

واپس

تۆركجه - فارسجا كۆلتورل درگی
فصلنامه فرهنگى تركى - فارسى

اۆتوز اوچونجو ايل ياي ۱۳۹۰ سايى ۱۶۱
سال سى و سوم تابستان ۱۳۹۰ شماره ۱۶۱

استاد محمد حسين شيريار

اۋلو تانرى نين آدى ايله

وارليق

تۆركجه - فارسجا كۆلتورل درگى
فصلنامه فرهنگى تركى - فارسى

۳۳- جوايل سايبى ۱۶۱ ياي ۱۳۹۰
سال سى و سوم شماره ۱۶۱ تابستان ۱۳۹۰

مؤسس، صاحب امتياز و مدير مسئول:
دكتور جواد هيئت

شماره امتياز: ۸۵۳۸

جبر و اختيار مسئلەسى و جلال الدين مولوى

دوكتور جواد هيئت

جبر و يافاتاليزم و اختيار و يا اراده آزادليغى (اۈزگۈرلۈك) اسلام ايدئولوژىسى و كلام علمينده بحث اۈلۈنان ان اۈنملى موضوعلارداندير.

جلال الدين مولوى مثنوى اثرينده بو بارەدە تمثيل و مثاللارلا اختياري ثبوت و جبرى انكار ائتمەيە چاليشميشدير.

جبر بير ايشين گۈرۈلمەسەيە او ايشين عامللىرى

آراسينداكى قطعى ضرورت و مجبوريتدن عبارتدير. يعنى هر ايشين بير سببى وار و انسان نەائديرسە اۈنو ائتمەيە مجبور دور و اۈزونون سئچمك حقى يۈخدور.

اختيار و يا اراده آزادليغى اينسانين ائلەديگى ايشدە سئچمك حقى اولماسى و بو ايشين مثبت و منفي طرفلرینی بيلديگى حالدا ايستەيەرك گۈرمەسى دير. جبرە اينانانلار جبريە و اۈنون تام قارشيلينغى اولان اختيارا اينانانلار قدرتە دئميشلر.

قدرتە مکتبینه گۈره انسان اۈز ائلەديگى ايشلرى سئچير. معتزلى لر انسانين اۈزگۈر بير مخلوق اولدوغونو، ائلەديگى ايشلردە مسئول اولدوغونا اينانيرديلار.

جبرى لر ايسە انسانين اۈزگۈر اولمادىغىنى، بۆتون داورانيشلارى نين تانرى طرفيندن معين لشدیينى و اراده سينين تماماً تانرى اراده سينە باغلى اولدوغونو ادعا ائتميشلر.

اهل - سنت عالمى اولان اشعري ايسە مخلوقون فعل لرینی كلى اراده سيە تانرى - نين لوح - محفوظدا يازديغىنى (ألين يازيسى) انسانى جزئى اراده سيە بير ايشى گۈرمەسى سببيله مسئول توتولدوغونو بليرتميشدير.

اختیار و یارادیجیلیق، انسانا مخصوصدور. انسان اختیار و سچمک سایه سینده اؤز ایسته دیگینی سچر و ائدر. حتی بعضاً بو اختیاری اؤز منفعتی نین و مصلحتی نین خاریجینده ایشله در (قوللانار) و باشقاسینی اؤزونه ترجیح ائدر. (اؤستون توتار) و اؤنون منفعت و مصلحتینی سچر. بورادان اخلاق و فداکارلیق مفهوملاری دؤغار، اؤنا گؤره انسان اخلاقی بیس واریق ساییلیر؛ یعنی یالنیز اؤز منفعتینی دؤشونمز بعضاً باشقالارینی اؤزونه ترجیح ائدر.

بو اختیار و یارادیجیلیق تانری دا مطلق اولدوغو حالدا انسان دا نسبی و جزئی دیر. اسلام دا انسان بؤتون ایشلریندن مسئول (سؤروملو) توتولموشدور. بو باره ده قرآن کریم ده بو آیه گلیمیشدیر. *فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ*. یعنی هر کس بیر مئقال یاخشیلیق و یا پیسلیک ائدرسه مکافات و جزاسینی گؤره جکدیر.

اگر انسان ائله دیکلرینده اختیار صاحبی اولماسایدی مسئولیتین و مکافاتین معناسی قالمازدی مولوی ده ده اختیار جزئی و نسبی دیر و بو ایکی مکتبین اورتاسیندا دیر. یعنی نه مطلق جبره و نه تام اختیارا اینانمیر. بلکه بو مسئله ده شیعه امامیه کیمی اورتا یولو (امر بین الامرین) قبول ائدیر. مولوی بدر غزوه سیندن سؤنرا گلن آیه ده دایاناراق بئله دئیر:

*گفت ایزد ما رمیت از رمیت
ما کمان و تیراندازش خداست*

*توز قرآن باز خوان تفسیر بیت
گر بپرانیم تیر آن نی زماست*
ترجمه:

*سن اوخ آتدیغین زمان سن آتمادین
بیز یا ییتی. اوخ اتان تانری دیر*

*سن قراندان بو بیتین تفسیرین آنلا
اوخ بیز اتادیتی*
سؤنرا اختیار باره ده بئله دئیر:

*وین دریغ و خجالت و آرزوم چیست
قدرت خود را همی بینی عیان
اندر آن جبری شود کاین از خداست*

*گر نبودی اختیار این شرم چیست
در هر آن کاری که میل استت بدان
در هر آن کاری که میل نیست و خواست*
ترجمه:

اما ایسته مه دیگین ایشی تانری دان بیلیب جبری اولور سان

مولوی اختیاری ثبوت و جبری رد ائتمک اوچون کتیردیکی شاهدلر (دلیل) داما
چوخ احساسی و وجدانی دیر. بو چئشیت شاهد و دلیل لر خلق اوچون عقلی و فلسفی
دلیل لردن داما تاثیرلی دیر. بو دلیل لری بئله سیرالایا بیلریک:

۱- ایشدن و یا ائله دییندن پئشمانلیق: انسان ائله دیکلرینی مجبور اولاراق ائله میش
اولسایدی پئشمانلیق سناسی قالاردی.

ظلم بودی کی نگهبانی بندی جبر بودی کی پشیمانی بندی
اختیار خویش گشتی مهتدی زین پشیمانی که خوردی از بندی

ترجمه:

جبر اولسایدی نه زمان پئشمان اولاردین

ظلم اولسایدی نه زمان قورونوردون

پیسلیک ائله مکدن پئشمان اولماغین

اختیارین اولدوغو اوچون دؤغرونو سئچدین

۲- لذت حستی: انسان ائله دیکلرینی مجبوراً ائله میش اولسایدی اوز ایشیندن لذت
آبیلمزدی.

۳- تردد: بیر ایشی گؤرمه دن اونجه تردد ائتمک: (شک)

این که فردا این کنم یا آن کنم این دلیل اختیارات ای صنم

ترجمه:

صباح بونو و یا اونو ائدجه یم دئمه یین اختیارین دلیلی دیر ای صنم

در تردد مانده ایم اندر دو کار این تردد کی بود بی اختیار

ترجمه:

ایکی ایش آراسیندا تردد (شک) ده قالمیشیق

اختیار اولماسایدی تردد هاردان اولاردی؟

۴- تانری نین ثواب و جزاسی: اختیار اولماسایدی پیغمبرلرین امر و نهی لری و
وعده لری و یا آخرت ده ثواب جزانین معناسی اولمازدی.

جمله قرآن امر و نهی است و وعید امر کردن سنگ مرمر را که دید
امر و نهی و خشم و تشریف عتیب نیست جز مختار را ای پاک جیب

ترجمه:

قرآنین هامیسی امر و نهی و وعده دیر

مرمر داشا امر ائدیلمه سینی کیم گؤرموش

امر و نهی، قیزماق، شرفلندیرمک و دانلاماق

یالنیز مختار کیمسه یه دیر ای قلبی صاف

۵- تعلیم و تربیت: تعلیم و تربیه نین اساسی انسانلارین اختیار صاحبی اولماقلارینا دایانیر. یوخسا اولارین انسانلارین ایشلرینده تأثیری اولمازدی. مولوی دئییر کی، انسان مجبور اولمادیغی ایشلرده ذوقونا و آرزوسونا اویغون اولانی سئچیر و اونو ائدیر (انجام وئریر) انساندا اختیار گؤجو اولماسایدی ایسته دیینی سئچه بیلمزدی.

مولوی بو قدر اختیاری مدافعه ائتمه یینه باخمایاراق قدرته طرفدارلاری کیمی مطلق اختیار طرفداری دئییل. مولوی قدرته حقیقنده دئییر کی، بونلار اؤز ائله دیکلرینی گؤرور؛ اما تانری نین اؤندا دخالتینه اینانمیرلار. سانکی تۆستونو گؤرور اما اؤدو- آتشی گؤرمور و یا ایشیغی گؤرور اما شمعی گؤرمورلر.

جبری لر انساندا اختیار و سئچمک گؤجونو رد ائتمک اؤچون شیطانین انسانی اغفال و آلداتماسینی و انسان نفسی نین (نفس اماره) حاکمیتینی ایره لی سؤرورلر و بونلارین وجودی ایله سربست سئچمک و اختیاردان بحث ائتمک یئرسیزدیر دئییرلر.

مولوی بونلارین جوابیندا دئییر کی، انسانین روحونداکی اختیار گؤجو عملی نین محرکی دیر نفسی ده اختیار هستی و گؤجو و اراده سینی تحریک ائدیر، یوخسا انسانی بیر ایشی مجبوریت و اکراهلا کۆرمکه سوق اندر (آپارار). شیطانین دا تأثیری عینی دیر و نفسی تحریک و تشویق دن ایره لی گئتمز. بورادا بیر سؤالا جواب وئرمه لی بیک.

انسان اؤز فطرتی- ذاتی و کیلمیی نین حاکمیتی آلتیندادیر و اکثر داورانیشلاری، آکسیون و راکسیونلاری اؤنون فطرتی و کیلمیگی نین تظاهرودور؛ یعنی ایشی باشلادان و اؤنا سبب اولان عاملر انسانین الینده دئییلدیر. ائله ده اختیار دیه بیر شتی یؤخدور.

بو تنقید و سؤالا بئله جواب وئرلییر: بیر ایشین گؤرولنه قدر غیر اختیاری اولان اسباب- موجه و مقدمه سی اؤنون گؤرولمه سینده کی اختیاریمیزی سلب ائتمز (ایمیزدن آلاماز) اساسا فلسفی نقطه نظر دن بیر فعل و عملین اجراسی واجب حدینه

گلمسه او فعل و عمل باش وئرمز و او ايش گؤرولمز مولوى مثنوى ده ايكى مين بيت
جبر و اختيار موضوعونا حصر ائتديى حالدا سؤنوندا بئله دئيير:

در میان جبری و اهل قدر همچنان بحث است تا حشرای پسر

ترجمه:

جبری و قدریه آراسیندا بحث و دارتیشما حشره قدر داوام ائدجکدير اوغول.

حيدر بابانى ديللره سالان شاعيره آلكيش

ابراهيم رفر

قايلار دورار ايكن اوز يئرینده، عؤمور- گؤنوم سئل اولوب گئدير،

دولانير فلک، تلسن زمانهده ايلاريم ايل اولوب گئدير.

گرک اينسانين قالا بير ايزى بوشاليب- دولان قوجا دؤنيادا،

کیمی بو زمانهده محو اولوب، کیمی شانلى بير ائل اولوب گئدير.

ياشاسين گؤروم، دؤرو سئوگى ايله حقيقتى يازان اللرى،

هامى سن گتيرديگين او طريقته ايندى ماييل اولوب گئدير.

هامى صف چکيب، سنين «ايلديريم» دئديگين او آيتى سئير ائدير،

برکت ياغيشلارى داملا- داملا زمانهده سئل اولوب گئدير.

ايشيغيندا بو امگين او جالدى شرفله شوؤکتيميز بيزيم،

بير ائلين قارانلىق ايچينده مشعلی بو گؤزل ديل اولوب گئدير.

اؤزولنده کؤهنه يقينيميز بيزه سن سعادتى پايلادين،

هامى قؤل قؤيوب، هامى آند ايچيب، بو يقينه قائل اولوب گئدير.

يئنه رفرين سينه سينده اؤدلو سئوينج دالغاسى چيرپينير،

چکيلير دؤمان، کدریم اؤفوقلره سؤورولوب يئل اولوب گئدير.

سید محمد حسین شہریار

(۱۹۸۸-۱۹۰۶)

مقالہ نین مؤلفی: پروفیسور تیمور احمدوف، فیلولوجیا علملر دوکتورو

آراشدیران و ایفبامیزا کوچورن: ابراهیم رفر

سید محمد حسین شہریار ۲۰- جی عصر آذربایجان و ایران پوئزیاسی نین ان قودرتلی صنعتکاریندان بیر کیمی یاخین و اورتا شرق اولکهلرینده تانیمیشدیر. هله ساغلیغیندا اونون اثرلری ایران، آذربایجان، تورکیه، عراق، تورکستان و دیگر اولکهلرده گئیش یا ییلمیش، ادبی پروسسه درین تاثیر ائتمیشدیر.

شہریارین لیریک شعرلرینه، «حیدر بابایا سلام» پوئماسینا ساییز- حسابسیز نظیره لر یازیلماسی یالیز اونون اوتیکال ادبی حادیثه اولماسیندا دئییل، هم ده خالقلا رین تاریخی طالعینده اوستاد شاعیرین دریندن بلدلیگینده، اونلارین طالع یوکلو آجیلی- شیرینلی حیاتینی، آرزو و ایستکلرینی، گلہ جگہ درین اینامینی عکس ائتمه سینده ایدی. معلوم اولدوغو کیمی، کلاسیک ادبی ایرتین عنعنهلریندن بهرهلنن شاعیر شعره- صنعتہ اؤز سؤزو ایله گلیمیش، اولمز صنعت نؤمونه لر یاراتمیشدیر. اؤنا گوؤره ده شہریار پوئزیاسی سرحد تانیمامیش، زامان- زامان خالقلا ر آراسیندا یایلمیش، میلیون- میلیون اؤرکلرده اؤزونه یئر تاپمیشدیر.

شہریار یارادیجیلیغی ایراندا اولدوغو کیمی، بیر چوخ شرق اولکهلرینده، همچنین آذربایجاندا ادبی ایجتیماعیتین دیقتینی جلب ائتمیش، اونون حاقیندا دؤوری مطبوعاتدا مقالهلر، رایلر، علمی تدقیقات اثرلری یازیلماش، شعرلری گوئلوی تیراژدا نشر اولونموشدور.

xxx

سید محمد حسین شہریار ۱۹۰۶- جی ایلین باهاریندا جنوبی آذربایجانین تبریز شہری نین باغمنشه بؤلگه سینده حاجی میرآقا خیشگنابی نین عائیلہ سینده آنادان اولموشدور. شہریارین تعبیرینجه دئسک، حاجی میرآقا خیشگنابی «حددن ارتیق شعر و موسیقی سئون»، «گوئل خطاط»، «حوقوق علمینده و محکمه ایشلرینده چوخ بیلکلی و تجربہ لی»، «یوخسول و مظلوم اینسانلارین دادینا چاتان»، «سؤن درجه پاک، اینصافلی

و عدالتلی « بیرینجی درجه لی محکمه و کیلی، مؤعتبر شخصیت کیمی تانینمیشدیر. شهریارین آناسی کوکب خانیم ایسه ائودار قادین ایدی. او، کیچیک یاشلاریندان شهریاردا شعر- صنعت هوس اویاتمیشدی، خالق ادبیاتینا درین بلد، سینهدفتر ایدی. شهریارین اوشاقلیق ایللی خیشگناب و قاییش قورشاق کندلرینده کئچمیشدیر.

شهریارا یازیب- اؤخوماغی اتاسی حاجی میراقا اؤیرتمیشدی. ایلك مؤعلیمی کند مؤللاسی ابراهیم شخصی مکتبینه اونا قرآن کریمی و سعدی شیرازی نین گؤلستانینی تدریس اتمیشدی. سؤنرا شهریار «فیوضات» و «متحده» مدرسهلرینده ایبتیدائی، «فیردؤوسی» و «محمدیه» مکتبلرینده اورتا تحصیل آلمیشدیر. اؤنون ایلك مطبوع شعری تهراندا نشر ائدیلن «ادب» ژورنالیندا چیخمیشدیر. شهریار ایلك قلم تجرؤبه لرینی ده تهران دارالفنونوندا تحصیل آلدیغی زامان یازیر. تهران ادبی- ایجتیماعی مؤحیطی گنج شهریارین دؤنیا گؤروشونه جیدتی تأثیر گؤستیریر. شهریار ۱۹۲۴- جو ایلده تهران دارالفنونون طیب فاکؤلته سینه داخل اولسا دا، ادبی مؤحیطدن آیریلیمیر. او، ایرانین تانینمیش ضیالیلاری و شاعیرلری سید ابوالقاسم شهریار، لطف الله زاهدی، حبیب سلماسی، قمر الملوک وزیر، ملک الشعراء بهار، عارف قزوینی و ایرج میرزا ایله یاخیندان تانیش اولور. شهریار مشهور خواننده ابوالحسن خان اقبال السلطنه دن موسیقی، مؤغام درسی آلیر، ابوالحسن خان صبادان سه تار موسیقی آلتینده چالماغی اؤیرنیر.

میلی آزادلیق حرکاتی نین ایرتیجاع قؤوه لرینی تضيیقى ایله سؤقوط ائتمه سینه باخمایارق، دموکراتیک مئیللر، میلی اؤزونو درک ائتمه و تعصؤب کشلیک اؤوقاتی ایله ایلهامی پروریش تاپان شاعیرلر اؤز شعرلرینده خالقى ظؤلمه، حاقسیرلیغا، اسارته قارشى باریشمازلیق رؤحوندا تربیه ائدیردیله. بوتلار ایستر- ایسته مز شهریارین دؤنیا گؤروشونه، اؤنون ایلهام پریسی نین رؤمانتیک محبت سئحریندن اوزاقلاشماسینا، حیات حادیشه لرینه دریندن نؤفوذ ائتمه سینه تأثیر گؤستیریدی. قاینار گنجلیک دؤورو اؤز شعرلرینی «بهجت» تخلصو ایله یازان شهریار ادبی مؤحیطده اؤمید وئریجی گنج شاعیر کیمی رغبت قازانیردی. اؤنون بو زامان قلمه آلدیغی محبت شعرلرینده ایجتیماعی مؤتیولر گؤجلنیردی. تهران مطبوعاتیندا، خؤصوصا «ارمغان» ژورنالیندا واخت آشیری چاپ اولونان شعرلرده گنج شاعیرین پؤخته لشمه سی، ایجتیماعی حادیشه لره آییق، حساس مؤناسیبتی آچیق- آشکار دؤیولوردو. شهریارین ایستیبداد رژیمنه قارشى کؤتلوی ایغتیشاشلاردا

ایشتیراکی، آزادلیق مۆجاهیدلرینی وصف ائتمهسی، جسارتلی چیخیشلاری مۆرتجع حاکیم داییره‌لری ناراحت ائدیردی. اۆدور کی، ۱۹۲۹ - جو ایلده تهران دارالفنونون سۆن کۆرسوندا بۇراخیلیش ایمتیحانلاری عرفه‌سینده عباس آباد محله‌سینده کی خسته‌خانادا تجرۆبه کئچدیگی زامان حبس اولونوب، دژبان حبس خاناسینا سالینمیش، آز سۆنرا نیشابور شهرینه سۆرگون ائدیلیب، نظارت آلتیندا ساخلانیمیشدیر.

شهریارین ایلك شعرلر توپلوسو - «دیباچه» کیتابی «خیام» نشریاتیندا کۆتلوی تیراژلا بۇراخیلیر. ملک الشعراء بهار، پژمان بختیاری و سعید نفیسی کیتابا یازدیقلاری اؤن سۆزده ایگیرمی یئددی یاشلی گنج شاعیرین بدیعی یارادیجیلیغینا یۆکسک قیمت وئریر، اؤنون گله‌جگینه بۆیوک اؤمید بسله‌دیکلرینی بیلدیریرلر.

۱۹۳۵ - ۱۹۲۹ - جی ایللرده شهریار نیشابور و خۇراساندا ناتاریات کۆنتوروندا ۱ مۆحاسیب ایشله‌میشدیر. ۱۹۳۵ - جی ایلده سۆرگوندن قایدان شهریارین تبریزه گئتمه‌سی یاساق ائدیلدیگیندن، تهراندا «فلاحت» بانکیندا ایش تاپیر. بۇزادا سرت سۆرگون قایدالارینا اویغون نظارت آلتیندا ساخلانان شاعیر آتاسی وفات ائتدیگی زامان (۱۹۳۷) دفن مراسیمینده ایشتیراک ائتمک اوچون تبریزه بۇراخیلما میشدیر. اؤ، اؤز آغیر دردینی «آتامین ماتمینده» شعرینده ایفاده ائتمیشدیر.

آتاسی نین اولوموندن سۆنرا باشسیز قالان عائله تبریزدن تهرانا کۆچوب، اؤنون حیمایه‌سینده یاشاییر. مادی و معنوی سیخینتی گيردابیندا عذاب چکن شهریار روحی سارسینتی کئچیریر. عصب خسته‌لیگی نین بۇحرانلی مرحله‌سینده گوْشه‌نیشین حیات کئچیرمگه جان آتان شهریار «شعردن، موسیقیدن و بۆتون دۇستلاریندان اۇزاقلاشاراق، تهراندا اولجه روح آختارانلار، سۆنرا درویشلر جمعیتینه - اؤنون ذهبیه طریقتینه داخل اولور، ترک - دۆنیالیغا قدم قۇیماق ایسته‌یر» (حکیمه بلوری، محمدحسین شهریار، باکی، علم نشریاتی ۱۹۸۳، ص ۲۵).

لاکین یاخین دۇستلاری نین مۆعالیجه تشبۆثرلی و قایغیسی شهریاری معنوی سارسینتیدان، ترک - دۆنیالیق مئیللریندن خیلاس ائدیر. آنا نوازیشی، قایغیسی دا شاعیرین اؤزونه قایدیشینا جیدتی تأثیر گوْستیریر. شهریار اؤزو بو باره‌ده یازیر:

^۱ - ناتاریات کۆنتورو: رسمی سندلر دفترخاناسی

«رحمتلیک آنام تهرانا گلدیگی واختدان، سئحرلی نۆفوذونون تأثیرى ایله یادداشیندا قۇرویوب- ساخلادیگی کئچمیش خاطیرهلرینی منه دانیشماقلا، اۆنون شیرین ناغیللاری منیم یاواش- یاواش اؤلر روحوما جان وئردی. رنگلری سۆلموش خاطیره لؤوحه‌لری یئئیدن اۆز کئچمیش رنگلری ایله منیم ذهنیمده جانلاندى.

... منیم درد و ایشکنجه یاتاغیمدا اگر آنام منه قوللوق ائتمه‌سیدی و منیم فیزیکی جهتدن قۇدرتیمی اۆزومه قایتارماسایدی، چۆخ گئج اؤلا بیلردی. اۆنون منه قوللوق ائتمه‌سیندن سۇنرا سانکی حیاتا قایتیدیم. الیم آنامین الینده کئچمیش شیرین خاطیره‌لر منیم داخیلیمده گیزلی بیر بؤساط یاراداراق تسکین و تسلی شرابینی روحوما آخیتدی.»

بوئدان سۇنرا شهريارين ياراديجيلىغيندا جىدى دۆنوش يارانير. اۆنون اثرلرينده ايچتيماعى- سياسى مضمون، خالق حياتى نين تصويرى گۆجلنير. هموطنلرى نين قهرمانلىق سالنامهسى، مېلى اۆزونو درک، سۆى کۆکو، معنوی دیرلر، ساده آداملارین گۆن- گۆذرانی، اسارته، حاقسيزليغا و جهالته قارشى مۆباريزهسى اۆنون شعرلرى نين لايتمۆتويونه ۱ چئوريلير. شهريارين ياراديجيلىغى نين اونغورلو دۆنوش مرحلهسى اۆنون ايچتيماعى- سياسى مضمونلو دیرلى شعرلرى، ائله‌جه ده «حيدر بابايا سلام» پؤئماسى ایله سجه‌لنير. بو اثرلر جنوبى آذربايجان ادبى عالمينده بؤيوک عکس- صدا دۇغورور، دۇغما آنا ديلينده يئنى ايچتيماعى- سياسى مضمونلو شعرلرين ياراديلماسينا تکان وئير، عۆموميتله شهريار ادبى مکتبى نين تملىنى قۇيور.

۱۹۵۲- جى ایلده آناسى کۆوکب خانيمين تهراندا هزار تختخواب خسته‌خاناسيندا وفاتى شاعيرى آغير اۆزونتولو وضعيته سالير، اؤ، ايشدن چيخير، تبريزه کؤچور، بۇرادا مقصوديه محله‌سينده مسکونلاشير.

شهريار «زيراعت» بانکيندا ايشه دۆزليير. بير ایلدن سۇنرا بيبيسى قيزى عزيزه خانيملا عائيله قۇرور. لاکين شاعيرين تبريزده مادی و معنوی سيخينتى ايچريسینده ياشاماسى، ياخين دوست و تانیشلارینی ايتيرمه‌سى، خالقين آجیناجاقلى حياتى اۇندا ترک- دۇنيالىق اۇوقاتى يارادير، آداملارلا اۆنسىتدن اۆز چئويرير.

شهريارين گۆشه‌نیشين حيات کئچيرمه‌سى خالق آراسيندا گئنىش عکس- صدا دۇغورور، شاييعه‌لرين ياييلماسينا سبب اولور. بئله بير واختدا «سپيد و سياه» ژورنالى نين

^۱ - لايتمۆتويو: آنا خط، مضمونون اساس ايستيقامتى

امکدashi علسگر ضرابی تبریزه گندیب، شاعیرله شخسا گوروشور، اوندان موصاحیبه آلیر. «شهریار ایله گوروش» ادلی موصاحیبه شاعیرین بوحرانلی احوال - روحيهسی نین خاراکتری، حیات طرزى و شخصی دورومو بارهده تام تصوور یارادیر. موصاحیبه شاعیر حاقیندا شایعهلری، سوز - صوحتلری رد ائدیر. علسگر ضرابینی یوخسول اوتاغینا تواضوعکارلیقلا دعوت ائدن شهریار ضعیف و یورغون گورونور. ساچلاری پریشان، «رنگی قاجمیش آی اوزونون نورو آزالمیش»، رنگ - روئو قاجمیش، گوزلری درینه دوشموش شاعیر هئچ کسی قبول ائتمهیب، قاپالی حیات کئچیرمهسی سببینی بئله شرح ائدیر:

«بیلیر سینیز، هر کسدن گرک اوز عملینی طلب ائتسینلر. شاعیرین اثری اؤنون کیتابیدیر. اؤنون اوزو، شخصی و خوصوصی حیاتی ایله نه ایشلری واردیر. هامی بیلیر کی، هر بیر مۆتفکیر و خوصوصیله شاعیرین دینجلیگی اولمالیدیر. بیر عؤمور تنهالیغا عادت ائتمیش آدم عادتتا اوز گهلرین وارلیغیندان، خوصوصیله اؤنون دینجلیگینی پوزان نامؤناسیب آدمدان ناراحات اولور. هم ده صنعتکار طبعیمین طلبی ایله عؤمرومون اولیندن تکلیگی و گوشه نیشینلیگی سئومیشم.

تهراندا ایکی - اوچ صنعتکاردان باشقا دیگر علاقه ساخلادیغیم آدم یوخ ایدی. اوزومون گوشه نیشینلیگیم بارهده دئمهلیم. فارس شعرى نین ذکاسی عیرفانیدیر. عیرفانا الی چاتمايان هر کس یونگول بیر شاعیر اولاجاقدیر. سیز سعدی نین گولوستانی نین مۆقدیمه سینی اوخوسانیز، اوندان منیم نه اوچون بئله اولدوغومو باشا دوشرسینیز. بیلرسینیز کی، نه اوچون گوشه نیشین اولدوم. سعدی ائله بیر حالا دوشموشدو کی، اصلا هئچ کیمله دانیشمیردی. منیم بوئا ایقتیداریم یوخدور. اما اؤنون یولو بودور. عاریف آدم اوز حرکت و رفتاریندا بوتون خارجی عالمین علاقه سینی کسمه لیدیر کی، اوزونون مقصدینه یاخینلاشسین».

موصاحیبه دن گوروندوگو کیمی، شهریارین عیرفانی سئچمه سی اؤنون یارادیجیلیق آختاریشلاری ایله سیخ باغلی اولموشدور. کامیل اینسان پروبلمی اؤنو همیشه دوشوندورموشدور.

شهریارین کؤهنه دوستو شاعیر بولود قاراچورلو سهندنین تآکیدلی طلبینی قبول ائدیب، تهرا نا گئتمه سی، اؤنون ائوینده کئچیریلن شعر گئجه سی، جاواد هیئتین، ساهیرین، ساوالانین، سؤنمزین اؤنو قایغی ایله احاطه ائتمه سی تأثیرسز قالمیر. شهریار

عائىلەلىكجە تھرانا كۆچور، عۇمرونون سۇن ۱۶ ايلينى بۇزادا ياشايير. تھرانداكى مھر خستەخاناسيندا اۆرك و آغجىگر خستەليگيندن مۇعاليجه اؤلونان شھريار ۱۹۸۸- جى ايل سنتيابرين ۱۸- نده دۇنياسيني ديشير. اؤنو اؤز وصيتينه گۆره تېريزين سيرخاب محلەسينده «مقبرە الشعراء» قېريستانليغيندا دفن ائديرلر.

شھريار گنجلىك ايللرينده ادبى ايجتيماعيتين دىقتيني ايستعدادلى شاعير كىمى جلب ائتميشدى. اؤنون غزل و قصيدهلرى ايله ايلك تانيشلىقدان سۇنرا ملك الشعراء بهار شھريارين «ترنۆم اؤسلوبونون يئنى» اۆلدوغونو، هر غزلينده «يئنى معنالار»، اؤبرازلى ۱ «شيرين تركيبلر» ياراتديغيني مۇشاهيده ائتميشدير. شھريارين ۱۹۲۹- جو ايلده تھراندا خيام كيتابخاناسى طرفيندن چاپ ائدىلميش ايلك شعرلر تۇپلوسونا - ديوانينا يازديغى مۇقديمه سينده ملك الشعراء بهار حياتى نين گنجلىك چاغلاريندا شھريارين گۆزل طبعلى، «قۇدرتلى بير شاعير» كىمى يئتىشىدىغىنى، اؤنون «يۆكسك ذۇوقه، نيسگىللى طبعه، احساساتلى، وۇرغون، ظريف قلبه، ساده، اؤزونە مخصوص طبيعتە ماليك» اۆلدوغونو قئيد ائدير. اؤ، شھريارين «ال وئريشلى و رغبتلى» مۇحيطده «گۆزل اوغورلار» قازاناغىنى امينلىكلە يازير: «بۇ ايستعدادلى گنجين صنعتى نين داھا ياخشى و داھا يۆكسك سويهلى گلەجگى واردير».

گنج شھريارين شعرلرى سعيد نفيسى نين ده دىقتيني جلب ائتميشدير. اؤ، «ترجۆمه - حال و مۇقديمه» آدىلى يازيسيندا تھران طيب مكتىبى نين سۇن كۇرسوندا تحصيل آلان ۲۷ ياشلى گنج شھريارين اؤز ديوانيندا «درين ذكا و سۇنسوز طبيعى ايستعداديني نۆمايش» ائتديرمه سيني يۆكسك قيمتلنديرميشدير.

سعيد نفيسى يه گۆره: «شاعير اؤ كسدير كى، آغلاتسين و گۆز ياشلاريني محزون اۆركلره شفا وئرن واسيطه ائتسين. اصل بۇيوك شاعير ساغلام آداملارين اؤميد ديارينا گۇروشه گلنلر، شادلىق مجليسى نين ساقيسى اولانلار يۇخ، ناؤميد خستهلرين احواليني اؤيرنمگه گئدن، دردلى ياتاقلارى نين يانيندا اؤتوران آداملاردير».

پۇئزىايا بۇ مۇوقعدن ياناشان سعيد نفيسى شھريارين «كدر دۇغوران ترانهلر» تۇپلوسونون «پروانه نين روحو» شعر دفترچه سى نين اؤنون كۆكسونده آتش، بۇيوك بير

^۱ - اؤبرازلى: زنگين تصويرلى، جانلى مضمونلو

اۋجاق آلۇولاندىردىغىنى سۇيلەيىر. اۋتون فيكرىنجه كىتابىن «هر واراغى خزانىن تالادىغى يارپاق، سحر نىسىمى نىن غارت ائتدىگى بىر چىچك ايدى».

سعيد نفيسى يازىر: «شهرىارىن شعرلىرى معنا خزىنەسىندىن آلىنان ائله بىر ارمغاندىر كى، هر واراغى باهار گۆللىرى نىن عطرىنى، بنووشەنىن رايىحهسىنى ترنۆم ائدىر و كدرلىرى خزىن خاطرەلردىن سىلىب آپارىر، يارالى اۆركلرىن دۇيونتولرىنى ساكىتلىشىدىرىر... شاعىرىن ديوانى ائله بىر صحيفەدىر كى، ترك ائدىللىرىن، تنهالارىن گۆز ياشلارى اۋنا تۆكۈلۈر و ماتمىلىرىن گۆز ياشلارى اۋنو يۇيور. ائله بىر اينادىر كى، دۇنيانىن گۆزلىرى اۋز صورتلىرىنى اۋندا گۆرۈرلر، تراوت و گنجلىگىن صۆبھوندى اۋنا باخىب گۆلۈمسەيىرلر».

۲۰- جى عصرىن ۵۰- جى ايللىرىنەدك شهرىارىن يازىب- ياراتدىغى مثنوى، غزل، قصىدە - بىر سۆزلە بۆتون اثرلىرى شاعىرىن نىشراۋلۇنان اۋچ جىلدلىگىندە تۇپلانمىشىدىر. بۇ كۆلىياتى تىرىب و نىشراۋتمگى اۋزونە بۇرچ بىلن على ظهرى ايكىنجى جىلدە مۆقدىمەسىندە (۱۹۴۹) يازىر كى، صنعتكار شاعىرىن شعرلىرى نىن ھامىسى عىنىن سويەدە اۋلماسا دا، اۋچ جىلدلىكدە تۇپلانمىش «هر جەتدىن اعلا، مىثىلسىز» شعرلر «فارس دىللى پۇنزيانىن ان ياخشى نۆمۈنەلرىدىر». شهرىارىن پۇننىك سۆزلىرى، تفكۆرۈ، شاعىرانە تصوۋرلىرى اۋ قدر زىنگىندىر كى، بىر نىچە چاتىشمازلىغى، اۋ دا نىسبى قۇصورلارى اۋز تاثيرى آلتىنا آلا بىلر».

شهرىارا ايران ادبىيات شۆناسلىغىندا وئرىلن قىمت اۋنون فارس دىلىندە ياراتدىغى حىرت آمىز، مىثىلسىز، بۇيوك صنعتكارلىق نۆمۈنەلرى اۋلان پۇننىياسى ايله سىخ باغلىدىر. شهرىارىن فارس دىللى شعرى اۋنو ايران پۇننىك فىكىر چىلنگى نىن «باشىندا يىر آلان چىچك» كىمى سىجىلەندىرمگە حاق قازاندىرىر. ھىچ تصادۇفى دىلىدىر كى، فارس ادبى اىجتىماعىتى شهرىارى مۆعاصىر دۇورون نىظامىسى، سىدىسى و حافىظى حساب ائدىر. عبدالعلى كارنگ «حىدر بابايا سلام» پۇننىماسى نىن بىرىنجى جىلدىنە مۆقدىمەسىندە يازىر: «شهرىار بۇيوك و افسونكار شاعىردىر. شهرىار شعرىن بۇيوك اۋستادلارىنداندىر. شهرىار مۆعاصىر ايرانىن ان بۇيوك اۋستاد و يىنگانە حقىقى، حساس شاعىرىدىر. شهرىار تىجە ايرانىن دىيىل، بۆتون شىرقىن فخرىدىر...».

احسان طبرى ايران يازىچىلارى نىن بىرىنجى قۇرولتاىىندا شهرىارىن فارسجا يازدىغى غزللىرىن مزىتلىرىندىن صۇحبت آچاركن دىمىشىدىر: «شهرىاردا ياراتماق قۇدرتى وار». يداالله روىائى «تۆرك فارسجا شعر يازا بىلمىز» دىئە دۆشۈنن ھىكارلارىنا جاواب اۋلاراق «روشنفكر» ژورنالىندا (۱۳۴۶، سايى ۷۲۴) يازىردى: «شهرىار فارسجا ياخشى

غزل یازان صنعتکارلارداندیر. اۋنون شعرى بیزیم دیلیمیزده غزله دۇغرو كئچید قاپیسی آچمیشدیر.»

محمد پروین گنابادی شهریارین فارس ادبیاتی اۋچون سۇن درجه میثلیسز خیدمتینی، اۋنون مۇعاصیر فارس پۇئزیاسیندا مۇوقعینى مۇعینلشدیرمگه چالیشیر. «بنیاد» ژورنالیندا (سایى ۵، ص ۳۶) یازیر: «شهریار فارس غزلی نین گۇرکملی صنعتکارلاریندان بیریدیر. آنا دیلی نین آذری اۇلماسینا باخمایاراق، ایوان شعرینی بریا ائتمک ساحه سینده چۇخ بۇیوک خیدمتلر ائتمیش، یاراتدیغی بدیعی اثرلر اۋز مۇعجوزه واری آهنگلری ایله صائیبدن سۇنرا اۇلومه دۇغرو گئدن فارس غزلینى یئنی ذیرویه یۆکسلتمیشدیر.»

ایران کلاسیک ادبیاتی نین اساسینی تشکیل ائدن فارس دیللی منظوم اثرلرین كئچدیگی تاریخی اینکیشاف یۇلو، یۆکسلیشى و ادبی پروسسین فۇنوندا پۇئزیا محرابیندا ایشیقلى اولدوز کیمی پارلایان شهریارین مۇعاصیر دۇورون ایدئال شاعیری سویه سینه فالخماسی مفتون امینی نین «ایرانین ادبیات تاریخینده شهریارین رۇلو» مقاله سینده داها اطرافلی شرح ائدیلمیشدیر. ادبیات شۇناس عالیمین مۇلاحیظه سینه گۇره، ائله بیر مقام یئتیشمیشدی کی، خالق پۇئزیدا گۇنون طلبینه جاواب وئره بیله جک، «ایرج میرزانین تهرانی دیلی و حافیظین آسیمانی تفگۇرو ایله شعر یازاجاق آدمی آختاریردی.» شهریارین شخصینده «جمعیتین احتیاجلاریندان دۇغان و زمانه نین جانلی حادیشه سی اۇلاجاق بئله بیر وارلیق مئیدانا گلدی. اۋنون شهریار آدی و هیجان دۇغوران غزللری ادبی مۇحیطده، حتا كۆچه و بازارلاردا عکس- صدا دۇغوردو. شعر و شاعیرلیک رۇونق تاپدی.» شهریار اۋز منظوم اثرلری ایله ایرانین پۇئزیا دۇنیاسینا یئنی رۇح و تراوت گتیردی. مفتون امینی یازیر: «شهریار یئنگانه شاعیردیر کی، پۇئزیانین بۇتون نۇوعلرینده شعر یازمیش، تکجه اۇغور قازانماق دئیل، اکثر حالدا بیرینجی اۇلموشدور. اکثر عدالتلی مۇنصیفلر بۇ فیکیرده دیرلر کی، «... اۋ، عصریمیزین بۇیوک شاعیریدیر. ایندی یه قدر هئچ بیر سۇز اهلی اۇلمامیشدیر کی، مطبوعات طرفیندن بۇ سویه ده قارشیلانسین» (ج. علیزاده، ائله همین ساده لیکده، همین گۇزلیکده، تهران ۱۹۹۵، ص ۵۳-۵۱).

شاعیر جۇشقون «عزیز شهریارا سلام» آدلی ایری جملی منظومه سینده اۇستاد شاعیرین عۇموم خالق شۇهرتینی، هموطنلرینه بۇیوک محبتینی، دۇغما دیلین صافیغینی، زنگینلیگینی و شیرینلیگینی وصف ائدیر.

سن فارسی شعرینده مکتب یاراتدین،
غزله اوْجا بیر مقاما چاتدین،
شعرین ایلاهسین تخته چیخارتدین،
چوئغادی شوهرتین بۆتون ایرانی،

نه تکجه ایرانی، بلکه دۆنیانی. (یادی از حیدر بابا، تهران ۱۹۶۴، ص ۷۳)

کلاسیک شرق ادبیاتیندا، ائله جه ده آذربایجان ادبیاتیندا نظیره چیلیگین تاریخی قدیمدیر. نیظامی گنجوی نین «خمسه» سیندن بهرلنن قۆدرتلی سۆز صرافلاری - جلال الدین رومی دن (۱۳- جو عصر) تا محمدحسین شهریارادک (۲۰- جی عصر) نظیره چیلیک عنعنه سی ایله دیرلی اثرلر یارانمیشدیر. شهریارین «حیدر بابایا سلام» پوئماسینا یازیلان اؤنلارجا نظیره و منظوم جاوابلاردان گؤروندوگو کیمی، بو عننه ۲۰- جی عصرده یئنی وؤسعت آلمیشدیر.

بو اثر ائله بیل کی، شاعیرلرین بصیرت گؤزونو آچدی، اؤنلاری خالق حیاتینی هر طرفلی، دریندن قلمه آماغا، خالقین عادت- عننه لرینی، معنوی دیرلرینی صنعتکارلیقلا تصویر ائتمگه ایستیکاملندیردی.

تبریزی محمدحسین صحاف جنتی مقام شهریارین آنا دیلینده یازدیغی «حیدر بابایا سلام» پوئماسینی «شهریارا سلام» منظوم جاوابیندا بؤیوک سئوینجله قارشیلاییر:

ایگید اؤغلوم، شیرین سۆزلو شهریار،
اؤلسون سنه دۆنیا بؤیو بخت یار،
اؤز الیمده اؤلسا منیم ایختیار،
یؤلون اؤسته الوان چیچک سپرم،
باش ایرم، دؤداغیندان اؤپرم.

مقاله نین ایکنجی حیصه سی نؤوبتی ساییمیزدا درج اؤلونارکن، شهریارین آذربایجان تۆرکجه سینده یاراتدیغی منظوم اثرلردن، اؤزلیکده «حیدر بابایا سلام» منظومه سیندن داها اطرافلی سۆز آچاغاغیق. (وارلیق)

شیخ عزالدین حسن اوغلو

يعقوب محرم اوغلو بابایئف

آنا دیللی آذربایجان ادبیاتی نین ایلك نماینده لریندن بیرى، هم ده ان شهرتلیسى شیخ عزالدین حسن اوغلو اسفراینی دیر. او، هم ده هله لیک آذربایجان دیلینده دیوان یاراتمیش ایلك ایکی صنعتکاردان بیرى کیمی تانینیر. آذربایجان دیلینده جمعی اوچ شعرى گلیب بیزه چاتسا دا، حسن اوغلو آنا دیللی پوئزیامیزین ایلك قدرتلی تمثیلچی لریندن بیرى کیمی مشهور دور.

مأخذلرین شاعرین ترجمه حالی ایله وئردیگی معلوماتلار چوخ اوتری و بیر قدر ده دومانلی دیر. اؤنو معاصر علمی- ادبی اجتماعیه ایلك دفعه تانیدان و حاقیندا بیلگی وئرن تۆرك عالمی م. ف. کؤپرولوزاده اولموشدور (۱۰). صنعتکارین فارس دیلینده کی «چه کنم؟» و آذربایجان تۆركجه سینده یازیلیمیش مشهور «آپاردی کؤنلومو...» غزلرینی ده اوخوجولارا اورتا عصر منبعلى اساسیندا تقدیم ائدن اؤدور.

عمومیتله، حسن اوغلو باره ده معلومات وئرن اورتا عصرلره عاید قایناملار بارماقلا سایلا بیله جک قدر آزدیر. بو قایناملاردان دولت شاه سمرقندی نین وئردیگی بیلگی داها قیمتلی دیر. ۱۵- جی عصرده یاشامیش دولت شاه ابن علاءالدوله بخت شاه القاضی سمرقندی (۱۴۹۴-۱۴۳۷) فارس دیلینده قلمه آلدیغی مشهور «تذکره الشعراء» (۱۴۸۷) آدلی تذکره سینده یازیر: «عارف و موحد و مجذوب بیر آدم دیر. شیخ جمال الدین احمد ذاکرین مریدی دیر. شیخ جمال الدین ده شیخ الاسلام و المسلمین رضی الحقّ الدین علی الاعلی آدلی بیر ذاتین مریدلریندن دیر. پور حسن بیر چوخ یئرلرده اولیاء سلسله سی میانینا داخل دیر. آنجاق شاعر لیکجه ده قیمتی یوکسک و دیار- رومدا معروف دور. فارس شعرلرینده پور حسن و تۆركجه شعرلرینده حسن اوغلو تخلصو یازار.» (باخ: ۱۴۷، ۹).

بو ماراقلی معلوماتلا یاناشی، د. سمرقندی حسن اوغلونون فارسجا شعرلریندن بیر اؤرنک کیمی «چه کنم؟» ردیفلی غزلینی ده وئرمیشدیر.

د. سمرقندی نین وئردیگی دیرلی معلومات شیخ عزالدین حیات و یارادیجی- لیغینا عاید بعضی نوتلاری آیدینلاشدیرماغا کؤمک ائدیر. بئله کی، بو بیلگی یه اساساً

شاعرین بۇيوك بىر طريقت يۇلچوسو و صوفى شىخى اۇلدوغو، ايكى ديلده گۇزل شعرلر يازديغى، آذربايجانجا شعرلرينده حسن اۇغلو، فارسجا شعرلرينده ايسه پورحسن تخلصو ايشلتديى، پوئتيك محصوللارنىن آذربايجان و رومدا، يعنى آنادولودا بۇيوك شهرت قازانديغى بللى اۇلور. آذربايجانجا گونوموزه گليب چيخميش هر ايكى شعرين مصردن تاپيلماسى. عىنى زماندا «آپاردى كۇنلومو...» غزلىنه آنادولودا، ايراندا، هندوستاندا، همچنين تاتار- قىپچاق تۇركجهسينده نظيره لر يازيلماسى شعرين بو بۇلگه لرده ده تانىنديغينا دلالت ائدير.

حسن اۇغلونون دۇغولدوغو و وفات ائتديكى تاريخ دقيق شكيلده بللى اۇلماسا دا، بعضى فاكتلار اساسيندا اۇنون ياشادىغى دۇورو معيّنلشديرمك اۇلار. اولاً، ۱۴- جو عصرين تاتار- قىپچاق شاعرى سيفى سارايى (۱۳۹۶- ۱۳۲۱) شىخ عزالدينين «آپاردى كۇنلومو...» غزلىنه نظيره يازميش، هم همين غزل، هم ده نظيره سيفى سارايى نين سعدى شيرازى نين «گلستان» اثرىنى تۇركجه يه ائتديكى ترجمه يه علاوه اۇلونموشدور. بو، او دئمكدير كى، حسن اۇغلو يا س. سارايى ايله چاغداش ايدى، يا دا اۇندان اول ياشاميشدى. ايكىنجى، داها معتبر دليل ايسه اودور كى، حسن اۇغلونون مرشدى شىخ جمال الدين احمد ذاكرين مرشدى، يعنى شىخ عزالدينين مرشدى نين مرشدى اۇلموش شىخ رضى الدين على الاعلى (۱۲۴۵- ۱۱۷۰) ميلادى تاريخله ۱۲۴۵- جى ايلده (هـ ۶۴۲) وفات ائتميشدير.

دئمهلى، حسن اۇغلو بوندان بىر آز چۇخ، داها دقيقى ۱۳- جو عصرين ايكىنجى يارىسى و ۱۴- جو عصرين اوللرينده ياشايبيلردى. تۇرك عالملىرىندن م. ف. كۇپرولوزاده، ا. حكمت، ن. س. بانارلى و باشقالارى دا شاعرين ۱۳- جو يۇز ايللىين سۇنو و ۱۴- جو يۇز ايللىين اوللرينده ياشادىغىنى قبول ائديرلر كى، بيز ده بو فكره طرفدار چيخيريقي. حال بو كى ايران عالمى محمد جواد مشكور و اونا اساسلانان آذربايجان عالمى. م عباسلى ائله بىر فاكتلا اساسلانمادان صنعتكارين ۱۲۶۰- جى ايلده (هـ ۶۵۸) وفات ائتديگىنى سۇيله ييرلر. (۲۴۴، ۱۴: ۱) لكن بو ملاحظه هئچ بىر علمى ثبوتلا اثباتا يئتيريلمه ديييندن گمان اۇلاراق قالير و اينانديريجي گۇرونمور.

د. سمرقندى حسن اۇغلونو «اسفراينى» نىسبهسى ايله خاطرلادير. خراسان ولايتينده كى جهان داغى نين اتهيينده، هرده داغى نين شماليندا يئرلشن اسفراين قديم بىر ياشايش منطقهسى دير. تاريخى منبعلر، او جمله دن «مجمل التواريخ والقصص»

«لباب الابواب» و س. كىمى معتبر ماخذلر اسفراينده بير سيثرا گوركملى شخصيتلر، علم، عرفان، فضيلت صاحبلىرى و دولت اداملارى يئتيشديينى، بورادا قديملردن توركلرين و فارسلارين بير يترده ياشاديغىنى خبر وئيرلر. اسفراين حال - حاضردا دا بير قصبه كىمى موجوددور. اهالىسى تورك، فارس و قسماً ده كوردلردن عبارتدير.

قايناكلار حسن اوغلونو قدرتلى بير شاعر اولماقلا ياناشى، هم ده گوركملى طريقت شىخى، عرفان باشچىسى، حقيقى سالك و تانينميش متصوف كىمى خاطرلادير. د. سمرقندى اونو «حقه قووشماق يولو اختاريجيلارنى نين اونونده گئدن باشچىلاردان شىخ عزالدين پورحسن اسفراينى». «زمانه نين آقيشلانيمالىسى - سجده انديلمهسى - پورحسن اسفراينى»، «عارف، وحدته چاتميش، مسلك يولوندا جذب اولونموش» «يوكسكلره اوجالميش» بير عرفان باشچىسى كىمى تقديم ائدير. «هفت اقليم» (۱۵۹۳) مؤلفى امين احمد رازى ايسه اوندان «تميز ياشايشلى، وحدته قووشموش، هر دن بير ده غير عادى حاللار كئچيرن، شعر يازان» حرمتلى بير ذات كىمى صحبت آچير.

دئيلديى كىمى، عزالدين مرشدى شىخ جمال الدين احمد زاكر گوركملى طريقت رهبرى، اوز دؤورونده «شىخ الشيوخ»، «شىخ الاسلام» سايبان رضى الدين على ابن سعيد ابن عبدالجليل الاعلى الغزنوى نين (۱۲۴۵ - ۱۱۷۰) مريد و خليفه لرinden اولموشدور. شىخ رضى الدين على الاعلى ايسه اوز نوبه سينده شهرتلى صوفى، تصوفده مهم قوللاردان اولان «كبرويه» نين مؤسسى شىخ نجم الدين كبرى الخوارزمى نين (۱۲۲۶ - ۱۱۴۵) مريدى و اونون خانقاھينا باغلى بير شخص كىمى تانينميشدير.

عنى زماندا شىخ رضى الدين اتاسى شىخ سعيد الاعلى الغزنوى نين تانينميش طريقت شاعرى و متصوف پوئريانين ان استعدادلى نماينده لرین سايبان حكيم سنابى غزنوى (۱۱۴۱ - ۱۰۷۱) ايله عمى اوغلو اولدوغو باره ده معلوماتلار وار. قايناكلارين وئردىكى بو سوراغا اساساً، شىخ رضى الدينله حكيم سنابى غزنوى نين شجره اعتباريله عنى نسله منسوب اولدوغونو سؤيله مك ممكندور.

گركللى بير مقاما دا توخونماق يئرینه دؤشر. عثمانلى تذكره چيسى عاشق چلبى اوزونون «مشاهير الشعراء» (۱۵۶۶) ادلى تذكره سينده موسيقى شناس شاعرلردن سليمان بورسوى و مقامى ياراديجيليغيندان صحبت آچاركن «حسن اوغلو توركولرى» دئيلن توركولردن ده بحث ائدير و بونلارين خلق آراسيندا گئنىش ياييلديغىنى نظره

چاتدیریر. م. ف کؤپرولوزاده و ا. حکمتین ده احتمال ائتدییی کیمی، چؤخ گمان کی، هجا وزنینده یازیلیمیش بو تۆر کولر محض شیخ عزالدین حسن اوغلو یا مخصوصدور. هله لیک بونو بئله بیر دلیلله اساسلانديرماق اولار کی، یاخین و اورتا شرق ادبیاتیندا شیخ عزالدیندن باشقا حسن اوغلو تخلصو باشقا بیر شاعر بللی دئییل. ایکینجیسی ایسه، حسن اوغلونون ایده سلفی و مرشدی نین مرشدی شیخ رضی الدین علی الاعلی تۆرک تصوف پوئزیاسی نین اوستاد صنعتکارلاریندان و تانینمیش عرفان باشچیلاریندان شیخ احمد یسوی نین (۱۱۶۶ - ۱۱۰۵) مسلک و عقیده یولو ایله باغلی بیر شخص اولموش، حتی بیر مدت یسوی خانقاهیندا حکمت اؤیرنمیشدی. ا. یسوی ایسه عروض وزنلی شعرلرله یاناشی، هجا وزنینده تاثیرلی الهی و نفسلر سؤیله مییش دیر. دئمه لی، ع. حسن اوغلو اؤز یارادیجیلیغیندا هم مضمون، هم ده فورماجا احمد یسوی ارثیندن بهره لنه بیلردی. چؤنکی، او اعتقادجا یسوی لیگه یاخین بیر صنعتکار ایدی.

حال - حاضر دا حسن اوغلونو اورتا عصرلر ادبیاتیمیزین مقتدر کلاسیکلری سیراسینا داخل ائتمه یه امکان وئرن شاعرین جمعی دؤرد شعر ی دیر. داها دؤغروسو، صنعتکارین گؤنوموزه جمعی دؤرد شعر ی گلیب چاتمیشدیر. دؤردو ده غزل ژانریندا انشاء ائدیلمیش همین شعرلرین بیری فارسجا، دیگر اوچو ایسه آذربایجان تۆرکجه - سینده دیر. فارسجا شعر «پورحسن» آذربایجانا شعرلر ایسه «حسن اوغلو» تخلصو ایله قلمه آلینمیشدیر. «چه کنم؟» ردیفلی فارسجا غزلی د. سمرقندی «تذکره الشعراء» دا شیخ عزالدیندن دانیشارکن، صنعتکارین یارادیجیلیغیندان بیر اؤرنک کیمی وئرمیشدیر.

آلتی بیت حجمینده لیریک و اویناق بیر فورمایا مالک غزل بئله باشلایر:

شوخی و بی رحم فتاده است نگارم، چه کنم؟

برد اندیشه صبر و قرارم، چه کنم؟

محبت موضوعوندا یازیلیمیش غزلین لیریک قهرمانی چاره سیز و مضطرب عاشقدیر. شوخی، لکن رحم سیز نیگارین عشق سئوداسی اؤنون صبر و قرارینی تۆکتیمیشدیر. دردین آغیرلیغیندان و گؤزلین بیگانه لییندن باشینی ایتیرمیش عاشق، نه ائده جگینی بیلیمیر. اؤسته لیک اؤنون سئوگی یولوندا آه و زاری، فریادی خلقین تهمت و طعنه سینه سبب اولموشدور. حال بو کی یاغری یانمیش گریان عاشقین وضعیت ی اؤنسوز دا چاره سیز و چتخیلمازدیر. چؤنکی اؤنون سئودیگی آی اؤزلو نیگار نه

گۆروش فكرينده، نه ده وصال خيالىندادير. هجران عذابينا دچار اولموش تنها عاشيقين مشغوليتى ايسه ظلمت گنجده اولدوزلارى سايماقدير:

رحم سيز خلق اولونوبدور او نىگاريم، نه ائديم؟

آپاريب فكرى بوتون صبر و قراريم، نه ائديم؟

ائل منه طعنه ائدير سؤيله توكنمزمى ياسين؟

آخى، من باغرى يانيق عاشق زارم، نه ائديم؟

آى قاباقلیم گۆروشه گلمهدى تنها گزهرك

سايماييم نجم- منور شب تاريم، نه ائديم؟

غزل ليريك قهرمانين دىلى ايله دئييلير. اونون دردى آغير، شكائيتى چوخدور. بودور اوزيىنى اليندن آلسادا، بير ذره بئله عاشيقين قاغييسينا قالماق نيتينده دئييل. عكسینه عاشقدين آيرى گزيب اونون اوزيىنى ده اوزو ايله آپارميشدير. فكرى و ايشى عشقدين پريشان اولان ليريك قهرمانى يارين غمى الدن ساليب بى حال ائتميشدير.

يار آپاردى، جانيمى، اولمادى دلدار منه

اوزو آسوده گزير من گولو خارم نه ائديم؟

سالدى الدن غم معشوقه منى، يوخمو دوا؟

عشقدين اولدو پريشان سر و كاريم، نه ائديم؟

هر ايكى دنياده الله گؤزلى دوست توتار،

من كى پور حسنم يوخدو نىگاريم، نه ائديم؟

دردينه چاره آختاران و بونو تاپابيلمهين عاشق اوز طالع اوغورسوزلوعوندان مايوس وضعيته دوشموشدور.

غزلىن مقطع بيتى داها ماراقلى دير. بورادا شاعرين تصوفله باغلى گۆروشلىرى ده بير قدر قاباريقلاشير. صنعتكار نظره چاتديرير كى، تانرىنين اوزو بئله هر ايكى دنيادا، يعنى هم معنا، هم ده صورت عالمينده گؤزل اوزو سئور و دوست حساب ائدر. من كى، الله كيمى مقدس بير وارليغا نظراً عادى بير انسانين- حسن كيشىنين اوغلويا، بس گؤزلى و گؤزل ليگى سئومهك اوچون منيم چاره نه دير؟

يعنى بو چاره سيز بير عقيدة يولودور و اوندان گئرى قايتماق دا ممكن دئييل.

غزلىن اولدن آخرا قدر بديعى سؤاللار اوزرينده قورولماسى اونون تاثير گؤجونو و

اوخوجويا سرايت روحونو آرتيرير.

حسن اوغلونون آذربايجان ديلينده اليميزده اولان شعرلريندن بيرى مشهور «آپاردى كؤنلومو...» غزلى دير كى تورك عالمى م.ف كؤپرولوزاده طرفيندن اوروپا شرق شناسى كرامترس ين ياخيندان كؤمك ليگى ايله اوزه چيخاريلميش و علم عالمينه بللى ائديلميشدير (۳۴،۱۰) يئددى بيتليك همين غزل سىفى سارايى نين «گلستان» ترجمه سينه علاوه ائديلميشدير.

معلوم اولدوغو كيمي، ۱۴- جو عصرده ياشاميش تاتار- قىپچاق شاعرى و مترجمى س. سارايى مصره گلमيش و عؤمرونون معين حصه سيني بورادا كئچيرميشدير. مصرده ايكن، داها دقيقى، ۱۳۹۱- جى (هـ ۷۹۳) ايلده او، تانينميش فارس شاعرى سعدى شيرازى نين «گلستان» پوئماسيني توركجه يه چئويرميشدى. س. سارايى همين ترجمه نى تاجر باشى امير تيخاسا حصر ائتميشدى. گؤرونور، حسن اوغلونون «آپاردى كؤنلومو...» غزلى تاتار- قىپچاق شاعريني او قدر ماراقلانديرميشديركى، ترجمه نين سؤنوندا شيخ عزالدينين شعريني وئرديكدن سؤنرا «اول وزن و اول قافيه ده سىف سارايى شاعرى» قىدى ايله او زونون حسن اوغلو غزلىنه يازديغى:

تاپيلماز حسن ملكينده سانا تينگ بير قهر منظر

نه منظر؟ منظر- شاهد، نه شاهد؟ شاهد- دلبر.

بىتى ايله باشلايان و صنعتكارلىق باخيميندان دولغون تاثير باغيشلايان توركجه نظيره سيني ده بورايا داخل ائتميشدى. هر ايكي غزل عروض وزنى نين هزج بحرینده- دير.

«آپاردى كؤنلومو...» غزلى او زونه مخصوص بدىعى فورمايا مالكدير. بو تىپلى لىريك پوئزيا نمونه لرى ياخين و اورتا شرق ادبياتيندا حسن اوغلويا قدر ده موجود اولموشدور. مثلا، ۱۲- جى عصرين بيرينجى ياريسيندا ياشاميش و سلجوق ايمپئراتورو سلطان سنجرين (۱۱۱۵-۱۱۵۷) ساراي شاعرلريندن اولموش عبدالواسع جبهلى نين همين حكمدارين مدحينه حصر ائديلميش ۶۰ مصراعلىق طنطنه لى اوسلوبلو بير قصيده سى، همچنين ن. گنجوى نين:

شدم بر صورتى عاشق كه بر مه مى كند غوغا

چه صورت؟ صورت دلبر، چه دلبر، دلبر زيبا

(بىر صورته عاشق اولدوم كى، آيا غوغا قالديرير، نئجه صورت؟ اورك آپاران صورت.

نئجه اورك آپاران؟ گؤزل لىيى ايله اورك آپاران) (۳۷، ۱۶).

بیتى ایله باشلايان غزلى ده عینی بدیعی فۇرما یا مالکدیر و حسن اوغلو شعرى ایله جدی اوخشاریق تشکیل ائدیر. فارسجا یازیلیمیش هر ایکی نمونه هزج بحرینده دیر. شیخ عزالدین ین شعرى نظامى نین غزلى ایله یالنیز فۇرما جهتدن دئییل، افاده و مضمون باخیمیندان دا بنزدیر. دئمەلى، حسن اوغلو اؤز غزلىنى یازارکن عبدالواسع جبەلى دن، خصوصیله ده نظامى دن تأثیرلنە بیلردی. اؤنون آذربایجان شاعرى ن. گنجوى دن بهره لنمه میلى آشکار حس اولونور. لکن «آپاردی کونلومو...» غزلى فۇرما و مضمون اعتباریله او قدر یوکسک صنعتکارلیغا مالکدیر کی، تام اؤریژینال تأثیر باغیشلا ییر، بیر تقلید شعرى اولدوغو نظره چارپمیر. هم ده غزل او قدر ماراقلی و جاذبه داردیر کی، حسن اوغلودان سؤنرا اؤنا اؤنلارلا نظیره لر یازیلیمیشدیر.

اوستالیقلا یازیلیمیش بو غزل صنعتکارین یارادیجیلیق ارثی نین دیرلی بیر بدیعی فاكتی اولماقلا یاناشی، هم ده شاعرین دنیا گؤروشو، وارلیغا فلسفی- ائستتیک باخیشی باره ده معین تصور یارادیر. شعرین باشلیجا ایدئیا- بدیعی مزیتى اوراسیندادیر کی، بورادا دنیوی عشق له صوفیانه محبت قووشوق شکیلده دیر. بعضی مصراعلاردا بیز رئال محبت جیزگی لرینی گؤرور کسه، بعضی مصراعلاردا دا فلسفی- عرفانی سئوگی نین تظاهرونون شاهدی اولوروق. بیرینجی بیتده عاشق اؤز احوالینی و دؤشديوو حالین سببینی عرض ائدیر:

— آپاردی کونلومو بیر خوش قمر یوز جان فزا دلبر

نه دلبر؟ دلبر- شاهد، نه شاهد؟ شاهد- سرور

معلوم اولور کی، آی اؤزلو، جان آرتیران بیر دلبر عاشقین کونلونو آپارمیش، یعنی محبت زنجیری ایله بوخوولامیشدیر. هم ده بو شاهد، یعنی مثلسیز، غایت و بنزرسیز بیر دلبردیر. اؤزو ده گؤزللرین باشچیسی، گؤزللر گؤزلی، شاهد سروردیر.

بیرینجی بیت دینله ییجی یه خطاباً اؤز حالینی اظهار ائدیرسه، ایکینجی بیتده مراجعت اوبژئکتی دیشیلیر و گؤزلین اؤزونه اؤز توتولور:

من اولسم سن بت- شنگول، صراحی، ائله مه قلقل

نه قلقل؟ قلقل باده، نه باده؟ باده احمر.

عاشق سئودیگی گؤزلی بت حساب ائدیر. نئجه کی، بت پرستلر گؤزل انسان فۇرماسیندا دؤزلتدیکلری بتون قارشیسیندا ستایش ائدیرلر، ائله جه ده حسن اوغلونون

لیریک قهرمانی دا بت پرستلرین بت کیمی مقدس سایدیغی دلبر شاهدین قارشیسیندا سجده و ستایشه حاضر دیر. هم ده بو گۆزل بت سنگول، یعنی شنلنیب گۆلن، ایلنجه-نی سئون، شن، شوخ بیر دلبر دیر. صنعتکار بو بیتده مارقلی بیر مقایسه-بنزتمه یارادیر. بئله کی، گۆزلین قامتی صراحی یه بنزدیلیر. بو دلبرین بؤیو دا صراحی کیمی اوجا، متناسب و ظریف دیر. بؤغازی صراحی نینکی کیمی اینجه و خوشاگلندیر. صراحی-نین ایچریسینده کی شراب باده یه سۆزولرکن اونون دار بؤغازیندان کئچن مایع «قل-قل» دئییه ظریف سس چیخاریر. گۆزل ده دانیشارکن اونون دا بوغازیندان گلن سس لطیف و اوریه یاتان «قل-قل» آوازینی خاطرلادیر. دئمه لی، گۆزلین هم بؤیو، هم ده دانیشیغی صراحی و اوندان سۆزولن شرابا بنزدیلیر.

هم ده صراحی دن سۆزولن شراب اونو ایچن انسانی سرخوش ائتدیگی کیمی گۆزلین شن، شوخ دانیشیغی دا لیریک قهرمانی مستلیگه دچار ائدیر. عاشق ناراحت دیر کی، عشق جفاسی اونو اولدوره و سئودییگی بت-سنگول باشقالاری ایله شراب، اؤزو ده قیرمیزی شراب نوش ائله یه. اونا گوره ده او، صراحی بؤیلو همین شاهد-سروره مصلحت گؤرور کی، من اولسم، اعتباری آتیب شنلنیب گۆلمه و باده ایچمه. اعتناسیز و بیگانه گۆزلردن فرقلی اولاراق بو گۆزل عاشقه قارشى لاقید دئییل. او، عاشقه بیرلیکده شنلنیب گۆلموش و اونونلا باده ده ایچمیش دیر. همین باده نین، یعنی عاشقین دلبرله بیر یئرده ساغرله ایچدیگی باده نین مستلیگی ایسه اونون باشیندان گئتمیر. بو، دایمی بیر مستلیک دیر. بئله ابدی سرخوشلوق ایسه یالنیز الهی وارلیغا اولان عشق دن نشأت تاپایلر. بو بیتده رئال عشقه عرفانی-فلسفی محبت قووشوق شکلیده تظاهر ائدیر. عینی زماندا گۆزلر شاهی اولان معشوقون شیرین سۆزلری او قدر دیرلی و لطیف دیر کی مصرده شکر بئله قیمتدن سالیر:

باشیمدان گئتمه دی هرگز سنونلن ایچتیگوم باده

نه باده؟ باده مستی، نه مستی؟ مستی ساغر

شها، شیرین سۆزون قیلور مصرده بیر زمان کاسد

نه کاسد، کاسد قیمت، نه قیمت، قیمت شکر

غزلین سون اوچ بیتینده دینی-مستیکی و تصوفانه عشق داها قباریق شکیلده-

توتوشمايىنجا در آتس بلورمز خصلت عنبر

نه عنبر؟ عنبر سوزش، نه سوزش؟ سوزش مجمر.

بيته گؤستريلير كى، اودا توتومايىنجا عنبرين حقيقى خصلتىنى معينلاشديرمك ممكن دئيل. بو پوئتيك دئيم اورتا عصرلرين بئله بير تصورو و عنبرين ماهيتىنى آيدىنلاشديرماق عملياتى ايله باغلى ايدى؛ اورتا عصرلرده عنبر آيب ساتانلار اونون كيفيتىنى يوخلاماق اوچون عنبرى اودا توتوردولار. اوددا و مانقالدا يانان عنبرين عطرى نين چيخيب چيخماسينا اساساً اونون كيفيتىنى معينلاشديريرديلر. اصلينده اوددا يانماق عذابى بير ايشدير. شاعر دئمك ايسته بير كى، عنبر اوددا يانيب اذيت چكديكن سؤنرا اونون خصلتى اوزه چيخديغى كيمي انسان دا عشق اودوندا عذاب چكمه دن اونون محبتى نين درجه سى بيلينمز. عاشق سئوگى آلووندا نه قدر چوخ يانارسا، بو يولدا نه قدر چوخ دؤزوم و ديانت گؤستررسه، اوز عشقى نين بؤيوكلويونو ثبوت ائتميش اولار. بو ايدئيا هم ده صوفى لرين بئله بير فكرى ايله سلسشير كى، سالك الهى عشق يولوندا نه قدر چتينيلىك چكرسه؛ صبر گؤستريب مشقته دچار اولارسا، اوز عرفانى محبتى نين بؤيوكلويونو ثبوت ائتميش اولار. الله سئوگيسى اوغروندا فداكارلىق گؤسترمه ين و جفا چكمه ينلرى حقيقى سالك سايماق اولماز.

ازلده جانيم ايچينده يازيلدى صورت معنى،

نه معنى؟ معنى-ى صورت، نه صورت؟ صورت- دفتر

ازلدن (ايلىك ياراديليش زمانيندا) معنائين صورتى (معنا عالمى نين حالى، وضعيتى) جانيمين ايچينده (انسائين داخيلينده كى الهى «من» ده) يازيلدى. نئجه معنا؟ صورتين معناسى- صورت، فورما (مادى دنياين) عالمى نين معناسى. نئجه صورت؟ دفترين صورتى- لوح- محفوظدا يازيلانلارين شكلى، اوزو، عكسى.

بو بيته شاعرين صوفى- پانتئيست تصورلرى اوستو اورتولو، سمبوليك بؤيالارلا دئيل، بير باشا و آشكار شكيلده تظاهر ائدير. صوفى- پانتئيست باخيشا گؤره وارلىق معنا و صورت عالمى اولماقلا ايكى يئره آيريلير. معنا عالمى الهى وارلىقدا كى، فورمايا و شكله مالك دئيل. يارانيش اعتبارى ايله داها ازلى و ايلكىن دير. صورت عالمى ايسه بيزيم ياشاديغيميز، گؤزله گؤروله بيلن مادى دنيا دير. معين فورما و شكله مالكدير. داها سؤنرا يارانميشدير. عرفانى پانتئيست تصوره گؤره مادى وارلىقداكى بؤتون جانلى لار دا،

اۇ جملەدن انساندا الھى عالمە مخصوص بىر «من» واردىر. باشقا سۆزلە، رئال عالمەدە - كى جىسم و جانلى لار بوتۇو الھى دىنانىن ذرەلرى دىر. انسان بىر مادى وارلىق كىمى تظاھر ائتمزدن چۇخ - چۇخ اول اۇنون الھى «من» يارانمىشدىركى، الله بونو اىلكىن يارانىش چاغىندا قرارلاشدىرمىش و يۇخدان (و يا اۇز ذاتىندان) وار ائتمىشدىر. شاعر دئمك اىستەبىركى، معنا عالمى نىن وضعىتى و اورادا اۇلانلار، خصوصىلە دە تانرىنى سئومك اوچون انسانىن الھى «من» ينة تلقىن ائدىلمىش عشق و صورت عالمى نىن معناسى اىلكىن يارانىش چاغىندا «من» ين - انسانىن جانى نىن اىچىندە حك اۇلونموشدور. صورت دفتر دئدىكدە، يقىن كى، الھى درگاھدا اۇلدوغو دئىيلن، وارلىقداكى وضعىت و گئدىشاتى اۇزوندە عكس ائتىدىرىن الھى لۇحە - لوح - محفوظ نظرده توتولور.

سۇن بىتدە شاعر سئوگى يە مبتلا اۇلانلارى فداكارلار و غير فداكارلار، صادق لار و غير صادق لار، ثباتلى لار و غير ثباتلى لار - دئىه اىكى قىسمە بۇلور. قىد ائدىركى، حسن اۇغلو دا سنە دواچى دىر. اۇنون صداقتى بىندەنىن آلاھا، صادق نۇكرىن آغايا اطاعتى و خدمتى كىمدىر:

حسن اۇغلو سانا گرچى دعاچى دىر، ولى صادق

نە صادق؟ صادق - بىندە، نە بىندە، بىندە چاكر.

«آپاردى كۇنلومو...» غزلى يۇكسك صنعتكارلىقلا يازىلمىش، هم مضمون، هم دە بدىعى فۇرما اعتبارى اىلە مكمل بىر نمونە دىر. آنا دىللى ادبىياتىمىزدا بدىعى - فلسفى پونزىنانىن ان گۇزل اۇرنكلرىندن بىرى دىر.

شعر سۇال - جواب شكلىندە قورولموشدور. دۇلغون و روان قافىه سىستىمىنە مالكدىر. عرب - فارس سۇز افادەلرى آذربايجان دىلى نىن سىنتاكتىك سىستىمىنە و جملە قورولوشونا مھارتلە اويوشدورولموشدور. «آپاردى كۇنلومو...»، «باشىمدان گئتمەدى»، «جانىم اىچىندە» و س. كىمى افادەلر سادە و جانلى خلق دىلىندىن خبر وئرىر.

حسن اۇغلودان سۇنرا اىستر تۇرك و اىستر سە دە فارس دىلىندە «آپاردى كۇنلومو...» غزلىنە چۇخلو سايدا نظىرەلر يازىلمىشدىر. تۇرك دىلىندە بىزتمە يازانلاردان سىفى ساراينى، ۱۵ - جى عصرىن آنادولو شاعرى احمد داعىنى،

آذربایجان صنعتکارلاریندان محنتی باکوی- نی (۱۴- جو عصر) شکیلی نبی-نی (۱۸-
 جی عصر) شیروانلی صالح-ی (۱۸- جی عصر) عبدالخالق جنتی-نی (۱۹۳۱- ۱۸۵۵) و
 س. فارسجا نظیره قلمه آلانلاردان ایسه «ایما» تخلصو بیر شاعری، طفیلی-نی (۱۵-
 ۱۶- جی عصرلر) ۱۷- جی یۆز ایلیکده هندوستاندا عمر سۆرموش بیدل-ی و ب.
 گوسترک اولار. عمومی تصور یاراتماق اوچون تۆرکجه یازیلیمیش نظیره لردن بعضی-
 لری نین مطلع و مقطع بیتلرینی بورادا وئریریک:

احمد داعی:

ایا خورشید- مه پیکر، جمالین مشتری منظر،

نه منظر؟ منظر- طالع، نه طالع، طالع- انور.

.....
 اگرچی قوللارین بی حد، ولی کمتر قولون احمد

نه احمد، احمد- داعی، نه داعی، داعی-ی چاکرا!

شیروانلی صالح:

لبین یاقوت پر احمر، دیلین مثل دُر و گوهر

نه گوهر؟ گوهر- لؤلؤ، نه لؤلؤ؟ لؤلؤ- شهوار

.....
 ازلدن حسنونه واله اولوبدور بی نوا صالح

نه صالح؟ صالح- بی دل، نه بی دل؟ بی دل- بیمار

عبدالخالق جنتی:

صبادان اولدو عطر افشان، چمنده صبحدم ریحان،

نه ریحان؟ طره‌ی کاکل، نه کاکل؟ کاکل- افشان.

.....
 اولوبدور جنت محفل، کمالات اهلینه روضه،

نه روضه؟ روضه حکمت، نه حکمت؟ حکمت- عرفان

حسن اوغلونون آذربایجان تۆرکجه سینده الیمیزده اولان ایکنجی شعری «بنیم»

ردیفلی غزلی دیر. غزل ۲۰- جی عصرین ۷۰- جی ایللری نین اوللرینده آلمان عالمی

باربارا فلئمنق طرفیندن اۆزه چیخاریلمیش و آنکارا شهرینده کئچیریلن ۱- جی

تۆرک دیلی علمی قورولتاییندا (۱۹۷۲) آلمان شرق شناسی نین «سلطان غوری

«دیوان»یندا نامعلوم شعرلر «موضوعسونا حصر ائتدیکی معروضه زمانی ایلک دفعه علمی اجتماعیتته چاتدیریلیمیشدیر (۱۳).

قید ائتمک لازمدیر کی «بنیم» غزلی مصر مملوک سلطانی قانصوه الغوری نین «دیوان»ینا علاوه اولونموش شعرلر ایچریسینده دیر. بئله کی «دیوان»-ا غوری نین ۸۰ شعریندن باشقا حسن اوغلو، نسیمی، یاشبک و س. کیمی صنعتکارلاردان دا بیر نئچه پوئتیک نمونه علاوه ائدیلمیشدیر.

دقتی جلب ائدن جهت بوراسی دیر کی، حسن اوغلونون حال حاضرده الدهه اولان آذربایجانجا شعرلریندن ایکسی مصرده حاصله گلمیش الیازمالاردا حفظ ائدیلمیشدیر. بو، آذربایجان صنعتکاری نین یاردیجیلیق اؤرنکلری نین همین بؤلگه ده ده گئیش یایلیدیغینی ثبوت ائدن فاکتدیر.

صرف دنیوی موتیولی «بنیم» غزلینده حیاتی بیر گؤزل و اونا صاف و انسانی سئوگی حتی اؤز عکسینی تاپمیشدیر. «آپاردی کؤنلومو...» غزلینده اولدوغو کیمی بوراداکی گؤزل ده شن و شیلتاقدیر. عاشقین «یاغینی اؤدلارا اریتمیش» بو آغ اؤزلو جانانا حسن ایچینده تای- برابر اولماسا دا، او، اعتبارسیزدیر. شیلتا قجاسینا رقیبه سرلری فاش ائله ییر. «اصلی یوجا، کؤنلو آلچاغوم بنیم»- مصراعسیندا صنعتکار قوتلی بیر بدیعی تضادلا عاشقین دیلیندن گؤزلین کاراکتئرینی تقدیم ائدیر. عاشقین مهر و اخلاصی ایسه او قدر ثابتدیر کی، او ایلرله بئله جانانین محله سینده قیشلاماغا حاضر دیر:

سن اریتدون اؤدلارا یاغوم بنیم.
سنین ایله خوش کنچر چاغوم بنیم
اصلی یوجا، کؤنلو آلچاغوم بنیم
قویما یورکده یانا داغوم بنیم
آنون ایله اولدو شیلتاغوم بنیم
اولدو کویین اوسته یایلاغوم بنیم

نجه سن، گل، ای یوزو آغوم بنیم؟
آند ایچرم سندن آرتیق سئومه ییم
حسن ایچینده سانا مانند اولمایا
آل الیمی ایره ییم مقصودیمه
سن رقیبه سرینی فاش ائله دین
قیشلادیم قاپوندا ایتلرون ایله

مؤلفین تصویری او درجه ده دؤلغوندور کی، بعضاً او، نیسگیللی بیر منظره یارادیر. مثلا، عاشق اؤنو آنلایانلارا وصیت ائدیر کی، اگر من عشق اوغروندا اوله جک اولسام، جسمیمی یارین گلیب کئچدیگی یولون اؤز رینده باسدیرین کی، مزاریم اونا باخسین. مزاریمین تۇرپاغیندان حسرتله بیتن آغاجین یارپاقلاری ایسه منیم آهیمی و فریادلاریمی هامی یا اظهار نظر ائتسین. بورادا صنعتکار چوخ کؤورک و جانلی بیر تابلو

جىزمىشىدىر. سۇن بىتدە ايسە «آپاردى كۆنلومو ...» غزلىندە اۆلدوغو كىمى مۇلفىن بىندەلىيى تىبىت ائدىلىر. لىكن، بو الهى وارلىغا يۇخ، رئال گۆزلە اۆلان بىندەلىكىدىر:

بن اولوجك يولونا گۆمون بنى باخا دورسون يارا توپراغوم بنىم

توپراغىمدان بىتە حسرتلە آغاج قىتلا زارى جملە ياپراغىم بنىم
بو حسن اوغلو سنىن بىندەن دورور، آنى ردائتمە يۆزى آغوم بنىم

غزلدە دقتى جلب ائدن ان باشلىجا جهت دىلىن سادەلىيى و جانلى لىغى دىر. بوراداكى بعضى اصطلاحلارا، فرازئولوژىك بىرلشمەلرە، خلقى افادەلرە، جانلى انسيت دىلىنە مخصوص دئىمىلرە نظر سالاق، ياغىنى اۆدلارا ارىتمك، چاغى خۇش كئچمك، اصلى اوجا، كۆنلو آلچاق، داغو اۆركدە يانماق، سرىنى فاش ائلمك، قاپودا قىشلماق، يولونا گۆممك، باخا دورماق وس. بو جۆر خلقى و دانىشىق لئكسىكاسىنا خاص افادە-لرىن بۆللوغو شىرىن دىلىنە و عمومى روحونا طبعى و مىلى بىر چالار تلقىن ائدىر. همىن طبعى لىك و مىلى لىك غزلىن مضمونونا دا تاثيرسىز قالمىر. تام جسارتلە دئمك اۆلار كى، بو شىرىن دىلى ۱۵-۱۶ جى يۆز اىللىكلردە يارانمىش پوئزىيا اۆرنكلرىمىزىن دىلىندىن داها سادە و انلاشىقلى دىر.

حسن اوغلونون آذربايجان تۆركجەسىندە اليمىزدە اۆلان اۆچونجو شىرى «كىم؟» ردىفلى غزلى دىر. تجاهل العارف (جوابى اۆزوندە اۆلان بدىعى سؤال) اۆزرىندە قورولموش بو غزلى موجز و مضمونلو توحىدنامە-الهى نامەدە آدلاندىرماق اۆلار. انسانى يارادان، اؤنا عشق اۆدو تلقىن ائدن، ايمان اهلينى ترساي چئویرن، چئشىدلى مادى وارلىقلارىن بىرىنى دىگرىندىن نشأت ائدن كىمدىر:

عجب بىلىسم، بنى شىدا قىلان كىم؟ بانا بو عشق اۆدون پىدا قىلان كىم؟
عجبلىرم؛ عجب قالدوم الهى، ايمان اهلين توتوب ترسا قىلان كىم؟

شىردە وحدت- وجود فلسفەسى نىن تاثيرى آيدىن حس اۆلونور. بۆتون رئال گئرىچكلىك واحد اۆلانا- خالقە باغلى و اۆنون خلق ائدىيى جۆر بە جۆر مادى و غىبى تظاھرلردىر. مختلف فۇرمالاردا ظهور ائدن همىن جسملر مطلق معنادا حقە باغلى دىر. انسانى بىر قطره منى دن گۆزل صورتدە يارادان دا مطلقىن اۆزودور:

تنوم يئتمىش ايكى دورلو داماردىر، كىمىن ايرماق، كىمىن دريا قىلان كىم؟

حسن اوغلو بو بىر قطره منى دن آنون خوب صورتىن زىبا قىلان كىم؟

غزل ساده، آخارلی و معنالی بیر دیله مالکدیر.

ادبیات:

- ۱- عباسی م. عزالدین حسن اوغلو- «آذربایجان» ژور. ۱۹۸۱. نؤمره ۳، ص ۱۷۸-۱۶۵.
- ۲- آبی یئف آ. حسن اوغلونون یئنی شعری «ادبیات و اینجه صنعت» قز، باکی، ۱۹۸۷، ۲۶ ژوئن.
- ۳- آراسلی ح. مختصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی، ۲ جلدده ۱- جی ج. باکی EA AZ F نشری، ۱۹۴۳.
- ۴- آذربایجان ادبیاتی تاریخی. ۳ جلدده، ۱- جی ج باکی آذربایجان SSR EA نشری، ۱۹۶.
- ۵- آذربایجان کلاسیک ادبیاتی کتابخاناسی. ۲۰ جلدده، ۳- جو ج (۱۶-۱۳ جی عصر آذربایجان شعری) باکی: علم، ۱۹۸۴.
- ۶- آذربایجان غزللری/ ترتیب ائدنی: نورو اوغلو م. باکی: آذر نشر، ۱۹۹۱.
- ۷- حسن اوغلو عزالدین، غزل. «باکی» نورو اوغلو م. باکی، آذر نشر ۱۹۹۱.
- ۸- حکمت خزینهسی و باکی معارف: ۱۹۹۲.
- ۹- حکمت، ا. آذربایجان تاریخی. ۳ جلدده، ۱- جی ج. باکی: آذر نشر ۱۹۲۸.
- ۱۰- کؤپرولوزاده م. ف آذری ادبیاتینا عاید تدقیقلا. باکی، ۱۹۲۶، ۱۹۹۶.
- ۱۱- صفرلی ع، یوسفلی خ. آذربایجان ادبیاتی تاریخی (قدیم و اورتا عصرلر) باکی ۱۹۸۲. ۱۹۹۸، ۲۰۰۸.
- ۱۲- سلطانوف م. حسن اوغلونون «چه کنم؟» غزلی نین آذربایجایا ترجمهسی «باکی» قز، باکی ۱۹۷۴، ۲۹ آقوست.
- ۱۳- زینالوف ف. حسن اوغلونون آذربایجانجا یئنی شعری. «ادبیات و اینجه صنعت» قز، باکی ۱۹۷۲، ۲۵ نوامبر.
- ۱۴- محمد جواد مشکور، نظری به تاریخ آذربایجان و جمعیت شناسی آن. تهران ۱۳۴۹ ش.
- ۱۵- fazilov G. I. Ob odnoy qazeli Qasanoqli/ Uçenie zapiski AQU. Seria azik i lit. ۱۹۷۵. No ۵. s ۲۳- ۲۵.
- ۱۶- محمدوف ا. حسن اوغلونون بیر غزلی حاقیندا «علم و حیات» ژور، ۱۹۸۱، نؤمره ۹، ص ۳۸-۳۶.

درين معنالى سۆزلر

توپلايان و كۆچورن: م. گرچك

- ۱- آغاجلارين كۆكلرى ضعيفلەننەدە اۋنون بوداقلاريني كسرلر.
- ۲- اۋزوموزدن سۇروشاق: ايش گۆرمەيە ايمكان يۇخدور. بير سۆز دە يازمايلاق، بس نه ائتمەلى بيك؟
- ۳- زۇرا يۇخ، حقيقتە آرخالانماق لازيم دير، اۋنا گۆره كى بوگۆن سنین ديرسە، صباح منيمكى دە اۋلابيلر.
- ۴- حقيقت هنج زمان اۋز ييەسینی آتیب گئتمز.
- ۵- بير آتيم باريتلا دۇيوشه گيرمك اۋلار، بو شرط ايله كى، هامى بير هدفى نشان توستون.
- ۶- انسان، گرک قۇجاليق زمانى خلقى اۋز مدركليى ايله و گنج زمانى اۋز چئويكليى ايله سئويندیرسين.
- ۷- آخماق سۆزونون ان توتارلى جاوابى اۋنو قولاق آردينا وورماقدیر.
- ۸- احكامچيلىق و بوغوجو رسميت چيلىك هرچ- مرج ايله قارشى واسيطه سيله اۋلا بيلمز.
- ۹- دنيزلرى دۆلدوران گۆى لرين گورولتوسو يۇخ، يئغينتى ذره لرى دیر.
- ۱۰- حكيم مصلحتى: ياغلى خوركلر يئمه، آغارتى و گۆيرتى يه اۋستونلوك، اۋزونو سۇيوقدان قۇرو، تمیز هاوادا گز، سحرلر ورزش (ايدمان) مقصديله بير ايكى ال- قول حرکتى ايله عصبانى اۋلما... بو سۆزلره عمل ائتسن، بو دنيا دا هله چۇخ سۆرونه بيلرسن. اۋلومدن قۇرخماق عبث دیر، اۋلولر اۋچون اۋلمك يۇخدور.
- ۱۱- انسانلار، حقيقتە مناسيبتە گۆره، اۋچ يئره بۇلونور، حقين داشيىچى لارى، حقى قۇرويانلار، و حقى بۇغانلار.
- ۱۲- ديل تكجه دانيشماق و آغيزدا قيدانى (غذانى) تريتكم اۋچون يۇخ، هم دە سوسماق اۋچون دور.
- ۱۳- اينام آياقلاناندا سۇنرا مبارزه باشلانار.

- ۱۴- گۆزلەدییین گلمەیندە گرک اۋنا ساری گئتمک.
- ۱۵- آه، یئنه یای گلدی، بۆرکودن بوغلا دیق، آه، یئنه قیش گلدی، سۆیوقدان دۇناریق.
- ۱۶- تفگرون تۇخومونو سېمک آز دیر، گرک اۋنو بئجرتمک، یئتیشدیرمک، محصولاندیرماق.
- ۱۷- کیشی نین باش قوشمادیغی ایش اۋلابیلر، آنجاق گرک باجارمادیغی ایش اۋلماسون.
- ۱۸- یالتاقلار، همیشه قدرته چئوریلیمیش گۆجو و پولو مدح اندرلر.
- ۱۹- باشینی سلامت، عۆمرونو چیچکلی ایستهین هر بیر کیمسه بارسیز اۋلمالی- دیر.
- ۲۰- بوخۇو، بوخۇودور، ایستر پاسلی دمیردن اۋلسون، ایستر قئزیل دان.
- ۲۱- مجبور بئکارچیلیق، داش- داشیماقدان قات- قات چتین دیر.
- ۲۲- جدی بیر ایش ایسته میرسن، احتیاطلی اۋلماق لازم دئییل.
- ۲۳- ایش وارسا، تنبل بدبخت دیر، ایش یۇخسا قۇچاق.
- ۲۴- طرفدارسیز بیر فکر یۇخدور، گرک جسارتلی اۋلماق.
- ۲۵- داما داما گۆل اۋلار، دادا، دادا، هئچ.
- ۲۶- تک الدن، سس چئخماز.
- ۲۷- هر آغا جا سۆیکنمک اۋلماز.
- ۲۸- طویدان سؤنرا ناغارا، خوش گلدین بایرام آغا!
- ۲۹- داغ باشیندان دومان اسکیک اۋلماز.

گئجه ل اوزانايدى

نامىق عبدالله - كرىم ناجى

كماله، تر- سو ايچىندە يوخودان آيىلدى، قالخىب ياتاغىندا اۆتوردو، الينى اوزادىب كىچىك لامپانىن دۆيمەسىنى باسدى. اۆتاغى آلا- قارانلىق بىر ايشىق بۆرودو. ساعاتا باخدى. گئجه ساعات اۆچايدى. اۇ، بىلىردى كى، داها ياتايلمەيەجك. بئله يوخولاردان سۇنرا ياتماغا قۇرخوردو. اۇنا ائله گليردى كى، يئرئنه اوزانىب، گۆزلىرىنى يومسا، يئنه همىن دەشتلى يوخونو گۆرهجك.

كمالهنى دئمك اۇلاركى، هر گئجه قۇرخولو رۇيالر الدن سالىردى. بو، صحتينه دە پىس تاثير انديردى. سۇن واختلار آرىقلامىشىدى. ساچىنداكى آغ تئللىرىن سايى آرتمىشىدى. يارىمچىق قۇيدوغو رۇمانى گۆتوروب اۇخوماق ايستەدى، گۆزلىرى سىطىرلىرىن اۆزەرىندە گزسە دە هيچ نه باشا دۆشمەدى. گۆردويو يوخو فكريندە هرلىرىدى.

بو نه يوخودور من گۆردوم عجايىب، عجايىب؟

خالاتىنى چىيىنە آتىب چارپايدان(ياتاقدان) قالخدى. مطبخە كئچىب سو ايچدى. گئرى قايداندا دەلىزدە آياغىنا بىر شئى ايليشدى. ايلىب باخدى. قۇنشو اوشاغى نىن اۇيونجاق ماشىنى ايدى. اۇنو گۆتوروب اىستولون(ماسانىن) اۆستونە قۇيدو. اوشاغىن ياستى- ياستى دانىشماغىنى خاطرلايىب گۆلومسەدى.

قۇنشوسو، دكتر رىحان خانم تئز- تئز اۇنا باش چكردى. دكتر رىحان خانىمىن اۆچ اوشاغى وار. ايكىسى قىز، بىرى اۇغلان. اۇغلان ان كىچىگى ايدى. تئز- تئز اۇنو ائولرىنە چاغىراردىلار. او دۆشونوردى كى (يقىن تك اۇلدوغوم اۆچون، گئتمەيندە اۇزلىرى گليرلر) ار و آرواد بىر دە كىچىك اوشاقلارى. اۇنلار قاپىدان گىرن كىمى ائله بىل ائو جانلانير، ايشىق گۆجلنىر، هر شئى دىيشير، گۆزلىشىر. رىحان خانىمىن ارى ايچرى گىرىب ايلەشن كىمى دئيردى: (آى كماله خانم، چاي ايچمەيە گلەشم، هئچ چاي سنىن چايىنا تاي اۇلماز).

ار دە- آرواد دا كماله دن جاواندىلار. كماله نىن ياشى قىرخ بشى اۆتوب. اۆزى خستە اۇلدوغو اۆچون استراحتە چىخىب.

اۇ، يئنه دە ياتاغىنا اوزاندى. كىتابى گۆتوردو. يوخونون واهمەسى كئچمىشىدى. اۇخوماغا باشلادى. بىر آزدان، ائودە سىطىرلىرىن آرخاسىنا چكىلدى. اۇزگە سئوينجى، اۇزگە

كدرى، اۋزگە محبتى قىلىنى كۆورلتىدى. اۇنلارلا بىرلىكدە ياشاماغا باشلادى. سۇنرا گۆزلىرى خومارلاندى. يومولدو، كىتاب اليندىن سۆرۈشكۈدە آيىلدى. اۇترى ساعاتا باخدى. يىددى يە ايشلەپىردى. ايشىغى سۇندوروب ياتدى.

يىنە دە قۇرخونج حادثەلرلىن منگنەسىندە چابالادى، چارپىشىدى و اۋياندى. سحر چۇخدان آچىلمىشىدى، يۇرغون- آرغىن ياتاقدان قالخدى. داها ساعاتا باخمادان مطبخە كىچىب گازى ياندىردى، چايدانى اۋنون اۋستونە قۇيدو. اۋرىى سانجىردى، دىلى نىن آلتىنا بىر حب اتدى و كىچىب ايواندا ايلشىب آغرى نىن اۋتمەسىنى گۆزلەدى. حكىم تاپشىرمىشىدى كى: بلە واختلاردا حركت ائتمەسىن. هاچاندان هاچانا اۋرىى نىن دۇيونتوسو ياواشىدى، آغرى سۇووشدى.

بو آن زنگ چالىندى و عىن حالدا كمالە دۆشوندو كى، (دئمەلى تعطىل دىر و رىحانە خانم ايشە گىتمەيىب) او قاپىنى آچدى.

- سالام، قۇنشو.

- سالام رىحانە خانم، اىچرى گل.

- يۇخ، دئىيرم بىزە گىتك. كىشى اوشاقلارى گۇتوروب گزمە يە گىدىب.

- بس، سن نىيە؟ ...

رىحانە خانم اۋنون سۇزونو كسدى.

- من هاردان گىدىم؟ بىر هفته دىر اوشاقلارلىن آينىندىن چىخان قالىب. ايندى گرک

يويام. دئىيرم ائلە گىتك بىزە چاى اىچك. اۇنلارى يىدىرىب، اىچىردىب يۇلا سالىدىم،

اۋزوم ايندى ماجال تاپمىشام.

- كىفيم ياخشى دئىيل، اۋرىيم بىر طەردىر.

- سن دە بلىمىرم نەيىن فكرىنى ائلە بىرسن؟!

كىمالە نىن گۆزلىرى يۇل چكدى. قۇنشونون سۇزلىرى قىلىنە دىدى (نەيىن فكرىنى

چكە جەيم. هىچ نەيىن. كىمدىن نىگارنام هىچ كسدىن. بىلسەيدىن كى، بو هىچ كسىن

دردى نىجە آغىردىر...)

رىحانە خانم قۇنشونون سوسدوغونو گۇروب پىرت اولدو. باشا دۆشكۈكى سۇزو

قۇنشونون خاطرىنە دىيب. دۆشونمەمىش دئدىيى سۇزدىن خجالت چكدى.

- بىلىرسن، دىمك اىستە بىرم كى، هر شىيى اۋرىينە سالما. خستەلىيىن دە كىچىب

گىدىر. دور، كمالە خانم، گىتك بىزە اۋتوروب صحبت ائدىك.

- ندىن صحبت ائدەجەيىك. من آنجاق قولاق آسابىلرم. نەيىم وار دانىشىم؟
ايكى آرواد اۆز-اۆزە ايلشديلر. ريحانە خانم قۇنشوسونا حرمت ائتمەيە چاليشدى.
سحر يئمەيى اۆچون ايستولون اۆستوندە هر شئى واريدى. كمالە بير تىكە يئدى. ريحانە
خانم ناراحت اولدو.

- نىيە بئلە كمالە خانم؟ نىيە يئمىرسن؟

- والله، قۇنشو، اشتھام يۇخدور. بيرىنجى دفعە گل مىرم كى.

- سۇن گۆنلر بير طھرسن.

- يوخولار منى الدن سالىر.

- بو يوخولاردان نە چۇخ شكايەت ائدىرسن؟

- بىلىرسن، گۆزلىرىمى يومان كىمى قۇرخولو- قۇرخولو يوخولار گۇرورم و آيىلىب اۆز

يئرىمدە اۆتورورام.

- بلکہ ياتماق اۆچون درمان ايچەسن.

- او دا اۆزىمە پيس تاثير ائدير.

- ھە، ياخشى يادىما دۇشودو. بورادا بير حكيم ايشلەيىر. ھىپنوتوز بىلىر. گل سنى

صباح اۋنون يانىنا آپارىم. او، بير نئچە نفرى يوخو ايلە معالجه ائتميشدير.

- نە دئىيم؟

يئنە دە گئجەدير. كمالە نىن قوردوغو گئجە. گئجەلر، دويغولار جۇشور، دردلر

آغيرلاشير.

ساعات اۋن ايكىنى اۆتموشدور. كمالە سۇيونوب يئرينە گىردى. ياتاق راحت ايدى.

آنجاق نە اولسون، گۆزلىرى خومارلانان كىمى يا قايدان يئخىلىردى. يا اۋد توتوب يانا- يانا

اۋدن چئخيش يولو تاپابىلمىردى. يئر اۆزوندە هر نە قۇرخولو حادثەلر وار ھامىسىنى

كمالە يوخولاردا گۇروردو. او، دۇشوندو كى، (بلکہ ريحان خانىمىن دئىيى او ھىپنوتوزچو

حكىمىن يانىنا گئدىم. منە دە بير چارە ائدر)

گئجەلر اوزون، فكر چۇخ، فكرلر قئريلدى، خاطرەلر بير بيرىنە جالاندى. يادىنا كىملر

دۇشودو. كىملرلە گۇرشودو. ھامىسى دا خيالا دۇنموش اداملار، آرزى آغاجى نىن

تۇكولموش يارپاقلارى، حسرتە چئوريلمىش انسانلار ايندى اۋنلارا شكل لردە راست

گلمك اولار. بو انسانلار ھميشە يادداشتلاردا جواندير.

گۆزلر يومولور. خاطرەلر شيرينلشير. اوزاقلاشير، بيرى بيرينه قاريشير.

اۇ، هيپنوزچو حكيمه مراجعه ائتديكده حكيم سۇروشودو.

- ياخشى، دئمەلى سيز گئجەلر قورخولو يوخولار گۇرورسونوز؟

- بلى

- ايندى من سيزى ياتيرداجاغام، حاضيرسينيز؟

- بلى

من اونا قدر سايانا كيمي ياتاجاقسيز. تصور ائدين كى راحت بير ياتاقداسينيز، اوزونوز

ده يامان يۇرولموسوز، يوخونوز گلير. بير، ايكى، اوچ، اعضالارينيز بۇشالير، بدن سوستالير.

دۇرد. بئس، گۆز قاپاقلارى اغيرلاشير. يوخونوز گلير. آلتى. يئددى. سگگيز، گۆزلرينيز

اۇرتولور، ياتماق ايستەييرسيز. دۇققوز، اۇن. ياتين، گۆزلرينيز يومون ياتين، برک ياتين؟

كماله خانم اوچون هر شئى ظلمته بۇرونودو.

- ايندى سيز تكجه منيم سسيمي ائشيدەجكسينيز، ياخشى؟

- ياخشى.

- كماله خانم، بوندان سۇنرا گۆزل يوخولار گۇرهجكسينيز. ياتماميشدان اول ياخشى

شئىلر حاقيندا فكرلشين. مثلا، گۆزل مئشه، ماوى دنيز حاقيندا. ياتاغينيز اوزاناندان

سۇنرا دا آرزولارينيز حاقيندا دۆشونون. سيزين ايندى ان بۇيوك آرزونوز ندير؟

- منيم داها نه آرزوم اۇلا بيلر؟

- انسان آرزوسوز ياشايا بيلمز. مثلا، ان چۇخ ايستەديينيز آدام كيمدير؟

- هيچ كيميم يۇخدور.

- بس اوللر، دئمك كى گنج لينيزده؟

- اۇندا واريدى.

- كيم ايدى؟

- قۇنشوموزون اۇغلو.

- آدى نه ايدى؟

- غالب.

- اۇنو هاميدان چۇخ سئوردينيز؟

- آخى هامى كيمدير؟ اۇنون دا هيچ كيمي يۇخ ايدى. منيم اوچون تكجه اۇ واريدى.

- غالىب دە سىزى سۇيردى؟
 - چۇخ.
 - سۇنرا نە اولدو؟
 - محاريبە باشلاندى. جبە يە گئتىدى، قايىتمادى، كاغادى گلدى، قارا خبرى.
 - منە قولاق آسىن، يوخولاردا محاريبە اولمايىب، ائشىدىرسىنيزمى؟
 - ائشىدىرم.
 - يوخولاردا محاريبە اولمايىب. بوندان سۇنرا هر گئجه غالىبايله گۇروشرسىز. بۇتون
 آرزولارينىزا قۇووشارسىز. ايندى من گئدىرم. سحر ساعات سگگىزه كىمى راحت
 ياتاچاقسىز. اۇن دىققەدن سۇنرا ايسە ساحىلدە غالىبايله گۇروشەجكسىز.
 - ياخشى.
 - گئجه نىز خئيره قالسىن، ياتىن، سىزه گۇزل يوخولار آرزولايىرام، ياتىن، برک
 ياتىن...

- ساحىلدە بىر قادين دا يانمىشىدى. كۇرپونون يانىندا اوزاقلارا باخىردى. لاپ اۇياندا،
 دنيزلە گۇي بىرلشمىشىدى. كۆلك قورودان اسىردى. آنجاق يئنه دە دنيزىن قۇخوسو
 گليردى.
 - گۇرەسن باھاردىر، ياي دىر - دئيه، دۇشوندو. ھاوا ياخشى دىر، سما دا گۇم - گۇي
 دنيز كىمى. اۇندا دا كماله خانم بورا تئز - تئز گلردى. اول لر قىزلارلا، سۇنرا ايسە غالىب له
 بورادا قۇشا دا يانيب دنيزه تاماشا ائدردىلر. دنيز بۇيوكدور، رنگى دە تئز - تئز دىشمىر. گاه
 ساكت اولور، گاه دا دالغالى، سس كۆيلو. دنيزه ھمىشە باخماق اولار. آدام اۇندان يۇرولماز.
 چۇخ زمان بورادا گۇروشردىلر. ھمىشە غالىب اۇندان قاباق گلردى و كماله نى گۇرن كىمى
 گۆلردى، سئوينردى.
 - كماله.
 دۇنوب باخدى. غالىب يانىندا دا يانمىشىدى.
 - باغىشلا، گئجىكمىشم.
 - سالام، غالىب، نئچە ايلدىر سنى يوخودا گۇرورم، شكلىن دە يادىمدان چىخىب.
 قۇي سنە ياخشى - ياخشى باخىم.
 - نە دانىشىرسان، نئجه يعنى سنى يوخودا گۇرورم؟

- مگر بو يوخو دئيبيل؟

- يوخ

- كاش ائله اولايدي.

- كماله، باخ انيستيتونو قورتارديم. بو دا ديپلوم. قۇي ايشه گيريم سۇنرا تۇي اندريك.

- سۇن گۇروشوموزده بۇيله اولموشدو.

- بيلميرم، سن نه دانيشيرسان؟

- ۲۹ ايل بوندان اول بوردا گۇروشوك. سن ده ديپلومونو منه گۇستردين. سۇنرا

محاربه باشلاندى. بير ايلدن سۇنرا قارا كاغازين گلدى.

- منيم؟

كماله باشى نين حركتى ايله تصديق ائتدى. غالب گۆلدو (دئمەلى ۲۹ ايلدير منى

گۆزلە ييرسن؟)

- اوللر گۆزلە ييردويم.

- سۇنرا يوخ؟

- سۇنرا داها كيمي گۆزلە يه جكديم؟ آخى - داها سن يوخ ايدين.

- بس نه اوچون باشقاسينا اره گئتمەدين. يقين مندن ياخشيسيني تاپايلمەميسن؟

- منيم اوچون سندن ياخشيسى اولايلمزدى. آنجاق هر حالدا اره گئدرديم، ايندى

كى وضعيته دوشمزديم. قادين اوچون تكليك بيليرسن نه دئمكدير؟

- بس سنه كيم مانع اولدو؟

- آنان خسته لندى، يورغان دۇشه يه دوشدو. اونو يانما گتيرديم. اوزون مدت

بيرليكه ياشادىق، ايللر كئچيردى. آنان بير ايكي قونشويا دئميشدى كى: كماله يه دئيبين

اره گئتسين. كيمي گۆزلە يير؟ آنجاق من بئله ائده بيلمزديم. اونو تك قويماق اولمازدى.

چارپايدان گۆجله قالخيردى. گوزونون قاباغيندا باشقا بير كيشى يه اره گئتمك ايسه

جنايت ايدى. آنان اولنده ايسه منيم ۳۹ ياشيم وار ايدى.

غالب قهقه چكدى. كماله غالبه باخيب خياله دالدى.

۴۱- جى ايلده اييرمى ياشى وار ايدى. ساغ قالسايدى ايندى ۵۲ ياشيندا آهيل بير

كيشى ايدى. او واخت ائولنسه يديك اولموموز ايندى سندن بۇيوك اولاردى، بلكه نوه ميز

ده واريدى. آنجاق محاربه سنى ده اولدوردو، اولموموزو دا، نوه ميزى ده.

- من هيچ بيلمەميشم، سنين فيلسوفلوعون دا وار ايميش.

- بو مگر فيلسوفلوقدور؟ بو كدردير.

- منه باخ، كماله بو قدر حادثه نين هاميسىنى بير گنجده گورموسن؟ گل انامين

يانينا گندك يوخونو اونا دانيش.

- يوخونو ايندى گورورم.

- ياخشى، ظارافاتى بوراخ.

- هيچ ادام بۇيله قورخولو ظارافات ائله ير؟

غاليب كماله نى ائولرينه گتيردى. انا گليني اوچون آل - اياغا دؤشدو، سفره آچدى.

- انا، بو قىز بير گنجده ۲۹ ايللىك يوخو گوروب - غاليب يوخونو اناسينا دانيشدى.

- يوخو هميشه ترسينه اولار. دئمه لى محاربه اولماياجاق. يوخودا اولن ادامين ايسه

عمرى اوزون اولار.

كماله قاپى نين زنگينه اوياندى. اونا ائله گليردى كى غاليب يانيندادير. آخى لاپ بو

دقيقه اونونلا صحبت ائديردى. بلكه يوخونو ايندى گورور. زنگ بير ده چاليندى. يئنه

ريحان خانمايدى. ايشه گتيردى.

- گلديم كى سنى دؤنن دئدييم حكيمين يانينا اپارام.

- لازم دئييل، بو گنجه چوخ راحت ياتميشام. گؤزل بير يوخو گورموشم.

- رنگينه ياخشى دير. بس من قاچديم. ايشه گنجيكميشم.

يئنه گنجهدير. كماله نين بوگونه قدر قورخدوغو گنجه. انجاق ايندى قورخموردو. اونا

ائله گليردى كى گنجه اونو غاليبه قووشدوراجاق. بونا اينانيردى. لامپانى يانديرماميشدى.

اوز به اوز ده كى ائوين پنجره لرinden اوتاغين آرخا دووارينا گور ايشيق دؤشموشدو. اوردادا

ايوانا چيخان اولاندا دوواردا كؤلگه سى گزيردى. كماله بير اوزون مدت بو كؤلگه يه باخدى.

ائله بيل ائوده كى تكليى يوخ اولوردو.

دئمك اولاركى، ايندى او، يارى يوخولو وضعيته ايدى. دؤنكى يوخونون حسرتيني

چكىردى. غاليبين صورتى گتميردى گؤز لرinin قارشيسيندان. سسى، گؤلوشو

قولاق لاريندا جينگيلده بيردى.

ياتاغينا اوزاندى. بيليردى كى، هله تئزدير، ياتا بيلمه يه جك. خوش خاطره لر كتابيني

آچدى و ياداشينين صحيفه لريني چئويرمه يه باشلادى.

دووارداكى كۆلگەلەر قۇشالاشدى. ايكىسى دە معجرە سۇيكندى. قىزى اۆزدن تانييردى و اۇغلانى اوزاقدان گۇرموشدو. ايكى آى بوندان اول نشانلانميشدىلار. اۇغلان تئز- تئز قاچيب اۇنلارا گلردى. گزمكدن قايداندان سۇنرا بالكونا چىخيب اوزون مدت صحبت ائدرديلر. كماله نين اۇنلارا باخماقدان خوشو گليردى. باشلارى بىر بىرينە ياخينلاشدى. بىردن كماله يە ائله گلدى كى، كۆلگەلر اۇپوشدو. اۇ اۆزونو يانا چئويرمك ايستەدى. قلبيندە محبتين هله تاماميله سۇنوب گئتمەميش آلاوى باش قالديردى. گۆلومسەدى. ياندى ياخيلدى (كاش، او منى هئچ اۆلمازسا بىر دفعە اۇپەيدى) اۇ اۆزونو يانا چئويرمك ايستەدى. باجارمادى. اوزون مدت اوتاغى نين آرخا دووارلارداكى گۆلگەلرە باخدى. اۇنلار گاه بىرلشيب، گاه دا قىسا بىر مدت بىر بىرلرندن آيريليرديلار. سۇنرا هر شئى دومانا بۇرونودو، اوزاقلاشدى و ظلمت پردەسى نين آرخاسينا گلديى عالمە قۇووشدو.

- حسرتيمدن دۇغان يوخوم.

غاليب عصبى لشدى.

- بو نه دئمكدير؟ سن نئيه بونو يوخو آدلانديريرسان؟

- حيرصله نيرسين؟

- بس نه ائديم، سفيه بىر يوخو گۇرموسن باشيندان چىخارا بيلميرسن.

كماله نين عقلىنە غريبە بىر فكر گلدى. (گۆنون، آيين، ايلين، بۆتون زمانين يارىسى گئجه دير، يارىسى گۆندوز. من چۇخ شئيدن محروم اۆلموشام. نه اۇلار بونون عوضينه گئجه لردە، يوخولاردا ياشايرام) بو اۇنو سئوينديردى. همين فكر باشيندا هرلندى، دولاندى. يادداشينا حك اۆلدو (گئجهلر، گئجهلر يوخولار- گئجهلر يوخولاردا ياشاماق)

- سن نه حاقدان فكرلشيرسن؟

غاليبين بو سؤالى اۇنو خيالدان آييردى. كماله اۆز كشفينه سئوينيردى. گۆلومسە-

ييب دئدى.

- من يوخودا بيليرم كى يوخو گۇرورم.

قاليب اۇنا ياخينلاشيب قۇلوندان توتدو. كماله، بلکہ سن يۇرولموسان. آرتيق استراحتە احتياجين وار... آخى نيە، بئله دانيشيرسان؟ دۆنن گۇردويون ۲۹ ايلليک يوخويا حقيقى بىر حادثە كيمي باخيرسان!

کماله اۋنون الینین حرارتینی حس ائتدی. ایسته ییردی بو اۋنون قۇلونو هئچ واخت بوراخماسین. اۋنلار گزه- گزه یئنه ساحیله، کۆرپونون یانینا گلدیلر.

کماله داش حصارا سۆیکه نیب آشاغی، دنیزه باخدی. او، سودا اۋز شکلینی گۆروب تعجب ائتدی. لپه لرین آراسیندان اۋنا ۱۸ یاشلی بیر قیز باخیردی. بو، کماله نین گنجلیگی ایدی. سنوینجی آز، عالمی چۇخ ایللرین تأثیرى آلتیندا کئچمیشه چکیلمیش، حسرته دۇنموش قیز گنجلیگی، کماله یه ائله گلدی کی، سولاردان اۋنا باخان باشقا بیر قیزین عکسی دیر، (سن هارا، من هارا) ... (آرزولاردان قۇپوپ قالمیش گنجلییم. سن ایندی منیم اۋچون بیر خولیا سان. یاخشی کی سن اۋلموسان، هیچ اۋلمازسا منه شئهلې بیر محبت باغیشلا ییب گندر گل مزه گئتمیسن).

غالیبین اۋزو اۋنا یاخینلاشدی. یوخویا گئتمزدن اول گۆردویو کۆلگه یادینا دۆشدو. هئچ اۋلمازسا او، منی یوخودا دا اۋلسا...

قیزین اۋزونه ایستی بیر نفس دیدی. سانکی دامارلاریندا آخان قان قاینادی. ساحیلدن آداملار یۇخ اۋلدو. بو بۇیوکلوکده دنیا دا بیر کماله وار ایدی، بیر ده غالیب. قیزین اۋزونه، بۇینونا، دۇداقلارینا اولدوز- اولدوز اۋپوش سپه لندی. (یۇخ بو یوخو دئیل، من اۋنون حرارتینی حس ائدیرم. بو حیاتین اۋزودور، او بیر یسی ...)

گئجه لر بیر بیرینی عوض ائدیردی. کماله یوخویا چئوریلیمیش آرزولاریندا یاشاییردی. او حسرتیندن دۇغان گۆزل یوخولارین خیالی خوشبختلیک ذیروه سینه قالمیشدی.

ریحان خانم کماله ده باش وئرن بو آیدین دیشیکلییی گۆروردو. آنجاق سببینی باشا دۆشه بیلیمیردی. اۋنا ائله گلیردی کی، کماله گۆنوزلرده یوخولودور. بونونلا بئله بو ۴۷ یاشلی قادین آچیق آیدین جاوانلاشیردی. اۋنون بدنن نین گۆرکمی دیشیردی. اۋزونده- کی قیریشلارین سایى آزالیب، دریسی هامارلاشمیشدی. یاناقلاری نین رنگی ده آلاشمیشدی. گۆزلری ایسه داها چۇخ تعجبلې ایدی. اول لر بو گۆزلره باخاندا آدامین قلبی سئزلاییردی. اۋرادا ائله بیل محو اۋلموش آرزولارین کۆلگه سی قالمیشدی. ایندی ایسه اۋنلار ائله بیل نور ساچیردی. بو گۆزلرده گنجلیک طراوتی آیدینجاسینا گۆزه چارپیردی.

بیر دفعه ریحانه خانم قۇنشوسونا دئدی.

- گل بیر اۋرینه باخیم

- اۋریمه نه اۋلوب کی؟

- ریحانه تعجب ائتدی (نئجه یعنی نه اولوب؟ آخی او همیشه اۆریندن شکایت ائدردی. ایکی گۆندن بیر اۆرینی اونا یۇخلاتدیراردی) آنجاق، او دۆشوندوکلرینی دئمە-دی.

- یۇخ ائله- بئله یۇخلاماق ایستەیرم.

- نه اولار- ایستەیرسن یۇخلا.

ریحان خانم گوشونو گۆتوروب قۇنشوسونون اۆرینی یۇخلادی. دۇنوب حیران قالدی. اۆرینین کهنه آزاری دئمک اولار کی اۆز- اۆزونه توختامیشدی. (بو نه معجزه دیر؟ اونا نه اولوب بدنینده نه چئوریلیش گئدیر. بلکه بدنینده یۇخ، قلبینده، روحوندا بیر دیشیکلیک باش وئریب. اۆرینین خستەلیینی نییه یاددان چئخاریب؟ احتیاطلی اولماق لازیمدیر. بلکه خستەلیینی خاطرلاتسام یاخشی نتیجه وئرمز.

- نئیە فیکره گئتمیسن؟

ریحانه سانکی فکر دن آییلدی.

- اۆرین ساغلام دیر.

بو کماله نی سئویندیردی. اوردان- بوردان صحبت ائتمه یه باشلادیلار.

ریحانه ایسه دانیشماغا سۆز تاپمیردی. او، قۇنشوسونون سؤاللارینا (هه)، (یۇخ) جواب وئره بیلیردی.

- هه، بیلیرسن، بو گۆن تازا مبل آلمیشیق.

- هانی؟

- نئجه یعنی هانی. ائویمیزده.

او کماله نین سۆزوندن حیرت لندی. آنجاق اوزون اله آلیب دئدی.

- مبارک دیر. هارانین مالی دیر؟

- سفارشله دۆزلتدیرمیشیک. غالبین یاخشی ذوقی وار.

کماله قۇنشوسونا غالب حاقیندا دانیشمیشدی. بیلیردی کی نشانلیسی ایدی. محاربه-یه گئدیپ گلمه ییب.

ریحان خانم هر گۆن کماله یه باش چکیردی. آنجاق اوزادا چۇخ اۆتوموردو. ندنسه اۆنون اولمایان بیر حیات حاقینداکی صحبتلرینی ائشیدنده اۆزونو پیس حس ائدیردی.

یئنه استراحت گۆنو ایدی. یئنه ده ریحان خانم اوشاقلارینی، ارینی یؤلا سالیب ائوده تک قالمیشدی. دوروب کماله نین یانینا گلدی. او حسّ اندیردی کی، قۇنشوسو گئت گئده داها دا جاوانلاشیر. اۆزوندن خوشبختلیک یاغیردی.

- نئجه سن کماله خانم؟

- یاخشی یام، ساغ اؤل.

- داها یوخولاردان شکایت ائتمیرسن. دئییه سن داها قۇرخولو یوخو گۆرمورسن.

- نئجه یعنی گۆرمورم. بس بو قۇرخولو یوخو دئییل؟

- هانسی؟!

- بودور، ائله ایندی گۆردویوم یوخو.

- مگر بو یوخودور؟

کماله گۆلومسوندو.

- بس ندر؟ باشیمی یاستیغا قویان کیمی گۆرورم کی سحر دیر. آییلیرام، گۆرورم کی

بو ائوده یم. رنگلر، سسلر، بیر- بیرینه قاریشدی. ریحانه خانم نه گۆردو، نه ده ائشیتدی.

دنیا اوچوروما یووارلاندى. یئر آیاغی آلتیندان قاچدی. تیتره دی. یئخیلماسین دئییه دووارا

سؤیکنه رک اۆزونو تئز الہ آلدی.

کماله خانم یاتاغینا اوزانمیشدی. اۆنون دۆشونون بیرى بایردا ایدی. یاستیغین

اۆستونه داغیلیمیش سوتدن یاش لکه عمله گلمیشدی.

ریحانه نین بئینی اؤد توتوب یانیردی. او، کماله یه باخدی. اۆنون یاری قاپالی

گۆزلرینده معصوم بیر افاده وار ایدی. آنالیق افتخاری؛ آنالیق خوشبختلییی.

او بیر ایکی آددیم آتیب دایاندى، قیشقیردی. (کماله خانم، باجیم، اویان. سن نه

اندیرسن بو قیشقیریق اؤز قلبینده عکس صدایا چئوریلدی. بونو تکجه او اؤزو ائشیتدی.

دۆشوندوکی اؤنو اویاتماغا، یوخولارداکی حیاتیینی الیندن آماغا حقی وارمی؟

ساکیتجه قاپیدان چئخدی. داها اۆزونو ساخلایا بیلمه دی. گۆزلریندن یاش سئل

کیمی آخدی. هیچغریق اؤنو بوغوردو.

تئز اؤز قاپیسینی آچیب ایچری کئچدی. اؤزو قویلو دیوانا یئخیلیدی. (نه یاخشی کی

قۇنشولاردان منی گۆرن اۆلمادی. نه یاخشی کی اوشاقلار ائوده دئییل. نه یاخشی کی

دنیا دا یوخولار وار ...)

دۆنیا ادبیاتی «بو گۆن» درگیسینده آذربایجان ادبیاتی بارهده

رامینه ممدووا رضا قیزی

۱۹۶۰- جی ایلدن سوؤنراکی آذربایجان سوؤت ادبیاتی نین آوروپادا

آراشدیریلارلی طرفیندن تدقیقی یئنی بیر مرحله نی عکس ائتدیریر.

بئله کی آذربایجان سوؤت ادبیاتینا یئنی مضمون گتیرن ۶۰- جی لارین

یاراتدیقلاری ادبی نمونه لر متخصصلر طرفیندن داها ماراقلا آراشدیریلیر. بو باخیمدان

«شعله وطن آبادی» نین تدقیقاتلاری خصوصی اولاراق قید ائدیلمه لی دیر. او ۱۹۹۶-

جی ایله یازدیغی مقاله لریندن بیرینده ۹۰- ۸۰ جی ایللر آذربایجان ادبیاتینی

مقایسه لی تحلیلله جلب ائده رک گوؤستریرکی، آذربایجان سوؤت ادبیاتی یارانیدیغی

دؤوردن سانکی تنقیددن کناردا قالمیشدیر. لاکین سوؤت دؤنمینده یازیلان اثرلرین

هئچ تنقید ائدیلمه دینی دئمک فکریمزجه حقیقته اویغون اولمازدی. ساده جه

اولاراق همین اثرلر یا سوؤت اصول اداره سی نین «سعی لری» سایه سینده غرب

تنقیدی فکرینه چاتدیریلیمیر، یا دا آرخا پلاندا قالیردی.

وطن آبادی «کئچمیش، ایندی، گله جک و پؤستکولون مسئله لر آذربایجان ادبیاتیندا»

مقاله سینده^۱ گوؤستریرکی، معاصر آذربایجان ادبیاتینی آنلاماق اوچون ایکی اساس

فاکتی نظر دن قاجیر ماماق لازیم دیر.

۱- سوؤت ایمپئریاسی نین آذربایجاندا مستملکه سیاستی

۲- سئنزورا نظارتی

آذربایجانلی شرقی آوروپانین سوؤت تاثیر دایره سینده اولان دیگر اولکه لرله

مقایسه ده وئرن تدقیقاتچی یا گووره بو مستملکلر آراسیندا بیر چؤخ خصوصیتلرینه

گووره اوخشارلیقلار موجود دور. لاکین تأسوف کی، او اوخشارلیقلاری کونکرئت اولاراق

آچیقلامیر.

^۱ - (Shouleh Vatanabadi. Past, Present., Future and Postcolonial Discourse in Modern Azerbaijani Literature. World literature Today. New-York, ۱۹۹۶)

وطن آبادی حقلی اۇلاراق قئید ائدیرکی، روسیانین سیاسی، اقتصادی و مدنی حکمرانلیغی نین گؤستریجی سی اۇلان سئنزورانین داوام ائتمه سینه باخمایاراق آذربایجان یازارلاری اؤز سؤزلرینی دئمک اؤچون بۆتون واسیطه لردن ماکسیموم درجه ده استفاده ائدیرلر. مثلاً مستملکه شرایطینده یاشایان اؤلکه لرین یازارلاری تاریخی رۇمانلاریندا موجود رثیمی اثرۆپ دیلینده تنقید ائدیر، نقصانلاری معنوی-دورغونلوغون نتیجه سی کیمی گؤسترمه یه چالیشیردیلار. بوندان اول دیگر ادبی ژانرلاردا دا اله دۆشن ایمکانلاردان یارارلانان یازارلاریمیز سطیر آلتی سیموؤللارلا بو تنقیدی وئرمه یی باجاریردیلار. وطن آبادی بئله اثرلر ستراسیندا آنارین «دانتنه نین یوبیلئی» آ. ایلیسلی نین «آداملار و آغاجلار»، «گیله نار آغاجینا دئدیکلریم»، ای. ملک زاده نین ائلچینین، م. سلیمانی نین، س. احمدلی نین. ای حسینوون، آ. بابائیوانین، ای. شیخلی نین، ب. وهابزاده نین بیر سیرا اثرلرینی نمونه گؤستیریر. تدقیقاتچی حساب ائدیرکی، سوونت دؤنمینده آذربایجان ادبیاتیندا وئرین بئله تنقید اؤزونون نثر یارادیجیلیغیندا داها قباریق شکیلده بیروزه وئیردی. بیز ده بو فیکیرله راضی لاشیر و حساب ائدیریک کی، سطیر آلتی تنقیدی مقاملار اؤچون داها گئنیش امکانی محض رۇمان، حکایه ژانری وئریردی. بو ژانرادا قلمه آلینان اثرلرده ملی خصوصیتلر ترنم ائدیلیلر و عادت عنعنهلر نسبتاً قۇرونوب ساخلانیلیردی. مثلاً ای شیخلی نین «دلی کۆر» رۇمانی ملی عادت- عنعنهلرین عکسی، آذربایجان کیشی سینه خاص خصوصیتلرین قباریق شکیلده عکس ائتدیرمه سی بونا مثال اؤلا بیلر. چۆخ زماندان رۇمان یارادیجیلاری مستملکه چی لیک علیه نه فکرلرینی تاریخی زمانی و بعضاً ده مکانی دییشمکه وئریردیلر. عادتاً کئچمیش تاریخی استیلالاری آذربایجانلی لارین استیلاچی لارا قارشى مبارزه سی و قهرمانلیق تاریخینی عکس ائتدیرن بو اثرلر بیر نوع اعتراض سسی کیمی اورتایا چیخیردی. وطن آبادی ده محض بو سطیر آلتی اعتراضی خصوصی اۇلاراق وورغولاییر. بئله لیکله، ملی بنزریک و ملی جمعیتین یارانماسی اؤچون بو اثرلر بیر نوع منبع رؤلونو اؤیناییردی. ملی موضوعلارین تاریخی حکایه فۇرماسیندا سؤیلنمه سی اؤخوجولاری اؤز کئچمیشینه قایتاریردی.

وطن آبادی سوونت دؤنمینده یازیلیمیش رۇمانلارینا اؤچ تاریخی دؤنمی احاطه ائتمه سینی سؤیله ییر. ۱- کئچمیشی عکس ائتدیرن تاریخی کنایه؛ ۲- گله جه یی

تصویر ائتمک اوچون چيخيش يولو، ۸۰-۷۰-۳ جی ایللر آذربایجان ادبیاتیندا ملتین مستقللییی تصویریی. هر اوچ تاریخی دؤور کئچمیش، ایندی و گله جک زمانین عکسینی بو اثرلرین ماهیت توتومونو آرتیردی. وطن آبادی نین فکرینجه بۆتون بونلار طبیعی ایدی و سوؤوتلر بیرلییی نین داغیلماسی اوچون یئنی بیر شرایطین یارادیلما سینا زمین یارادیردی.

بیز بو ملاحظه ایله تام معنادا راضیلاشمیر و بئله حساب ائدیریک کی، هر هانسی بیر ایمپئریانین داغیلماسی اوچون ایلک نوبه ده تاریخی - اجتماعی شرایط یئتیشیر. دؤزدور بعضاً بو شرایطین یارانماسیندا ادبیات عوضسیر رول اویناییر. یعنی آ- دان، ب- یه، ب- دن ایسه آ- یا انکشاف خطلری موجوددور. لاکن ائله مقاملاردا موجوددور کی، گؤستریلن لرین بیر- بیرینه تأثیری ممکن اولمور. هر بیر نین اؤزونه انکشاف یولو اولور؛ مثلاً جعفر جبارلی نین «اؤد گلینی» اثری آزادلیغی ترنم ائدن خلقی مستقللییه سسله یین فاجعه دیر. آنجاق یازیلدیغی دؤورده تاریخی شرایطی دیشمه یه یؤنلمیر و یا تاریخی - سیاسی شرایطین دیکته سی ایله اورتایا چيخمیر. بئله لیکله بو اثر خلقی دولتین علیهینه قالدیرمیر. باشقا بیر طرفدن ایسه اثر دولت سفارشی کیمی میدانا چيخیر. و بو زمان اثر ملتین ملی اویانیشینین و منلییینی اؤزونه تانی دیر. هر کسه معلومدور کی، جعفر جبارلی نین بو اثرینده اسارتدن آزاد اولماغا قارشی آچیق - آشکار چاغیریشلار واردیر. تأسف کی، بو چاغیریش موجود زماندا سفربرلیک چاغیریشینا چئوریله بیلیمیر. بۆتون بونلارا باخمایاراق، وطن آبادی نین یوخاریدا وئردییی بیر مقاملا راضیلاشیریک کی، تاریخی رومانلاردا اساس مقصد خلقین تاریخی کئچمیشینی عکس ائتدیرمکدیر. بونو حیاتا کئچیرمک اوچون بازار ملی موضوع و کالوریتدن استفاده ائتمه یی باجارمالی دیر.

وطن آبادی طرفیندن آذربایجان ادبیاتی نین ۸۰ - ۷۰ - جی ایللری ملی اویانیش دؤورو کیمی وئریلیر. بو دؤور آذربایجان ادبیاتیندا کدلاشدیریلیمیش سؤز، فکر و افاده لردن استفاده نین اؤنه کئچمه سی خصوصی وورغولانیر.

تاریخی موضوعلارا مراجعت، تاریخی قهرمانلارین روماندا عکسی یئنی اویانیش دؤوروندن خبر وئیردی. بو یازیلان اثرلر ملی شعورون انکشافینا خدمت ائتمیش اولوب. بئله کی آذربایجان تۆرکجه سینین دولت دیلی سویته سینه قالدیران شاه

اسماعیل ختایی بئله رۇمانلارین قهرمانینا چئوریلدی. بو اوبراز اۆزۈ اۆزلۈیۈندە خلقی استیلادان آزاد اۆلماغا سسله ییردی. ا جعفر زاده نین «وطنه قاییت» اثرینی مثال گۆسترن تدقیقاتچی بیلدیریرکی، بو اثرده آذربایجان آتامان طرفیندن استیلاسی زمانی خلقین کیشی و قادینلاری قول کیمی قانداللانمیش تصویر ائدیلیر. بونونلا یازار اثری- نین مرکزینده سیموئوللاردان استفاده ائدیر. بو سیموئولون اساس مغزینی تدقیقاتچی بئله آچیر. بو قانداللانمیش آذربایجانین آغیر استیلا و استثمارا معروض قالان بیر خلق، ملت کیمی بیر سئرا دهشتلره معروض قالدیغینی گۆستیریر. بونونلا، ع، جعفرزاده آذربایجانین دائم هانسیسا بۆیوک دولتله طرفیندن استیلا ائدیله رک مستملکه یه چئوریلمه سینی تصویر ائدیر. بئله لیکله معاصر آذربایجان (۸۰- جی ایلله نظرده توتولور) رئال دورومونو اۆخوجولارا تقدیم ائتمه یه چالیشیر. او خلقیمیزین هله ده بو استیلادان آزاد اۆلما ماسینی سطیرلر آلتی فۇرمادا وئیریر. بو اثرلرده خلقین قدیم عادت- عنعنه سی اۆز عکسینی تاپماغیندان بئله قناعته گلک اۆلارکی، همین رۇمانلار کئچمیشین گله جه یه اۆتورولمه سی فۇنکسییاسینی اۆز اۆزینده گۆتورموش اۆلوردولار. ۱۹۸۰- جی ایلله آذربایجان ادبیاتیندا وطن آبادی آذربایجان تاریخی نین و معاصر سوسیال پروبلئمترین آراشدیریلما سینی خصوصی اۆلاراق قید ائدیر. بئله اثرلر او، یوسف صمد اۆغلونونون «قتل گۆنو» ائلچینین «اۆلوم حۆکمو» م. نیگارلی نین «قارا اۆرپک»، س. احمدلی نین «یاساق ائدیلمیش» و دیگر نمونه لری مثال گۆستیریر.

۸۰- جی ایلله رین اۆرتالاریندا آذربایجان ادبیاتینداکی موضوعلار نسبتاً معاصر تاریخی دؤورو عکس ائتدیریردی. بو دا داها چۆخ اجتماعی، سیاسی حادثه لری یئنی مرحله یه قدم قۇیما سی ایله باغلی ایدی. بئله کی، کئچمیش سؤوئتلر بیرلیینده حاکمیتته م. س. قاربۇچوونون گلمه سی، یئنی دن قورمانین اۆرتایا سالماسی ادبیاتداکی باخیشلاری دا دیشیردی. وطن آبادی نین همین دؤور آذربایجان تنقیدینی ضعیف و کؤلون تنقیدی کیمی تقدیم ائدیر. تنقیدین ائمپئریا بوخوونندان آزاد اۆلابیلمه مه سی تدقیقاتچی طرفیندن خصوصی وورغولانیر. سئنزورا ضعیفلندیکدن سؤنرا بیر ادبی تنقیدچی نین اۆز مقاله سینده وئردیی «اۆرتولو موضوعلار چۆخ ایدی. اۆنلارین قیسا وقت کسپینده آچیلما سی خائۇس یاراتدی، بو دا طبیعی ایدی.

ادبیاتین بیر فونکسییاسی دا سؤسیال وضعیتى اثرلرین موضوعونا چئویرمک دقته چاتدیرماقدیر. همچنین کئچمیش و ایندی نین فاکتینی تحلیل ائتمکدیر». وطن آبادی بو فکرلده تنقیدین ضعیف اولما سببینی آچیقلاماغا چالیشیر. بیز ایسه بئله حساب ائدیریک کی، همین دؤورده تنقید هئچ ده گؤستریلدی کی ضعیف دئییلدی. بئله کی وطن آبادی نین اؤزونون ده نمونه کیمی وئردییی اثرلرین هر بیرى بؤیوک تنقیدچی اؤردوسو طرفیندن تدقیق ائدیلمیش و بو اثرلرین مثبت یؤنومدن تنقیده جلب ائدیلهرک موضوعلاری نین بدیعی توتومو لازیمینجا قیمتلندیریلیمیشدیر. بونو تصدیق ائدن فاکتلاری تصدیقله مک اؤچون یاشار قارائو، ب. نبی یئو، و. یوسفلی و بو کیمی بیر چوخ تنقیدچی لرین ۹۰ - ۸۰ جی ایللر آراسیندا کی مقاله لری کفایت ائدیر.

وطن آبادی نین تنقیده جلب ائدییی آذربایجان رومانلاریندان بیرى ده ائلچینین «اؤلوم حؤکمو» اثری دیر. مقاله ده گؤستریلیر کی، اثر کئچمیشی عکس ائتدیرمکله گلهجه یه اومید یارادیر. بورادا مؤلف ایکی دؤورو: بیرینجی رپئرسییا دؤورو استالینین ترور عملیاتلارینی، ایکینجی، برؤکراتییا و بئرئژنئفین کورروپسییا ایللرینی تصویر ائدیر. بونونلا ادیب ائرده مقصد و ائففئکت علاقه سی یارادیر. بو علاقه اؤزونو رومانین خاراكتئرلرینده، عائله لرین طالعینده گؤستریر. وطن آبادی بئله حساب ائدیر کی، ائرده کورروپسییا آچیق - آیدین تصویر ائدیلدی - قبرستانلیغین دیرئکتورونون اورادان پول منبعی کیمی استفاده ائتمه سی بورانین قارا بازاردا ساتیلاجاق ماللارین گتیریلدییی یاریم فابریک مکانینا چئوریلمه سی و س. کیمی تصویرلرین اولدوغو حالدا کولونیا آل سیستم نسبتا اؤستو اؤرتولو فؤرمادا تصویر ائدیلیر. بئله لیکله، رۆشوت مرحله لرله، آشاغیدان یوخاری یا - قافارزاده دن رئیسه، رئیسدن ناظیره، ناظیردن ایسه اوندان بؤیویه اؤرتورولمه سی و هر کسین اؤزونه اویغون مبلغی منیمسه مه سی گؤزل بدیعی فؤرمادا اؤخوجولارا چاتدیریلیر.

ئلچین روماندا اؤلמוש قوجا قاری نین دفن ائدیلمه سی اؤچون قونشونون قبرستانلیقدان یئر ایسته مه سینی و بو یئر آلمانین اعتراضلا قارشیلاناراق رده جوابی آلماسینی، بو رده ن سببی نین قبرستانلیقدا عادی وطنداشلارا یئر اولماماسیندا «تۆلکولر» طرفیندن بو اراضی لرین آرتیق ضبط ائدیلمه سینده گؤروردو. طلبه مراد

بۆتون بو اۇلانلاردا اعتراض ائدەرک هامىنى قافارزاده نىن اۇفيسى نىن قارشىسىنا تۇپلانماغا چاغىرىر. بونونلا اۇز عصيانكارلىغىنى گۇستىرير. قافارزاده ايسه اۇز اۇتاغىندا راحت كرئسلۇسوندا اۇتوروب سۇوئت هيمنىنى اۇخويور. اۇنون اۇتاغى قىرمىزى بايراكلارلا «ياشاسىن سۇوئت اداملارى»، «ياشاسىن كۇمونيست پارتىياسى!» شعارلارى ايله بزنىشىدىر. بئرئزئئفين، پۇلىتبۇرونون عضولرى نىن شكىللىرى قافارزاده- نىن باشى اۇستوندىن اسىلمىش دىر. چۇخ غرىبه ايدى كى، پۇرترئتلر قافارزاده نىن- تۇلكونون اۇزو كىمى تۇند سارى رنكده ايدى. بو دا يازىچى نىن استفاده ائتدىيى بدىعى تصوير واسطهسى دىر. دۇزدور، ائردە قۇجا قارى نىن مېتى كهنه دئىيل، يئنى سالىنمىش قبرىستانلىقدا دفن ائدىلير.

لاكن كهنه قبرىستانلىغا اذربايجانلى مېتى ياخين قۇيولمور. چۇنكى اذربايجان تۇرپاقلارى اذربايجانلى لار اۇچون ال چاتماز اۇلموشدور.

اثرين سۇنوندا مۇلف گمان ائدىركى، بىر گۇن بو تۇرپاقلار مطلق خلقه قايتارىلاجاق و بو تۇرپاقلارين بيهسى خلق اۇزو اۇلاجاق. رۇمانين سۇن صحيفهسىنده استالين دۇورونده تۇرمه يه دۇشموش، استالينين قوربانينا چئوريلمىش قۇجا قارى نىن قۇنشوسو قبرىستانلىق دىرئكتورونو بۇغور. بونونلا اديب رۇشوتخۇرلۇغون بىر گۇن بئله جه سۇنا چاتا جاغينا امين اۇلدوغونو بىلدىرير. قافارزاده نىن اۇلومو ايله بىر اۇميد يارانير. لاكين بو كىچىك رۇشوتخۇرون اۇلومو هئچ ده هر شئين سۇنو كىمى گۇرونمور. اثرى بو نۇتلا بىتىرن يازار فكرىمىزجه بو اۇلوملر آراسيندا- اجل و كىمىنسه طرفيندىن بۇغولاراق اۇلن اينسانلار آراسينداكى فرقى گۇستىرير. تأسوف كى، بىر رۇشوتخۇرون اۇلومو رۇشوتخۇرلۇغون سۇنو دئمك دئىيل. انسانى رۇشوتخۇرا چئويرن اجتماعى، سياسى دورومون بىر گۇن ديشه جه يينه اۇميدله باخماق ايسته ين يازار بونونلا جمعيتده كى منفى ليكلره اعتراضىنى بىلدىرمىش اۇلدو.

وطن آبادى بئله حساب ائدىركى، نه ع. جعفرزاده نىن «وطنه قايت» نه ده ائلچينين «اۇلوم حۇكمو» اثرلرى اذربايجاندا موجود اۇلان استعمارچىلىغى تام معنادا عكس ائتدىرمىردى. ظنيمىزجه، اۇ بو فكرينده حاقلى ايدى. بو اثرلرده سيموؤل شكلىنده بو موضوعلار تۇخونولسا دا، رۇمانلاردا بونون اچىلىشى نىن شاهيدى اۇلموروق. بو دا طبيعى ايدى. چۇنكى بو اثرلر قلمه آلىندىغى دۇورده اذربايجان سۇوئت

حاکمیتی نین اسارتی آلتیندا ایدی. لاکین بونا باخمایاراق بو اثرلر ملی شعورون اویانماسیندا معین قاپالی مسئلهلرین درک ائدیلمه سینده مثلسیز خدمت لر گؤستردی. وطن آبادی اؤز تدقیقاتیندا م. س. قورباچوفون یئنی دن قورما دؤوروندن سؤنراکی مرحله یه تۇخوناراق داغلیق قاراباغ اطرافیندا مبارزه نی و مسکوانین بو مبارزه یه مناسبتینی ایشیقلا ندیریر. بئله گؤستری رکی، مسکوانین بو مبارزه یه یانلیش موقعی- نین نتیجه سی اۇلاراق باکیدا ۱۹۹۰- جی ایلین ۲۰ یانوار حادثه سی باش وئردی. ۲۰ یانوار حادثه سی نین نتیجه سی ایسه ^۱AXCP- نین یارانماسینی گؤستری ر. لاکن بو حادثه دن، اول ده AXCP واریدی. و اۇنلار خلقی مبارزه یه سسله یین قوه لری اؤز اطرافیندا بیرلشدیرمیشدیر. وطن آبادی آذربایجاندا همین دؤورده باش وئرن حادثه لری ادبیاتدا تصویرینه آ. امیرلی نین «میدان»^۲، س. احمدلی نین «دنیزدن گلن سس» آ. بابائیوین «دنیا نین سؤنو»، ای. ملکزاده نین «قیرمیزی شیطان» و دیگر اثرلرده راست گلیندییینی بیلدیریر. او، بو اثرلردن بیر ی اؤز رینده- «قیرمیزی شیطان» دایانیر. تدقیقاتچی گؤستری رکی، بو اثرده ایکی تاریخی حادثه- ۲۰- جی ایلده قیرمیزی شیطان مستقل آذربایجان دئموکراتیک رئسپوبلیکاسینی استیلا ائتمه سی و ۹۰- ۱۹۸۰ جی ایللرده سؤوئت اؤردوسونون یئنی دن آذربایجانا هجوم ائتمه سینین عکس ائتدیریلمه سین ی گؤستری ر. مؤلف بو ایکی حادثه آراسیندا باغ یارادیر و آذربایجانین دائم روسلار طرفیندن هجوم معروض قالدیغینی گؤستری ر. هر ایکی حادثه ده هر ایکی دؤورون نماینده لری، انسانلاری قوربانلارا چئوریلیر. هر ایکی نسل نماینده لری اؤز تاریخی یادداشتلاریندا باش وئرمیش حادثه لری قانلا یازیلما سینا رواج وئری رلر. بوراداکی هر ایکی حادثه آراسینداکی بؤیوک فرق ایسه ۲۰- جی ایللرده بعضی آذربایجانلی لارین روسلارلا بیرلشه رک دیگر آذربایجان ائولادلارینا قارش ی چئخمیشلار سا، ۹۰- جی ایللرده همین انسانلارین نوه لری ملی حرکتین اؤنجوللری اؤلدولار و باش وئرمیش حادثه لری مرکزینده دوردولار. عصرین اوللریندن فرقلی اۇلاراق ۹۰- جی ایللرده آذربایجان ائولادلاری نین بیرلییی تام معناسیندا گؤز لری میزین اؤنونده جانلانیر. وطنینی سئون اؤغوللار بئله دئییردی لر: «من دؤیوش میدانیندا اؤلمک

^۱- آذربایجان خالق جبهه سی

ایستیرم اؤز بورجومو وطنه وئرمک و بابالاریمین گناهلارینی یوماق اؤچون» وطن آبادی بو رومانداکی حادثه‌لرین کئچمیشله علاقه‌ده و دائم حرکتده وئریلمه‌سینی بیلدیریر. بو اثرین اولکی اثرلردن فرقی بوراداکی پوستانکولون موضوعسونون اؤنده عکس ائتدیرمه‌سی‌دیر. اثرین عمومی مضمونوندان اچیق گؤرونورکی، روسلار دیگر خلقلری زور گؤجونه استیلا ائتمیشدیلر و هر زمان روسلار دیگر خلقلر اؤزینده اؤز استعمارچی لیق نیتلرینی حیاتا کئچیرمه‌یه چالیشمیشدیلار.

آذربایجان اولادلارینین بو استیلا قارشى مبارزه‌سی‌ایسه بو اثرین موضوعسونون اساس غایه‌سینی تشکیل ائدیر. تدقیقاتچی بو باخیمدان اثری یۆکسک قیمتلندیریر و آذربایجان ادبی فکرینده یئنی مرحله‌نین باشلانیش اولماسینی وئیریر. وطن آبادی بو اثرله یاناشی مهربان وزیرین، رافیق تاغی‌نین، سارا وزیرووانین، آفاق مسعودون، صابر آذری‌نین، انارین بو سبکده یازیلیمیش اثرلرینی مثبت قارشیلاییر.

انارین «هتل اؤتاغی» اثرینده «قیرمیزی شیطان» دا اولدوغو کیمی ایکی مختلف دؤورون قارشیلادیریلما‌سینی گؤستریر. او، بو سبکده یازیلان اثرلر ایچریسینده «هتل اؤتاغی»نین اؤزونه مخصوص یئر توتدوغونو بیلدیریر. بو اثرده اتالار، اوللارین اؤغوللاری‌نین کدرلی حیات و سؤنلوقلاری تصویر ائدیلمیش. کئچمیشله ایندی آراشدیریلیر. «اؤ، باشینی قالدیریب بولودا باخدی، بولوتلار تانیش‌ایدی. تانیش بولوتدان یاغیش یاغیردی. سانکی یاغیش بولوددان یوخ همیشه‌لیک ایتیریلیمیش کئچمیشدن یاغیردی». (انار، هتل اؤتاغی) بلکه‌ده بو آغری، بو آجی دؤغروندان دا بیر داها گئری قایدیب یاشایا بیلمه‌یه‌جه‌ییمیز کئچمیشدن گلیر. بلکه ده کئچمیش گله‌جه‌یه ایشیق ساچیر و گله‌جک اؤچون یئنی درس‌لر وئیریر. بئله حساب ائدیریک کی، کئچمیشین آجی تاریخی حادثه‌لری بیزه گله‌جک اؤچون اؤرنک اولمالی‌دیر.

یئنی‌دن او یانلیشلیقلاری تکرار ائتمه‌مک اؤچون بو گؤنوموزده اوللاری اونوتما‌مالی‌یق. اؤنو دا قید ائتمک ایسته‌ییریک کی، وطن آبادی‌نین نمونه گتیردییی اکثریت اثرلرده حادثه‌لر ایکی زمان چرچیوه‌سینده باش وئیریر: کئچمیش و معاصر دؤورلرده. بو خط انارین «هتل اؤتاغی» اثرینده ده وئریلمیشدیر. لاکین بو مختلف دؤورلر آراسیندا موجود اولان اؤخشارلیق و علاقه آراداکی زمان کسپینی گؤتورور و واختی ایتیریر. بئله‌لیکله، اؤخوجو کئچمیشله ایندی‌نین کسپینی آراسیندا رئاللیغی

گورور. وطن آبادی محض بو رئاللیغین اثرلرده کی عکسینی، وئریلمه فورماسینی تدقیقه جلب ائدیر. بئله لیکله تدقیقاتچی ۹۰ - ۸۰ جی ایللرده یارانمیش آذربایجان رومانلارینا حاض اولان اساس خصوصیتلری گؤسترمه یه نایل اولور.

وطن آبادی نین آذربایجان ادبیاتی نین ۹۰ - ۷۰ جی ایللرینی احاطه ائدن بو تدقیقاتی بیر سیرا خصوصیتلری ایله دقتی جلب ائدیر. بئله کی، تدقیقاتچی بو اثرینده قارشیسینا مقصد کیمی قویدوغو پوئستکولون عنصر و موضوعلارین آذربایجان ادبیاتیندا هانسی سویته ده تصویر اولوناراق اوخوجولارا چاتدیریلماسینی آراشدیریر. عمومی لیکله ۸۰ - ۷۰ - جی ایللر آذربایجان ادبیاتیندا کی موضوعلارین اساس مضمونونو آچیر و بو موضوعلارین خلقین ملی شعورونون اویانماسیندا کی رولونو گؤستریر. او پوئستسوؤئتلر بیرلییی نین بیر رئسپوبلیکاسی کیمی ۹۰ - ۷۰ جی ایللر آذربایجان ادبیاتی نین ان ماراقلی اثرلرینی تحلیلله جلب ائدیر. و بونونلا دا اینگیلیس دیللی اوخوجولاری آذربایجان ادبیاتی نین ۲۰ ایللیک بیر دؤورو ایله یاخیندان تانیس ائتمیش اولور. بو باخیمدان وطن آبادی نین بو تدقیقاتی یوکسک قیمت لندیریلمه لی - دیر.

اوریمده آرتان گونلر

حسن ایلدیریم

گونش دوغور، گونش باتیر
گندر، گلمز یوللاریندا ایتیر گونلر
اورک دولور، اورک چارپیر
حیاتیمین یوللاریندا ایتمه میشدن بیتیر گونلر
گونلر آنجاق باشندان کئچیر
زمان تکجه یاشدان کئچیر
پؤهره له نیر خاطره لر، ایتن گونون ایزلرینده
چیچک آچیر آرزولاریم آچان گونون گؤزلرینده
باش آغاریر، یاش چوخالیر؛ اوریمده آرتیر گونلر.

قورد افندی و ترجمه اثر «وقایع»

ربابه شیرین اووا

کارمند علمی دانشکده‌ی نسخ خطی «محمد فضولی» آکادمی ملی علوم آذربایجان

اثر «وقایع الروایه فی مسایل الهدایه» به زبان عربی و شیوه نثر برهان‌الدین صدر شریعه‌الاول (الاکبر) عبیدالله بن محمود بن محمد المحبوبي که یکی از علمای معروف مکتب حنفی در قرن ۱۳ میلادی بوده، در بخارا زیسته (تاریخ درگذشت: ۶۳۰ هجری قمری/۱۲۳۲ میلادی)، در طول قرن‌ها مورد توجه فقها قرار گرفته و در بین قرون ۱۳ الی ۱۹ از طرف علمای شهیر برای این اثر تعدادی شرح، حاشیه و توضیحاتی نگاشته شده است. همچنین اثر به زبانهای فارسی، ازبک و ترکی نیز ترجمه شده است. کاتب چلبی در کتاب «کشف‌الظنون» (۱، جلد دوم، ص. ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴) اطلاعاتی گرچه مختصر در مورد نویسندگان شرح، حاشیه، تشریح برای اثر «وقایع» و مترجمین آن به زبانهای فارسی، ترکی و روسی ارائه نموده است.

یوسف دولت‌اوغلو که در قرن ۱۵ در ولایت «بالیک اسیر» ترکیه زیسته و قاضی همان ولایت بوده، اثر «وقایع» را به شکل منظومه ترجمه کرده است. این ترجمه یک اثر فقهی با جایگاه منحصر بخود در ادبیات کلاسیک ترک میباشد. وی بیشتر با اثر ترجمه بنام «وقایع نامه» شهرت یافته است. در دایرة المعارف زبان و ادبیات ترکی آمده است: یوسف دولت‌اوغلو، شاعر دیوان. این شاعر که راجع به زندگانی وی اطلاعات مفصلی در منابع یافت نمی‌شود، با ترجمه منظومه «وقایع نامه» معروف شد... (۲، جلد سوم، ص. ۸۹). همچنین در کتاب تاریخ ادبیات ترک (۳.۳۴۰) نیز در مورد یوسف دولت‌اوغلو گفته می‌شود: یوسف دولت‌اوغلو که در نیمه نخست سده زیسته، «وقایع نامه» را بعنوان اولین اثر بزرگ در راه علم نظم بوجود آورده است. از آنجا که این اثر به افتخار مراد نوشته شده، در برخی منابع بعنوان «مرادنامه» نیز نامیده شده است.

یوسف دولت‌اوغلو اثر «وقایع الروایه فی مسایل الهدایه» به زبان عربی و شیوه نثر برهان‌الدین صدر شریعه‌الاول (الاکبر) عبیدالله بن محمود بن محمد المحبوبي، یکی از علمای معروف مکتب حنفی که در قرن ۱۳ میلادی در بخارا زیسته (تاریخ درگذشت: ۶۳۰ هجری قمری/۱۲۳۲ میلادی) را در قرن ۱۵ بصورت منظوم به زبان ترکی ترجمه کرده است.

تنها نسخه این اثر در دانشکده نسخ خطی «محمد فضولی» آکادمی ملی علوم آذربایجان با کد ۷۰۷۵- ب محفوظ است (۴). این نسخه «منظوم فقه» نام دارد. اثر در ورق ۳- آ نوشته شده: «یوسف دولت‌اوغلو در ولایت «بالیک اسیر» ترکیه به دنیا آمد، این اثر را به سال ۸۲۷ هجری- در ۲۸ سالگی بصورت نظم درآورده و در سال ۸۲۸ هجری- در ۲۹ سالگی تکمیل کرده است».

این اثر که بعنوان نخستین کتاب فقهی منظوم به زبان ترکی در آناتولی بوده و با عناوین «وقایع»، «ترجمه وقایع»، «ترجمه هدایه و وقایع»، «فقه منظوم»، «کتاب منظومه»، «کتاب البیان»، «تحفه مراد»، «مرادنامه»، «هذا کتاب قدور ترکی نظم» شناخته می‌شود، بیشتر با نام «وقایع نامه» معروف بوده است (۵. جلد ۹، ص. ۱۲۷). مصطفی اوزگان، دانشمند ترک و از محققین یوسف دولت‌اوغلو: یوسف دولت‌اوغلو- شاعر دیوان که بیشتر با اثر وقایع نامه خود شهرت یافته- نامیده است. مندرجات کتب «تاریخ ادبیات ترک» (۶.۱۲۴)، «دایرة المعارف زبان و ادبیات ترک» (۲. جلد سوم، ص. ۸۹)، «پژوهش ادبیات قدیم ترک» (۷.۲۴۲-۲۴۶) نیز مؤید این نظر مصطفی اوزگان میباشند.

یوسف دولت‌اوغلو اثر «منظوم فقه» را به افتخار سلطان مراد دوم (-۸۲۴ ۱۴۵۱-۱۴۲۱/۸۵۵) نوشته است. در صفحه شماره ۳ab اثر در این مورد آمده است:

برای خان مراد بن محمد خان،

برای جمع اقلیم‌ها باش سلطان

باش مطهر فرزند اصلی عثمان است،

کیست آن سلطان بن فرزند سلطان است.

در گنجینه نسخ خطی جهان نسخه‌های متعدد این اثر محفوظ است. ما فعلاً از کاتالوگ‌های شرقی ۴۰ نسخه از این اثر را آشکار ساخته‌ایم. و در مورد ۲۷ نسخه آن

اطلاعاتی اگرچه مختصر، بدست آورده‌ایم. در دوران معاصر تحقیقات گسترده‌ای بر روی این نسخ انجام گرفته است. بخش اعظم این تحقیقات حاصل زحمات دانشمندان کشور ترکیه می‌باشد.

در جمهوری آذربایجان نیز نخستین گزارش دایر بر این اثر توسط طیب منافاؤف، کارمند سابق دانشکده نسخ خطی ارایه گردیده است. وی در این پژوهش با تصور غلط به این نتیجه رسیده که اصل این اثر فقط به زبان ترکی است (۱۴۱-۱۴۶). همچنین دانشمند مرحوم ابوالفضل علی‌اف، دکترای علوم تاریخ و کارمند علمی سابق دانشکده نسخ خطی در مقاله «مکتب حنفی و منابع اصلی آن» خود که در جلد هفتم مجله‌ی «گنجینه نسخ خطی» منتشر ساخته، به این اثر اشاره نموده و تأکید داشت که «منظوم فقه» یک اثر ترجمه است (۳۰-۲۰-۹).

ترجمه‌ی «منظوم فقه» که در دانشکده نسخ خطی محفوظ است، توسط سید محمد مقدس در تاریخ ۸۷۴ هجری/۱۴۶۹ میلادی رونویسی شده است. علاوه بر یوسف دولت‌اؤغلو، دانشمندان متعددی اثر «وقایع» را به زبان ترکی با نظم و نثر ترجمه کرده، همچنین به زبان ترکی حاشیه نیز نوشته‌اند. محمد بن قیزیل احمد شمسی پاشا رومی الحنفی (تاریخ درگذشت، ۹۸۸ هجری/۱۵۸۰ میلادی) این اثر را در زبان ترکی به نظم کشیده است. شمسی پاشا اسفندیار اؤغلو نوه قیزیل احمد است. وی از اثر «وقایع» هفت کتاب انتخاب کرده، به صورت ۴۵۰ بیت با وزن «فاعله مفاعل فاعل» و با سبک مثنوی به شکل نظم ترجمه کرده است. ما هنوز دو نسخه از اثر را: در کتابخانه‌های منطقه و سلمیه اِدیرنه آشکار نمودیم. دلیل نگارش اثر را مؤلف آن در بخش «سبب تألیف» اینگونه توضیح می‌دهد: «من فقه را خیلی دوست دارم، بارها قسمت‌هایی از «بدایع» و «وقایع» را مطالعه کرده‌ام. از آنجایی که من اثر «وقایع» را نزدیکتر بخود احساس کردم، ترجمه آنرا وظیفه خود دانستم. بگذار تا هر کسی از پیر و جوان این اثر را آسانتر مطالعه و متوجه مفاهیم آن گردد. از اینرو، این اثر را به زبان ترکی بشکل منظوم ترجمه کردم. هدف مرا بلاغت نپندار، مراد من دعا و رحمت است». این ترجمه شمسی پاشا پس از حمد و صلوات ۱۷ بیتی، ویژگیهای ۲۳ بیتی

از اصحاب، سبب تألیف ۲۳ بیت، سلسله مراتب ۵۰ بیتی، ۲۱ بیت از قانون و ۱۵ بیت مدحیه سلیم می‌آید. سپس فضیلت علم و شرح احادیث دایر بر مبانی دین اسلام با ۱۷ بیت تبیین می‌گردد. در پایان اثر پنج بیت خاتمه جای گرفته است (۱۱).

همچنین احمد بن الحاج محمد القرامانی محی‌الدین پیری رئیس (متوفی ۹۷۲ هجری/۱۵۶۴ میلادی) اثر «وقایع» را با نظم، محمد بن عمر قورد افندی (۹۳۱-۹۳۶ هجری/۱۵۲۴ الی ۱۵۸۸ میلادی) و حنفی ابراهیم افندی (متوفی ۱۱۸۹ هجری/۱۷۷۵ میلادی) نیز با نثر ترجمه کرده‌اند. احمد بن حمزه القاضی شمس‌الدین الرومی عرب چلبی (متوفی ۹۵۰ هجری/۱۵۴۳ میلادی) نیز به زبان ترکی برای این اثر حاشیه نوشته است (۱، جلد دوم، ص. ۲۰۲۰-۲۰۲۴).

ما در دانشکده رونویسی یک نسخه از ترجمه قورد افندی را آشکار نمودیم (۱۲). اینک به ارایه گزارش اولیه در مورد این اثر و نویسندگان آن می‌پردازیم.

محمد بن عمر الرومی - قورد افندی، از علمای اسلام دوران عثمانی و یکی از رهبران طریقت «رزال خلوتیه» در منطقه بازار تاتار واقع در نزدیکی شهر فیلیته («پلودیو» کنونی) به سال ۹۳۱ هجری/۱۵۲۴ میلادی به دنیا آمد. این دانشمند در تاریخ ششم شوال سال ۹۹۶ هجری/۱۵۸۸ میلادی درگذشت و در کنار قبر پدرش دفن شد.

قورد افندی از دروس بالی افندی اهل سوفیا، عالم معروف بهرمنند گردیده، علوم ظاهری و باطنی را از وی آموخت. پس از وفات بالی افندی جانشین وی شد و در سوفیا به تدریس علوم پرداخت. و به سال ۹۸۱ هجری/۱۵۷۳ میلادی در *takkə* کوچک تأسیس شده توسط محمد پاشا در منطقه کادیرگا استانبول متصدی مسئولیت شد.

قورد افندی یک شخصیت کامل و صاحب فضیلت بود. امیر عبدالکریم افندی، شاگرد وی در مورد استاد خود چنین گفت: «به مصر و یمن سفر کردم و در دروس علمای تصوف متعدد شرکت کرده و سخنرانی آنان را استماع نمودم. از هر کدام به

فواید و فیض جداگانه رسیدم. ولی بدون وصال قورد افندی، به کمال کامل نرسیدم. تنها پس از رسیدن به او متوجه شدم».

قورد افندی شاگردان زیادی را تربیت کرده بود. این عالم که از احترام و ارادت هر یک از شاگردان خویش برخوردار بود، مورد لطف و محبت سلطان سوم مرادخان نیز قرار گرفت.

قورد افندی آثار ارزشمند زیادی به شرح ذیل نگاشت: «شرح «مرشد الانام» اثر «شریعت الاسلام»، ترجمه‌ی شرح الکافیة الجامع»، «تعبیر الرؤیا»، «تفسیر صورت الملک»، «ریحان الارواح فی ترجمه المراح»، «ترجمه‌ی هدایه شرح بدایع»، «ترجمه‌ی وقایع»، «شرح حشرالجزری» (اثری در مورد قرائت) و غیره این نسخه که در دانشکده رونویسی با کد ۴۸- ب محفوظ می‌باشد، «ترجمه وقایع» نام دارد (۱۲).

در این اثر متن عربی «وقایع» یا بصورت جمله به جمله ترجمه می‌شود، و یا با واژه و ترکیب خاصی تبیین می‌گردد. سپس ترجمه تحت‌اللفظی، ترجمه معنی و اغلب ترجمه-ی توضیحی آن نوشته می‌شود. فلذا، آنرا نه تنها می‌توان بعنوان اثر ترجمه نامید، بلکه شرح ترجمه دارای جنبه پژوهشی مناسب‌تر است. در این اثر از روی جملات عربی خط کشی شده که این هم متون عربی و ترکی را از هم جدا می‌سازد که این هم از لحاظ مطالعه تاریخ شغل ترجمه بر اهمیت آن هر چه بیشتر می‌افزاید.

محقق بطور عینی فرصت تطبیق متن عربی و ترجمه آنرا بدست می‌آورد. ویژگی-های ترجمه‌ی آن دوره را از راه آسانتر مشخص می‌سازد.

از این اثر بوضوح نمایان است که قورد افندی بر هر دو زبان تسلط کامل داشت و چنان ترجمه موفق‌ی انجام داده که حاج خلیفه، عالم برجسته ترک در کتاب معروف «کشف‌الظنون» خود به زبان عربی (۱، جلد دوم، ص. ۲۴۰) این اثر را بهترین نمونه ترجمه ارزیابی نموده است.

مترجمین قرون وسطی در آثار ترجمه هنری یادداشت خود را در متن ترجمه اضافه نموده، جاهای دلخواه را تغییر داده و یا مختصر می‌کردند. مطالعات ما بر روی ترجمه اثر «وقایع» نشان می‌دهد که در ترجمه‌های علمی بر خلاف ترجمه‌های هنری این آزادی عمل به ندرت به چشم می‌خورد و بیشتر دقت عمل رعایت می‌گردد. از آنجا که ترجمه علمی دارای مسئولیت بیشتر و دشوارتر است، مترجمین برای آسان سازی متن، از خود

توضیح و شرح مطلب را اضافه می کردند. چنین قوت ترجمه نشانگر آن است که قورد افندی بر موضوع ترجمه، یعنی علم فقه اشراف کامل داشت و چه بسا، از حقوقدانان برجسته زمانه خود بود. تحقیق همه جانبه اثر به لحاظ فراگیری حقوق اسلامی (فقه) نیز بسیار ارزشمند است.

ادبیات و منابع:

- ۱- کتاب جلبی، کشف الظنون عن أسامی الکتب و الفنون، استانبول، ۱۹۴۱-۱۹۴۳.
- ۲- دایرة المعارف زبان و ادبیات ترکی، استانبول، ۱۹۷۷.
- ۳- قوجا ترک، تاریخ ادبیات ترک، آنکارا، ۱۹۶۳.
- ۴- دانشکده رونویسی آکادمی ملی علوم آذربایجان. یوسف دولت اوغلو «منظوم فقه» ب-۷۰۷۵.
- ۵- دایرةالمعارف اسلامی، انتشار سازمان وقف دیانت ترکیه، جلد نهم، استانبول، ۱۹۹۲.
- ۶- قوجا ترک، تاریخ ادبیات ترکی، آنکارا، ۱۹۶۳.
- ۷- عبدالقادر قاراخان، مطالعات ادبیات قدیم ترکی، استانبول، ۱۹۸۰.
- ۸- «آکادمی علوم» جمهوری سوسیالیستی شوروی آذربایجان، «گنجینه رونویسی»، جلد ششم، باکو، ۱۹۸۳.
- ۹- «آکادمی علوم» جمهوری سوسیالیستی شوروی آذربایجان، «گنجینه رونویسی»، جلد هفتم، باکو، ۱۹۸۶.
- ۱۰- اسماعیل پاشا البغدادی هدیه العارفین. استانبول، ۱۹۵۱-۱۹۵۵.

۱- WWW.BMDER.ORG.TR

۱۱- دانشکده رونویسی آکادمی ملی علوم آذربایجان. اثر «ترجمه وقایع» به تألیف قورد افندی، ب-۴۸.

E-mail: rubabagoychali@rambler.ru

Mob: (+99450) 441 8228

İş: (+99412) 492 9433

Ev: (+99312) 3731528

کلمات مترادف در اثر «تحفة الاحرار» مولانا نورالدین

عبدالرحمان جامی

سوینج انور قیزی محمدآوا

دانشگاه دولتی باکو، شعبه زبانشناسی ایران

برای تدقیق عمیق ترکیب واژه‌های هر زبانی، مطالعه آثار استادان بزرگ سخن ادبی همان زبان، بسیار ضروریست. زبان فارسی دارای سنت‌های باستانی نوشتاری است و در طول قرون متمادی آثار بی‌شماری که امکانات غنی این زبان را در خود جمع کرده‌اند، خلق شده است. آثار ادبی از اهمیت بسزائی در بررسی واژه‌های زبان فارسی برخوردار می‌باشند. شاعر بی‌نظیر قرون وسطی، مولانا نورالدین عبدالرحمان جامی، با زبان شاعرانه خاص خود در ردیف شعرای بزرگ مثل فردوسی، حافظ، سعدی و نظامی گنجوی در تکامل و غنای زبان فارسی نقش مهمی ایفا کرده است.

مطالعه ترکیب لغات در آثار جامی، یکی از مسائلی است که نیازمند تحقیق بیشتر می‌باشد. هدف این تحقیق ما مطالعه و بررسی ترکیب لغات در اثر منظوم «تحفة الاحرار» از اثر مشهور «هفت اورنگ» این شاعر است که بمثابة نظیره برای «مخزن الاسرار» نظامی گنجوی نوشته است. شاعر در اثر «تحفة الاحرار» خود، مسائل فلسفی، صوفی، معنوی و حیاتی را با اصول ادبی خود و با واسطه‌های مختلف واژه‌ای-دستوری تعریف کرده است. نمونه‌های زبانی گردآوری شده این اثر نشان می‌دهد که بخش اعظم آنها را کلمات مترادف تشکیل می‌دهند. تنوع موجود در واژه‌ها و کلمات مترادف، ضرورت هر چه بیشتر تدقیق آنها را تأیید می‌کند. چنین نگرش به این اثر، به مطالعه عمیق‌تر و همه جانبه لغات آن و بررسی ترکیب واژه‌های خاص «تحفة الاحرار» منجر گردید.

در نتیجه همین تحقیقات ما توانستیم با جمع بندی کلمات مترادف این اثر بلحاظ موضوعی، حرکت، علامت و رقم آنها، قریب ۶۰ مفهوم و معنی مختلف را مشخص کنیم که خود آنها نیز به گروه‌های زیر تقسیم می‌شوند.

۱- کلمات مترادف برای تعریف هویت انسانها:

(ا) ملیت: فارس - عجم. در اثر مورد تحقیق، به این واژه‌ها در ابیات زیر بر می‌خوریم:
 روزبهان فارس میدان عشق فارسیان را شه ایوان عشق [۶۷۹]^۱
 کعبه روی از سر وجد عظیم در صف پیران عجم شد مقیم [۱۱۸۶]
 (ب) وضعیت اجتماعی شخص: شاه(شه) - سلطان - ملک - کسری - خسرو - فرمانده -
 دولتیان.

شاه ازل خواست چنان مظهري چید ز دریای قدم گوهری [۶۹۸]
 سایه بفرقت که مگیلان کند به که سرا پرده سلطان کند [۹۵۵]
تاجوران حلقه بگوش درش یافته فر از رخ فرخ فرش [۴۰۴]
 اینهمه از دولت این خسروست کز قدمش رسم عدالت نو است [۱۲۹۸]
 قصر نبوت بتو چون شد بلند کسر بمقصوره کسری فکند [۲۹۱]
 ای بسرت افسر فرماندهی افسرت از گوهر احسان تهی [۱۲۵۰]
دولتیان از تو علم برکشند ظلمتیان رو بعدم در کشند [۳۳۷]
 (ج) موقعیت سنی: بچه - طفل - فرزند.

زیور کبک دری پا بچه بر زده زد بسر سبزه قدم سرزده [۶۶۷]
طفلانت ز طبع لثیم هست زر سایل و در یتیم [۱۳۳۲]
 حیف بود کز پی فرزند و زن داغ نهی اینهمه بر خویشان [۹۲۷]
 (د) تمایل به حالات مختلف: عاشق - شیدا - بیدل - کشته.

زندگی دل بغم عاشقیست تارک جان در قدم عاشقیست [۱۵۲۲]
 هر که برخ نقطه سودا نهاد داغ غمت بر دل شیدا نهاد [۱۵۲۸]
 جامی بیدل که نوا ساز تست تشنه لب از نکته اعجاز توست [۳۱۲]
 ما که چنین کشته این مهوشیم سوخته خرمن ز همان آتشیم [۱۴۵۹]
 (ه) پیشه، فعالیت: رنگ رز - صباغ

رنگ رز باغ توئی باغ ما کارگه صنعت صباغ ما [۱۳۸]
 (و) اعضای بدن انسان: چشم - دیده - عین - بصر - شمع نظر - نرگس.

۱- عبدالرحمان جامی، مثنوی هفت اورنگ، به تصحیح و مقدمه مرتضی مدرس گیلانی، تهران، انتشارات مهتاب،

یک نشناسی ز دو وقت شمار
تا چو بآن دیده خود واکنی
تا نکند شیشه دو چشم تو چار [۱۳۶۶]
صورت زیبات تماشا کنی [۷۳۹]
بینی سیمین الفی بین بیت [۱۴۶۸]
گشت بصیرت ببصر متصل [۵۹۵]
شمع نظر تا سحر افروختی [۱۱۳۷]
لاله من داغ نه یاسمن [۸۸۳]

۲- کلمات مترادف در عالم حیوانات:

ا) اسب - بارگی - ستور - براق.

سالک ره خشک بدن به بود
بارگی خاص ترا هر پسین
تک نزند اسب که فربه بود [۱۴۱۷]
کاه و جواز توبره خوشه چین [۱۲۷۶]
کاه بری بهر ستور سپاه [۱۳۲۱]
خواند بر آفاق که هذا فراق [۲۶۰]

ب) پرندگان: بلبل - مرغ سحر - مرغ سخرخیز - مرغ چمن - مرغ.

بلبل نالنده بدیدار گل
مرغ سحر زنده و تو مرده ای
پرده گشا گشته ز اسرار گل [۶۶۶]
او ز نوا گرم و تو افسرده ای [۱۱۰۳]
مرغ سخرخیز فغان در فغان [۴۳۲]
کرده ادا ورد نماز همه [۵۷۳]
مرغ نه ای نغمه بهر شاخ چند [۱۵۳۸]

ج) قسمت‌های بدن حیوان: بال - پر.

مرغ دل او چو زدی پرو بال

۳- کلمات مترادف در دنیای گیاهان:

ا) نوع رستنی: درخت - چوب - شجر - دوحه - نهالی.

تجربه چوب بیپهلوست سخت
هر الف از وی شجر میوه ناک
به که بعبرت نگری بر درخت [۱۳۴۰]
میوه آن معرفت ذات پاک [۲۶]
دولت دین شد شرف ملک نیز [۱۲۸۸]
پر گل شادی و نهال سرور [۱۶۹۷]
چون ثمر دوحه عبدالعزیز
وه چه چمنهاست در آنجا سطور

ب) قسمتهای رستنی: میوه - بار - ثمر.

میوه مقصود کی آرد درخت
بار بر این باغ ز انجم تگرگ
چون ثمر دوحه عبدالعزیز

تا نکند پای به یکجای سخت [۱۵۴۱]
در هم و بر هم شکنش شاخ و برگ [۱۸۵]
دولت دین شد شرف ملک نیز [۱۲۸۸]

ج) نوع گل: گل - ورد - گل آتشین - نسترن.

گل که بتجرید بود رهنمون
ورد تری لرزه کنان بر تنت
هست گلی رسته درو آتشین
صبح که بر حاشیه این چمن

نقد خود آورده ز خرقة برون [۵۷۶]
کبک دری طوق کش گردنت [۱۴۷۷]
غنچه آن گلشن چرخ برین [۱۸۴]
زد علم نور فشان نسترن [۵۶۶]

۴ - کلمات مترادف برای بیان اشیاء:

ا) وسایل زندگی: آئینه - مرآت.

جلوه این آئینه نور بار
در دلم افتاد که پیر منست

از نظر بی بصران دور دار [۱۴۸۹]
صیقل مرآت ضمیر منست [۵۹۰]

ب) لوازم آرایش، ابزار آرایشی: عقد - مرسله - طوق.

عقد حمایل که ببر جلوه داد
شانه زن زلف عروس بهار
ورد تری لرزه کنان بر تنت

عقد صبر از دل و جانم گشاد [۴۵۱]
مرسله بند گلوی شاخسار [۱۹۸]
کبک دری طوق کش گردنت [۱۴۷۷]

ج) نوشت افزار: قلم - خامه - کلک.

دست طلب ده به قلم گاه گاه
تیغ کند خامه سر تیز را
جنبش کلک تو ز کم کاستی

شو بسوی خطه خط رو براه [۱۶۴۷]
رشته بر آن نظم دلاویز را [۱۷۰۷]
برده ز بالای الف راستی [۱۳۱۰]

د) آلت موسیقی: طبل - خم - کوس.

گفتن بسیار نه از نغزی است
خم پر از باد تهی از صداست
ماه زده بر در او کوس مهر

ولوله طبل ز بیمغزی است [۱۰۵۷]
چونکه تهی شد ز صدا پر نواست [۱۰۵۸]
مهر بخاک ره او سوده چهر [۸۲۴]

ه) اشیاء مربوط به بارزگانی و وضعیت مادی: درم (درهم) - دینار (دنانیر) - نقد.

پیشه کنی از سر جهل شگرف

منع دنانیر و دراهم ز صرف [۹۰۸]

ترا حال دگرگون کند
 نقد تو از دست تو بیرون کند [۸۹۶]
 (و نشانه های حاکمیت: تخت - مسند - کرسی).

افسرت از فرق فتد زیر پای
 پایه تخت تو بلغزد ز جای [۱۲۶۵]
 از دار همه سادگی
 تاجور مسند آرادگی [۱۴۵۵]
 عرش قدم بر سر کرسی نداشت
 عقل سر نادره پرسی نداشت [۶۴۹]
 (ز اسلحه و ابزار برای جنگ و شکار: تیر - ناوک).

روز احد چون صف هیجا گرفت
 تیر مخالف به تنش جا گرفت [۸۳۲]
 ترسم از آن روز که سردت کند
 دل سپر ناوک دردت کند [۱۰۲۸]

(۵) کلمات مترادف بیانگر اشیاء و جانداران: رمه - گله.

صد گله گورش ز یمین و یسار
 صد رمه آهوش به هر مرغزار [۶۲۰]

(۶) کلمات مترادف برای بیان مکان: دریا - بحر - قلزم - بحر محیط.

چون پی گوهر سوی دریا شتافت
 هیچ گهر جز گهر خود نیافت [۶۳۸]
 بحر ازل موج کرم در گرفت
 دامن ساحل همه گوهر گرفت [۱۵۶۲]
 در سعت دایره دل کم است
 آن همه چون قطره و دل قلزمست [۵۰۰]
 نور بسیطی و غباریت نه
 بحر محیطی و کناریت نه [۱۵۷]

(۷) کلمات مترادف برای بیان زمان: دم - آن - لحظه - لخت.

نیم دمی همدم من بنده باش
 جمع کن پیر و پراکنده باش [۱۳۹۳]
 می روم این لحظه بهر راه و کوی
 تا کنم آن گمشده را جستجوی [۱۶۶۹]
 با که دو باشد دری آمد دو لخت
 مدخل آن باغ سعادت درخت [۲۳]

(۸) کلمات مترادف برای بیان مقدار و رقم: لخت - لقمه - ریزه.

گر چه مرا پشت چو سنگست سخت
 دارم از این بخت دلی لخت [۱۰۸۷]
 چون لب تو لقمه ز بزغاله کرد
 لقمه بزیر لب تو ناله کرد [۳۰۸]
 خاک باینجا همه جانهای پاک
 بو که فتد ریزه زین خوان بخاک [۱۵]

۹) کلمات مترادف برای بیان اجسام سماوی: آفتاب - خورشید - خور - مهر - شمسه.

چو خور و صبح و یست آفتاب صبح ز خورشید بود نور یاب [۲۳۹]
سود سر ایوان ترا بر سپهر شمسه آن گشته معارض بمهر [۱۲۵۸]

۱۰) کلمات مترادف برای بیان حوادث طبیعی: قطره - رشحه - دانه.

قطره ناچیز ببحر آرمید هستی خود را همگی بحر دید [۶۳۶]
رشحه جام کرمش سلسبیل مرغ هوای حرمش جبرئیل [۲۳۶]
حصه دهقان چو شوی غوررس دانه اشک و که رویست و بس [۱۳۲۲]

۱۱) کلمات مترادف برای بیان ماده:

۱) موادی که در اثر فعالیت زندگی پدید می آیند: اشک - سرشک - خونابه.

بر مژه از اشک ره خواب زد راه طلب را ز سروشک آب زد [۲۴۹]
هر مژه از دیده خونابه ده بود بابرش همانا گره [۱۱۳۸]

ب) مواد خوراکی: شراب - باده.

ظلم نهد دام سراب غرور عدل دهد جام شراب سرور [۱۲۸۰]
بلکه ز جان نیز مجرد شوم جرعه کش باده سرمد شوم [۴۶۰]

۱۲) اصطلاحات فلسفی: مرگ - اجل - مردگی - هلاکت - موت.

گفت جوابی که چو آب حیات داد ز اندیشه مرگم نجات [۵۹۳]
بادیه پهن چو صحن امل دور چو از دیده غافل اجل [۶۱۸]
همدمی مرده دهد مردگی صحبت افسرده دل افسردگی [۱۰۴۶]
خواب چو مرگ ار نبود چند زیست نکته النوم اخ الموت چیست [۱۱۲۰]
گر کندت بحر پر آشوب غرق یا گذرد موج هلاکت ز فرق [۱۰۱۳]

۱۳) اصطلاحات دینی: قرآن - کتاب کریم - ام الكتاب - مصحف - چارم.

پی چو بسر منزل قرآن بری روزی هر روزه از آن خوان خوری [۱۶۴۱]
سهل بود جلد کتاب کریم بسته بر افسانه دیو رجیم [۷۱۸]
بهر دعا از لب ام الكتاب حرف سقاک اللهش آمد خطاب [۱۶۷۹]
چند گره زن بمیان رحل وار شاهد مصحف بنشان بر کنار [۱۶۴۲]

سبحة انجم بثریا که داد طارم چارم بمسیحا که داد [۱۱۱۰]

(۱۴) اصطلاحات عرفانی: خرقة - دلوق - پلاس.

دلوق ورع را چو بود آرسست کی شود از خرقة پاره درست [۱۱۶۹]
بر کشی از شاهد اطلس لباس اطلس و سازیش لباس از پلاس [۱۵۸۷]

(۱۵) اصطلاحات علمی و ادبی: شعر - نظم.

گفت بنظم خوش و شعر فصیح بهر یکی خواجة فربه مدیح [۱۶۰۹]

(۱۶) کلمات متردف برای بیان خصوصیات فیزیکی: رنگ - الوان.

رنگ چو انگشت نی افروخته چهره چو چوبین طبقی سوخته [۱۴۹۶]
برگ درختان ز سر شاخسار مختلف الوان چو گل اندر بهار [۱۳۸۱]

(۱۷) واژه های مترادف برای توضیح فعالیت روانشناسی شخص.

(ا) شعور: اندیشه - فکر - خاطر - نقطه - نکته.

طاعت تو نغزترین پیشه‌ای فکرت تو مغز هر اندیشه‌ی [۲۰۱]
حکمت نو یافته هر جا بود گمشده خاطر دانا بود [۷۸۹]
نقطه نطق است ترا بر زبان گشته از آن نقطه زبانت زیان [۱۰۵۳]
از حسن آن بصری نافذ بصر نکته آرند عجت مختصر [۷۸۲]

(ب) محاوره: فریاد - آواز - قال - غوغا - بانگ - نعره - خروش.

پا بدم مار ز نادیدنت خلق بفریاد ز نشنیدنت [۱۳۶۷]
یا که دهد یاد ز یای ندا می کند آواز که این سو بیا [۳۲]
مرغ دل او چو زدی بال و پر رستی از دامگه قیل و قال [۱۱۸۷]
شه ز تو بدنام رعیت خراب ملک ز غوغای تو در اضطراب [۱۳۳۸]
بانگ بر آمد ز همه کای شگفت یک گشفا^۱ اینک بد و بط گشته جفت
[۱۰۹۶]

نعره او خواب ترا کم نکرد قامت او قد ترا خم نکرد [۷۹۶]
معجز کافوری او مشک پوش گوهر و زر آمدنش در خروش [۱۳۸۶]

(ج) توانائی دیدن: نظر - بینش - چشم - دیده.

روحی و غایب نه ز تو هیچ سوی در نظرت هست یکی پشت و روی [۲۶۹]
 باصره را داده به بینش نوید راه نموده به سیاه و سفید [۱۰۶]
دیده تو هم ز پس و هم ز پیش دیده چو چشم همه عالم ز پیش [۲۹۵]

(۱۸) واژهای منعکس کننده وضعیت احساسی و عمومی شخص.

(ا) مناسبات احساسی: وفا - صدق - ارادت.

دل بوفای تو گرو بوده ام بی سر و پا در تک و دو بوده ام [۹۹۰]
 دعویش از صدق بود بی فروغ چون نفس صبح نخستین دروغ [۱۱۴۸]
 شرط طلب ترک دوئی کردن است روی ارادت بیک آوردنست [۱۵۵۸]
 (ب) کیفیتهای مثبت شخص: صبر - حوصله.

آتش شوقش ز درون شعله کش برده ز من صبر و سکون شعله وش [۵۸۶]
 خست طبع ست در این کهنه کاخ حوصله تنگ و حدیث فراخ [۱۰۶۵]
 (ج) کیفیتهای منفی شخص: آز - حرص - طمع - بخل - امساک.

بر زر هر سقله منم چشم آز همچو صدف با گهر خود بساز [۴۴۲]
 رقعۀ پیش آوری از سر برون صد رقم از حرص و طمع در درون [۱۵۹۶]
 حقّ چو تو را داد ز دینار بیست بخل بیک نیمۀ دینار چیست [۹۱۱]
 آنکه بصد نیش یکی قطره خون ناید از امساک ز دستش برون [۱۵۷۵]

(د) اضطرابهای معنوی شخص: الم - رنج - داغ - غبار - ظلمات - جگرخوارگی - خون جگر - آزار - درد - جفا.

کان سبب راحت آزار تست چون نگری صورت کردار تست [۱۵۱۱]
 هر دمت از درد دو صد قطره خون از بن هر موی تراود برون [۱۲۵۷]
 خار جفا ریخت براهم گناه لب بگشا عذر گناهم بخواه [۳۵۵]
 پیش وی آید المی جان گداز سوزد از آن حسرت دور و دراز [۷۸۷]
 رنج نخفتن چو گران داردت یکدمه راحت چه زیان داردت [۱۱۴۱]
 قمری بنهاد بشمشاد دل سوخت بداغ غم او شاد دل [۶۶۸]
 تا ببری از دل ظالم غبار گردن مظلوم کنی زیر بار [۱۳۱۸]
 هر که بلب آب حیات آمدت رخ ز خطش در ظلمات آمدت [۱۵۲۹]

مایه تاجر که در آوارگی	جمع نشد جز <u>بجگرخوارگی</u> [۱۳۲۳]
خرمن دهقان که <u>بخون جگر</u>	کشته وی آمده در ده ببر [۱۳۱۹]
۵) اضطرابهای جسمانی شخص: زخم - جراحت - ریش.	
عاقبت آن مار ز راه ستیز	بر تو زند <u>زخم</u> بدنجان تیز [۱۳۱۳]
به که حریفان کف راحت نهند	مرهم لطفت <u>بجراحت</u> نهند [۱۰۱۲]
چون بتراشد ز سر خامه ریش	سازد از آن نیش دل نامه <u>ریش</u> [۱۷۰۴]
۶) احساس‌های دلنشین شخص: لذت - حال - وجد.	
خاص ترین میوه آن کادمیست	<u>لذتش</u> از چاشنی محرمیست [۱۸۶]
در دل اگر شعله <u>حالیست</u> هست	لایق آن حسن مقالیت هست [۶۴۲]
بود همان حالت <u>وجدش</u> بجای	لیکن از آن شاهد دستان سرای [۱۱۹۳]

۱۹) واژه‌های مترادف مبین نتیجه نهائی فعالیت: صنع - بدایع.

<u>صنع</u> تو اکسیری هر جا مسی	فضل تو سرمایه هر مفلسی [۵۳۵]
تا همه دانند که صنایع توئی	مبدع این جمله <u>بدایع</u> توئی [۱۸۸]
۲۰) واژه‌های مترادف بازتاب دهنده وضعیت و شکل در فضا: چپ - یسار؛ راست - یمین.	
سامعه را کرده به بیرون دو در	تا ز <u>چپ</u> و <u>راست</u> نیوشد خبر [۱۰۷]
صد گله گورش ز <u>یمین</u> و <u>یسار</u>	صد رمه آهوش بهر مرغزار [۶۲۰]

۲۱) کلمات مترادف برای بیان اندازه: کوتاه - قصیر.

خلعت عمر تو عجب <u>کوتاه</u> است	خون بدل از کوتهیش ته ته است [۱۱۱۸]
علم کثیر آمد و عمرت <u>قصیر</u>	آنچه ضروریست بدان شغل گیر [۱۶۶۰]

۲۲) واژه‌های مترادف برای بیان رنگها: کبود - نیل - ازرق - مینا - خضرا - فیروزه.

آنست بنفشه که ز چرخ درست	جامه <u>کبود</u> آمده و گوژ پشت [۱۳۰]
<u>نیل</u> بر این صفحه خضرا که بیخت	مهره درین <u>حقه مینا</u> که ریخت [۱۱۱۲]
چرخ فلک خرقه <u>ازرق</u> ببر	بسته ز جوزا پی خدمت کمر [۸۲۱]
یکشبی از صبح دلفروزتر	وز شب و روز همه <u>فیروزه</u> تر [۲۴۴]

۲۳) کلمات مترادف برای بیان خواص فیزیکی: تر - آبناک.

صبحدم آن نفحه چو بر خاستست	خشک و تر این چمن آراستست [۴۱۲]
----------------------------	--------------------------------

- خواست بنعتت گهر آبناک ریخت ز رویش خوی خجالت بخاک [۳۱۴]
- (۲۴) واژه های مترادف مبین کیفیتها و خصوصیات مثبت شخص: دلیر - دلاور - شیردل - شیرجیان - ببر بیان.
- مژده رساندند که بودی دلیر بر رمه زین پیش بسی گرگ و شیر [۱۲۹۵]
شیر جیان ببر بیان خوانیش بلکه دلاورتر از آن خوانیش [۱۵۸۰]
شیردلی روی در آن بیشه کن همدمی شیر دلان پیشه کن [۷۶۹]
- (۲۵) واژه های مترادف مبین کیفیتها و خصوصیات منفی شخص: بدسگال - بداندیش - تیره دلان کینه ور.
- حادث ابواب تو بر بد سگال بسته پی حفظ تو راه خیال [۱۲۶۰]
 ظلمت کلک وی ازین حرف نور دار چو انگشت بد/اندیش دور [۱۷۰۳]
 جامی ازین تیره دلان پیش باش صیقلی آئینه خویش باش [۷۴۲]
 خواست یکی کور زنی زشت روی کینه‌وری طعنه زنی زشت خوی [۸۷۸]
- (۲۶) کلمات مترادف برای بیان حالات احساسی عالی: خوش - شاد - دلفروز.
- حرص و شره دوزخ پر آتش است مهر زدن بر در دوزخ خوش است [۸۵۵]
 شهر و ده آباد بعدلست و بس طبع جهان شاد بعدلست و بس [۱۲۸۲]
 یکشبی از صبح دلفروزتر وز شب و روز همه فیروزتر [۲۴۴]
- (۲۷) واژه های مترادف برای بیان سقوط معنوی: غمگین - دردناک - ملول - نژند - افسرده - تنگ - کباب.
- بر لب آن دانه مشکین که هست تخم غم هر دل غمگین که هست [۱۴۷۵]
 موی بژولیده رخ گردناک سینه خراشیده و دل دردناک [۹۶۶]
 چون تو ازین پیری خویشی ملول کی کندت طبع جوانان قبول [۱۳۷۸]
 جامی اگر نیست ز بخت نژند چون علم خسرویش سر بلند [۱۹۱]
 بر فکن از پردگی این پرده را گرم کن از وی دل افسرده را [۳۶۸]
 روشنی در دل تنگم فتاد تیرگی غفلتم آمد بیاد [۵۲۹]
 هان که جگر سوخته و دل کباب باز نمائی بسراب از شراب [۱۲۸۱]
- (۲۸) واژه های مترادف برای بیان کمیت: نخست - نخستین - اول - سبق - پیشترین.

تجربه نگرفت ز دست نخست دست خود از دست دگر نیز شست [۱۳۵۰]
 نعت نخستینش بخوشر بیان می دهد از سوره رحمان نشان [۳۶]
 بایدت اول ادب آموختن پس دگران را ادب آموختن [۱۲۳۰]
 جامی ازین قاعده دلپذیر تا بتوانی سبق صدق گیر [۱۱۹۹]
پیشترین نفخه باغ سخن هست نسیم چمن آرای کن [۴۱۱]

کلمات مترادف زیادی در اثر «تحفه الاحرار»، نوع جدیدی از معانی را در خلاقیت فردی عبدالرحمان جامی کسب می کند. مثلاً؛ عبارات «کارگه گیرو دار» و «گنبد آئینه رنگ» را ع. جامی بمفهوم «دنیا» در ابیات زیر بکار برده است.

نیست درین کارگه گیرودار جز تو کسی کاید ازو هیچ کار [۲۰۵]
 جامی ازین گنبد آئینه رنگ هر چه نماید به گه صلح و جنگ [۱۵۱۰]

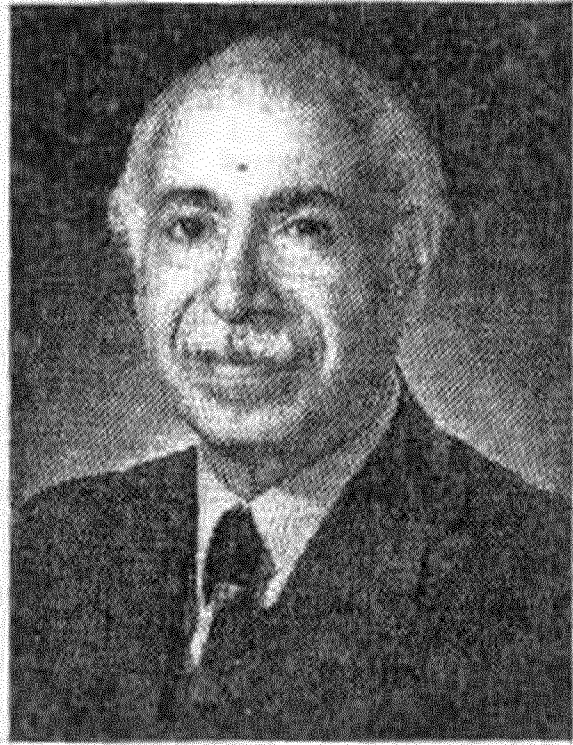
میراث فنی عبدالرحمان جامی دریائی را تداعی می کند که تعمق هر چه بیشتر در این دریا موجب کشف گوهرهای ارزشمند تازه تری می گردد. این دریا، در آینده نیز باید مورد غور و تفحص قرار گیرد. آثار این شاعر جاودانه به انسانها زیبائی می بخشد، در طول سالها و قرنهای خواهد زیست و همیشه تازه خواهد ماند.

منابع و مآخذ

- ۱- سید جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، تهران، انتشارات طهور، ۱۳۷۰
- ۲- لطفعلی صورتگر، تجلیات عرفان در ادبیات فارسی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.
- ۳- محمد رضا عادل، فرهنگ عبارتهای عربی در شعر فارسی، دو جلدی، تهران، انتشارات امیر کبیر، چاپ اول، ۱۳۷۵.
- ۴- مثنوی هفت اورنگ عبدالرحمان جامی، بتصحیح و مقدمه مرتضی مدرس گیلانی، تهران، انتشارات مهتاب، چاپ هفتم، ۱۳۶۱.
- ۵- عبدالرفیع حقیقت(رفیع)، فرهنگ شاعران زبان پارسی، تهران، چاپ اول، سال ۱۳۶۸.
- ۶- علی اکبر دهخدا، لغتنامه دهخدا، جلد ۱-۱۴، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ اول از دوره جدید، سال ۱۳۷۳.
- ۷- علی اصغر حکمت، جامی، تهران، سال ۱۳۲۵.
- ۸- محمد معین، فرهنگ فارسی(متوسط)، جلد ۱-۶، تهران، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ نهم، شماره ۳، سال ۱۳۷۵.

باہار، فیکرت سنفونیک (شور)

حسن مجیدزادہ «ساوالان»

دۇنيادا گۇر نەلر اولورموش آلاہ ! ...
قارداش اۇز قارداشین گۇرہ بيلمەسین
هئچ يۇخدور تک سندن باشقا بير پناه
آدام ايچ سۇزونو کيمه سۇيلهسين

بير نئچه ايللردن آرتيقدير کي من
اونا مکتوب اۆچون يۇللار گزرديم
اۇزونو اۇنون هئچ اصلاً گۇرمەدن
خيالدا گۇروشوب فيکري بزرديم

آييق کن يوخولار گۇررديم هر دن
خيالا وئررديم من اۇز باشيمي
دويغولار دنيزين داليب اۇزرکن
تاپارديم سئويملي قان قارداشيمي

بوآخشام «کيهان»^۱ دا بير شکیل، بير آد
گۇردوم، بير نئچه يۇل اۇخودوم، باخديم
تاپميشديم سئويملي، دَيرلي بير زاد
اۇ عکسي صدفلي رمکيه تاخديم

بو سئوگی^۱ آي آلاہ نه دن يارانميش
اۇنو سن ياراتدين آزلدن ازل
عاشيق هر نييندن کئچيب دايانميش
نه سئودی کيم، اولدو هر نهدن گۇزل
کۆنولده شۇوقو گۇر «شور» سئوگی سينده
يانيرام دۇغما اۇز موسيقيمه من
مني محو ائدهرسه موغام سسينده
من اۇندا يۇخ اوللام ساپ - ساغلام ايکن

بو دۇوقوم، ايسته ييم ياشاتميش مني
آيريليق، حسرت ده اۇنون يانيندا
اۇلدورور، ديريلدير هر بير سئوني
شيرينليک تاپيرسان آجيلاريندا

دان يئلي سحرين قاپيسين آچدی
اۆر ييم سئوينجله، ايشيقلادولدو
کدرلي دويغولار دۇزمه ييب قاچدی
سئوينجيم گؤل آچيب غملريم سۇلدو

ندتسه قۇرخورام دئيم سۇزومو
حئيفسى لنيرم تamarzilار تک
ايتيرميش کيمي يم من لاپ اۇزومو
هر دن بير ائديرم خياليما شک

۲- تهراندا بوراخيلان مشهور گۆندهليک نشریه.

۱۳۴۸- جی ایلدن سۇز گئدير

۱- سئوگی = عشق

ئودە بىر آلبوملا دىنجهلرم من
اۇ عزيزلريمىن يىغىنجاغى دىر
اۇنلار يىن ان اصيل يىرىن ايستەسن
باغريمىن سئويملى بىر بوجاغى دىر

شكىلى گۇتوروب آلبوما سالدېم
معناجا رمكەنى گۇردوم كىچىكىدى
باخدىم باخشىندان ايلھاملار آلدېم
او منە «شور»وندا بونلارى دئدى:

- : آلولار اۆلكەسى، ايستكىلى آنام
گۆزلىك يوردودور. ھۆنر مسكىنى
اۆدوركى اۆركدن اونا وورغونام
تالانتلى^۱ قوجاقتا بۇيوتموش منى

ائلىمى سئير ائله ھۆنر اۇجاغىن
صنعتدە گۇر نئجه دىرىنەمىز وار
اۇجاغىن محبّت، صنعت قوجاغىن
گۇر بهشت باغينا قرىنەمىز وار

ھەر اۇغول آنايا بۇرچلو اۇلان تىك
منىم دە بۇرچوم وار دۇعما يوردوما
بو بۇرچو گركدىر ادا ائىلەمك
اودور كى چالېشىدىم چاتام آرزوما

آرزوما چاتماغا كۆمەيىم واردىر
ايلھامى دائما ائلدىن آلام

يوردومون ھەر يانى سانكى باھاردىر
تعريفىن خوش بمە، زىلە سالارام^۲

^۱ - استعداد و قابىلىتى

يايىلىر ھەر يانا موسيقى سسى
سن منىم كۆرومە، آرازىما باخ ! ...
آخىشلار يىندا وار يۆز ائىل نغمەسى
يوردومو اۇخشايان^۳ عاشىقلار ساياق

داغ، درە، دۆزومو دۆشوب گزرسن
موغاملى، ماھنىلى، ھەر بىر سۆزومو
دىنلرسن، يوردومون، عطرىن سئزرسن
بىلرسن ھاردايام منىم اۆزومو ! ...

خيالا دالدىرىب چكىب آپاردى.
اولولار يوردوندىن ايزلر گۇستردى
شرق ايچرە ھانسى بىر اۆلكەيە واردى
گۇركملى گۇروش گۇز اۇنونه سردى

دويغومو توتاراق چكىر گۇيلرە
سانىرام ايزلەيىر بىزى بىر عنقا
آشاغى يام - ياشىل گۇزل دۇش - درە
اۆد يوردونون اۆستو آچىق بىر فضا.

فضا روزگار يىندا^۴ تانرى عطرى وار
گۇزل سس، گۇزلىك اۇندادىر آنجاق
اىلك اوستاد اۆدور، اۇ ازل صنعتكار
دۇن، دىنلە درىندن بو عالمە باق

^۲ - شكىل، ف . امىروفون شكىلى ايدى تھرانا گلەمەيى -

نىن خبرى ايلە

^۳ - سئوگىسىنى يىنتىرمك، سئوگى و محبت يىنتىرن،

نوازشلى سۆزلر دئمك، اۇخوماق.

^۴ - روزگار = ملايم نسىم، يىل، كۆلك

ویلايتدن^۱ كئچر شهنازا^۲ وارير
 ويلايت نبي دن سؤنرا كي مقام
 اينسان بو موزيكدن نهسه آختارير
 بو حالدان آيري حال تاپير قامباقام

يئغ دؤشونجه لرین تۆرك باياتينا
 بوردا گۆر گۆز لليك، نه اينجه ليك وار
 بو حاللار دويغومون قات با قاتينا
 كئچر كن ذؤوقدن، سئوينجه وارار
 اما بو غم يۆكوم آغير سئوينجدن
 گزيرم گۆيلري، كهكشانلاري
 دؤغما ائل سئوگيمه دالاركن ايچدن
 گؤرورم چوخ اولو بير انسانلاري

بیر گۆزه قۇجامان شہریم تبریز
 بیر گۆزه باکی دی، بیر گۆزه گنجہ
 بولوتلار اؤزرہ بیر محفلیدہ بیک بیز
 اولولار شوریلہ قوروب ایلنجہ

محفیل گۆر نہ محفیل، اولو بیر گۆرکم
 هانسی بیر باجاران اللر بزيب
 باخیرام باخدیقجا حئیرتلہ نیرم
 اولمایان یاراشیق بو محفیل گئییب

بہشتدہ بیچیلیمیش، اؤردا تیکیلیمیش
 شکی ایپہ ییندن تۇخونان پردہ

یاراشیقلی، اوزون، گۆیدن آسیلمیش
 باشی كهكشاندا آتہیی یئردہ

بو محفیل منی تام خولیا لاندی ریب
 نہ تاییسز اولولار گؤرورم بوردا
 اؤنلاردی هر یانی ایشیقلا ندی ریب
 آلاہ نہ لر وئریب بو اؤدلو یوردا

بیر یان عبدالقادیر، بیری مولانا
 بیری قورقوت ددم قۇپوز الیندہ
 بونلارین گؤروشو سینرکن جانا
 اؤ یاندا نیظامی، خمسہ دیلیندہ

اؤزو حیرتلی دیر عبدالقادیرین
 ملک لر شوریلہ آفرین دئییر
 حکمتلہ فضولی باخیش چوخ درین
 مولوی وجدیلہ شمسی گۆزلہ ییر

اؤ یاندا اورمولو صفی نی^۳ سن گۆر
 باشیندا جلالی، الیندہ بریط
 دؤشونور بو پارلاق، گۆزل سس نہ دیر
 سئغمیشدیر اؤزونده نئجه بو بئش خط^۴!

مراغه فخری نین گۆرکملی حالی^۵
 مقاصد الالحان الیندہ دورموش
 اؤ اینجه لیکلرہ حالی دیر، حالی^۶
 سانکی بو شوریلہ سرخوشدور، مدہوش

^۱ - بؤیوک موسیقی بیلنلریمیزدن صفی الدین اورموی

^۲ - بئش خط = موسیقی، نت خطی

^۳ - حالی = دورومو، وضعیتتی.

^۴ - خبرلی، بیلگیسی اولان، آگاه.

^۱ - ولایت، ولایتی = شور و راستدا بیر شعبہ دیر.

^۲ - شهناز = شور شعبہ لریندن بیری.

عارىفلر بىر سىرا نسىمى بىرلە
معنوى بىلگىلى اولولار كئچىر
بىر ياندا ابونصر الكبىر ايله
حبىبى حۆسنيله دوستلار يىن سئچىر

«شور» اۈزو شوريله عشقدىن دئىير
سسلر جىنگىلدە بىر حالدى گۆر نە حال
طرىقت پالتارىن رىتمىلن گئىير
بو نە يۆكسلىشىدى، نە يۆكسك جلال

بولوتلار خفیفجە يىر بە يىرلشىر
اۈ موزىكدن آىرى بىر سس اولماسىن
ملك لىر ياواشجا اوچور ترپشىر
دئهنە بىر باشقا سس كئچىب دولماسىن

بوردا گۆل - چىچكلر آىرى رنگ آلىب
ملك لىر آستاجا نە هو هو چكىر
هرە بىر نۇقطة يە دالاراق قالب
موسىقى جانلاراسىنر سس تۆكور

دىنلر كىن قولاغىم، دئهنىم آز گلير
بو جاناسىنر خوش سسى نئيله يىم؟!....
نوادىر، راهاب دىر، شاهناز يۆكسلىر
سانىرام كىم بودور منىم هر نە يىم
دىنلىرم حظيله نە لذت، نە حظ! ...
سر خوشام آز قالير بر كىدن باغىرام

هامى يا دئىم گل كهكشانى گز
آنلايان كىم كى وار، بورا چاغىرام
شىكستەدن كئچىر، عشىران گلير
ائله بىل سۆزلودور، خوش خبرلى دىر
طرىقت سماءلى ضربلر يۆكسلىر
سىمايى شمسيله فىرلانير گئدىر
بو گئدىش رىتمى خوش سسىن كاروانى
اۈز توتوب حىجازا، تار، كامانلا، چىنك
سس نە سس شوريله حىجازىن جانى
آلقىشلىر كاروانى شؤوقيله سارنگ
حىجازدا اىلاهى سس گلير وجدە
انسانلار دنيز تك دالغالانىرلار
تاپىنىب^۱ معبودە ائدەرك سجدە
حق سارى ياخىنلىق بوردان سانىرلار.
حاج رحىم^۲ آذانى «شور» ون شعبەسى
دوغما «تۆرك بايات» يىن جاناسىندىرير
شيعەنىن نداسى، اىلاهى سسى
گۆىلرى گز دىرير، يىرە ائندىرير.

بو سسلر يۆكسلىر لاهوتە دوغرو
سانىرام كى، بىر سس حرادان گلير
شوريله شعفدىن هر يان دوپ-دولو
جبرئىل اوچور كىن گۆى گۆرولده بىر

^۱ - تاپىنما = پرستش ائتمە، عبادت ائتمە

^۲ - مرحوم اردبىللى حاج رحىم مؤذن زاده

حیجازدا سارنگله بو ائیش - یوقوش^۱
گئت - گئده ایشلرین سونونا واریر
قالارقی موسیقی ذئهنیمه دولموش
گؤزلیک سئیرینه چکیر آپاریر.

اؤز خیال آتیمین یالین دارارکن
هاچاندان هاچانا گلدیم اؤزومه
ائیشله یوقوشدان سونا وارارکن
قئیمیردیم کی آیاق وئیریم سؤزومه.

سنفونیک «شور» و هئی دینله دیکجه من
آیرلا بیلیمیردیم اؤ، اونس - اولفتدن
نه وارسا ماهنی تک گؤزه گلرکن
دؤیموردوم، اؤ تائیسیر، گؤزل صنعتدن.

یئر - گؤی هر یان گؤزل، کهکشان گؤزل
بو دویغو، دؤشونجه، نه شعر، نه عالم
شؤکور چؤن گؤیلره قالدیرمیشدیم ال
کیچیکدیم، حیراندیم، مبهوتدوم ابکم.

دینله دیم «شور» وندا دانیشدی نهلر
گلدی گؤز اؤنونه ائلین هر یانی
سانیردیم یوخوشدا «جؤیور» لار ملر
سئیر ائتدیم بؤسبؤتون آذربایجانی

سؤنرا او عکسه من دریندن بیر آز،
باخیردیم باخدیقجا صنعت وار ایدی.
او صنعت کی، گؤردوم جاھانا سیغماز
اؤ، هؤنرکی، اؤنا دؤنیا دار ایدی.

میلیونلارلا انسان روحون اؤخشیان
صنعتدن سئویملی باخیشلاری وار
هؤنری مهربان، اؤزو مهربان
هر گؤزل دویغویا غلبه چالار.

خیالدا یاشیللیق، تپه، داغ اشدیم
گئتدیکجه گؤروردوم باشقا بیر عالم
بو گئجه کیملرله گؤر چاخیرلاشدیم
گؤرون کی اولموشدوم کیملره همدم

اولموشدو ساقی میز خیال پریمی
چوخ شیرین دویغولار بیزه ایچیرتدی
ماهنیلی، موغاملی، رینگلی «شور» سسی
نئجه بیر رؤمانتیک گئجه کئچیرتدی

نه گؤزل دویغولار، عطیرلی باھار
سئویملی فیکرته اولموشدوق قوناخ
سنفونیک شوریله بؤیوک صنعتکار
قوناقلامیش بیزی سعادتہ باخ.

^۱ - ائیش - یوقوش = شور موقامیندا (نشیب و فراز)

بنی‌ساج اولین سلسله ترک مسلمان در آذربایجان

عادل ارشادی‌فرد

ساجیه، بنی‌ساج یا آل‌ابی‌الساج عناوین خاندانی است که در نیمه‌ی دوم قرن سوم هجری تا اوایل قرن چهارم در آذربایجان و نواحی اطراف آن منجمله ارمنستان، بدواً از جانب خلفای عباسی و در مقاطعی دیگر با استقلال شکننده حکمرانی داشته است.

حاکمیت این خاندان پس از تضعیف آخرین فرد سلسله به نام «ابوالمسافر فتح» در سال ۳۱۷ هجری قمری (و شاید ۳۲۶) ابتدا توسط وصیف‌السیرانی و سپس مفلح ترکی (سوبوک ترکی) ادامه یافته است. (تاریخ شیروان و دربند؛ ۱۰۸- ایران در نخستین قرون اسلامی، ۱۵۲).

اصل این خاندان از «اسروشنه» ماوراءالنهر و تختگاه آنها شهر اردبیل بوده است. این سلسله در برخی منابع (هارت، دایره‌المعارف اسلامی، متن عربی جلد ۱۱ ص ۳۸-۳۶، زامباور: معجم‌الانساب، شماره ۱۶۳) سلسله‌ای در ردیف سلسله‌های طاهری و صفاری و سامانی به حساب آمده که علیرغم نداشتن استقلال کامل پرچم مخالفت با خلفای بنی‌عباس را بر افراشتند (اکرم بهرامی، سومین کنگره تحقیقات ایرانی، جلد اول، ۲۰۱، محمد جواد مشکور، نظری به تاریخ آذربایجان ۱۳۴).

برخی از پژوهشگران معاصر منجمله «هارت» (Huart) و «ولادیمیر مینورسکی» در تحقیقات خود از این سلسله با نام «ساجدیان» (sajides) یاد کرده‌اند، ولی از سبب نامگذاری ایشان بدین نام بی‌خبر هستیم. لیکن این نکته برای ما مسلم است که اطلاق نام «ساجدیان» از جانب مؤلفان مذکور به خاندان «بنی‌ساج» به هیچ وجه با کلمه-عربی «ساجد» در ارتباط نبوده، بلکه با کلمه «ساج» که به دریافت ما اصلی ترکی دارد- مرتبط است. با وجود این نامگذاری، ما این سلسله را مطابق متون تاریخی دوره اسلامی به نام «بنی‌ساج» و «ساجیه» می‌شناسیم.

نخستین گزارشی که از حضور نیای سلسله‌ی بنی‌ساج در آذربایجان داریم مربوط به سال ۲۲۲ هجری است که طبری آن را نقل کرده است. وی در موضوع گرفتاری بابک خرم‌دین به دست افشین می‌گوید: «از جمله سوارانی که مخفیگاه بابک را در

درختستان (جنگل) زیر نظر داشتند، سوارانی بودند که مهترشان نامش «دیودار ابوالساج» بود (تاریخنامه‌ی طبری، ۱۲۷۲) این نام به طور قطع همان نام «یوباره» است که ابوحنیفه دینوری در اثر خود «اخبار الطول» (ص ۴۴۵) به عنوان معاون افشین نام برده است. از گزارش طبری معلوم می‌شود که ابوالساج در زمره‌ی سپاهیان همشهری خود افشین برای سرکوبی جنبش بابک به آذربایجان آمده بود. پس از سرکوب قیام خرمیان، افشین که از ترکان اسروشنه بود. (د. م. دانلوب، تاریخ خزران، ۱۵۸) مأمور اداره‌ی آذربایجان شد ولی وی امارت آذربایجان را در غیاب خود به برادر زن خود «منکجور فرغانی» سپرد و او را به جانشینی خود در آذربایجان گماشت (تاریخ یعقوبی، جلد ۲، ۵۰۴) جزء اول نام (منکجور) یعنی «منک» (مینک، مونگ) و فرغانه‌ای بودن وی نشان می‌دهد که این فرد نیز اصلی ترکی داشته است زیرا این جزء را در نام اصلی جلال‌الدین خوارزمشاه یعنی «منکبردی» هم می‌بینیم که به معنی «خداداد» (منک و ثردی) گرفته‌اند (رنه گروسه، امپراطوری صحرانوردان، ۳۹۷).

فرغانه از شهرهایی بوده است که ساکنانش نه تنها در سده‌های نخستین اسلامی ترک بوده‌اند (ریچارد، ن. فرای. بخارا، ۱۶۲) بلکه ماورالنهر در عصر ساسانیان نیز عمدتاً در دست اتراک بوده است. (تاریخ یعقوبی، جلد ۲، ۲۴۰، تاریخنامه طبری، ۸۲۹).

منکجور فرغانی تا سال ۲۲۴ هجری (شاید ۲۲۵) فرمانروای آذربایجان بود و به عللی که برای ما معلوم نشده است در این خطه بر علیه خلیفه‌ی عباسی یاغی شده و با جمع کردن باقیمانده‌ی اصحاب بابک به گرد خود، جمعی از هواخواهان معتصم از جمله محمدبن عبیدالله ورتانی اهل ورتان آذربایجان را کشت. معتصم به افشین دستور داد که منکجور را احضار کند و افشین «ابوالساج» را که در سال ۲۲۲ هجری نیز از همراهان وی در آذربایجان بود، با سپاهی عظیم بر سر منکجور فرستاد. در این اثنا این خبر به معتصم رسید که منکجور به دستور افشین یاغی شده و ابوالساج را تنها به منظور کمک به نزد منکجور فرستاده است. پس معتصم «بغای ترکی» را که قبلاً نیز در سرکوبی جنبش بابک در آذربایجان شرکت نموده بود- برای مقابله با منکجور فرغانی به آذربایجان گسیل داشت. بغای ترکی با منکجور جنگید و چون علایم شکست در سپاه منکجور ظاهر شد، امان خواست و بغا (بوغا) وی را امان داده به سامرا آورد (تاریخ یعقوبی، جلد ۲، ص ۴۰۵). به نظر می‌رسد که ابوالساج در

اردو کشی بغای کبیر با وی از در موافقت درآمده و رضایت دربار عباسی را فراهم کرده است. زیرا گزارش شده (مسعودی مروج الذهب، جلد ۲، ۵۷۸) که معتز خلیفه‌ی عباسی بعد از معتصم وی را به پاسبانی راه مکه به حجاز فرستاده است.

ابوالساج به مانند دیگر سرداران و فرماندهان ترک دربار عباسی نظیر "ایتاخ"، "وصیف"، "بغای کبیر"، "بغای صغیر"، "اوتامیش"، "طولون" (تولون) و دیگران به سرعت مدارج ترقی را طی کرده و موقعیت ممتازی در نزد بنی عباس کسب کرده بود. به گزارش ابن خلکان (وقیات الاعیان، ۱۹۳) ابوالساج از لشکرکشان معروف زمان و در فنون سپاهی، کاردان بود و سپاهییانی در دربار متوکل عباسی (۲۳۲-۲۴۸ هـ ق) تربیت کرده بود که به نام اجناد الساجیه خوانده می‌شدند و از بهترین افراد لشکری زمان به حساب می‌آمدند. (سومین کنگره تحقیقات ایرانی، جلد اول، ۲۰۳).

ابوالساج دوبار مأمور جنگ با "صاحب‌الزنج" که در خوزستان بر علیه خلیفه شوریده بود، شد ولی در هر دو مأموریت خود ناکام ماند و شکست خورد و در بازگشت از دومین شکست در گندی‌شاپور (اهواز) در گذشت (معجم الانساب، زامباور، الجزء، الثانی، ۲۷۴) وی در دربار خلفای عباسی: متوکل، معتصم، مستعین، معتز، مهتدی، معتمد، مصدر کارهای مهم بوده است (اکرم بهرامی، مأخذ یاد شده، ۲۰۵).

ابوالساج دو پسر داشت: مهترین محمد (با کنیه ابوعبدالله) و کهترین یوسف (با کنیه ابوالقاسم).

محمدبن ابی‌الساج که در برخی منابع معاصر محمد افشین نیز نامیده شده به سال ۲۷۶ هجری حکومت انبار در عراق را داشت و در سال ۲۷۶ هجری از جانب "موفق" برادر معتمد خلیفه عباسی حکمرانی آذربایجان را یافت و «اردبیل» را تختگاه خود قرار داد.

محمدبن ابی‌الساج پس از استقرار در آذربایجان ابتدا در سال ۲۸۰ هجری مراغه را از دست عبدالله ابن حسن همدانی (حمدانی) خارج ساخت و سپس به کمک برادرش یوسف در مدت کمی قدرت و حکومت خود را در آران آذربایجان و ارمنستان وسعت بخشید. او در سال ۲۸۵ هجری بخشی از ارمنستان را از دست "سمباط باگراتونی" بدر کرد و پسرش "بودار" (مروج الذهب؛ جلد ۲، ۶۶۱) را به حکومت ناحیه‌ی دوین (دبیل) ارمنستان منصوب کرد و از این تاریخ حکومت آذربایجان و ارمنستان رسماً به خاندان ساج داده شد (اکرم بهرامی، سومین کنگره تحقیقات ایرانی، ۲۰۷).

ابو عبیدالله محمد ابن ابی الساج، در سال ۲۸۸ در اثر بلای خانمانسوز وبا که در آذربایجان شایع شده بود، در شهر بردع درگذشت. پس از مرگ وی یاران و غلامان او در تعیین جانشین او دچار اختلاف شدند و گروهی از آنها به یوسف ابن ابی الساج پیوستند و گروهی دیگر جانب بودار پسرش را گرفتند (مرج الذهب، جلد ۲، ۶۶۱). اختلاف در میان ساجیان آن چنانکه از منابع (طبری و ابن الاثیر) بر می آید سرانجام به سود یوسف ابن ابی الساج ختم شده و بودار - که برخی نامش را به دیوداد تصحیح کرده اند و احتمالاً غرضی پشت این تصحیح نهفته است - راهی موصل شده و یوسف به امارت آذربایجان و ارمنستان رسید. می نویسند چون یوسف به امارت رسید اختیار جنگ و نماز و احکام دیگر را به او دادند و در حقیقت حکمران مستقل شد، فقط به عهده گرفته بود که سالیانه خراجی معادل ۱۲۰ هزار دینار به دربار خلافت بفرستد (اکرم بهرامی، مأخذ مذکور، ۲۰۸).

بدون شک یوسف بزرگترین فرمانروای ساجیان بوده است. از وقایع مهم دوران فرمانروایی وی، هجوم روس ها برای غارتگری در شهرهای آذربایجان و سواحل جنوبی دریای خزر، گیلان و دیلم و مازندران بود. طی گزارشی که مسعودی (مروج الذهب، جلد ۱، ۱۸۰) سی و دو سال بعد از این واقعه داده است. روسها در سال ۳۰۰ هجری برابر ۹۱۳/۹۱۲ میلادی با جلب رضایت پادشاه خزر و قبول پرداخت نصف غنایمی که ممکن بود از اقوام سواحل دریای خزر تحصیل شود برای آن پادشاه، با چند فروند کشتی از طریق راه آبی ولگا که در اختیار خزرها بود وارد دریای خزر شدند و در سواحل آذربایجان و گیلان و مازندران پیاده شدند. روسها در طول سواحل دریای خزر از گرگان گرفته تا آذربایجان خون بریختند و زنان و کودکان را به اسیری گرفتند. مردم بی خبر اردبیل نیز طعمه روسها شدند و تا مردم غافلگیر شده شهر به خود بیایند و دست به سلاح برند، روسها طبق همان استراتژی کهن خود عقب نشستند و به جزایری در نزدیکی های باکو انتقال یافتند.

یوسف یکی از سرداران خود را برای کمک به مردم گیل و دیلم به آن خطه گسیل داشت و پس از چند برخورد نظامی روسها سوار بر کشتی های خود عقب نشستند. آن عده از روسهایی که به سواحل باکو عقب نشسته بودند شهر بردعه را نیز برای مدت کوتاهی متصرف شدند و بردعه نیز غارت شد.

غارتگری روس حس انتقام را در مردم مسلمان سواحل خزر برانگیخت آنها ضمن تماس با شاه خزر موضوع را به او گوشزد کردند و شاه خزر مانع انتقام گیری آنان نشد و در نبردی که در طول رودخانه ولگا و شاخابه‌های آن صورت گرفت پانزده هزار مسلمان مختلف از مردم سواحل و قفقاز بر سر روس‌ها ریختند. در میان مسلمانان، ترکان برطاس (برداس ناحیتی بین سرزمین خزر و بلغار در قفقاز شمالی) و برغز (بلغار) نیز شرکت داشتند و بر علیه روسها می‌جنگیدند. به گزارش مسعودی از میان خیل سپاهیان روس سی هزار تن به دست مسلمانان کشته شدند و فقط پنج هزار تن از آنان توانستند که با کشتی‌های خود از معرکه بگریزند. (مسعودی، مأخذ فوق، آرتور کستلر، خزران، ریچارد، ن. فرای، عصر زرین فرهنگ ایران، ۲۲۵).

برخی از عصیان یوسف در سال ۲۹۵ هجری بر علیه خلیفه خبر می‌دهند، ولی منابع موجود عصیان وی را در ۳۰۵ گزارش می‌کنند. مینورسکی از بسط نفوذ سیاسی یوسف در شروان و دربند (باب) سخن می‌گوید و معتقد است که این دو ناحیه برای مدتی در مدار حکومت ساجدیان (بنی ساج) که نماینده خلیفه در آذربایجان و ارمنستان بودند، قرار گرفت. وی با استناد به گزارش مؤلف تاریخ دربند و شروان رابطه‌ی بنی ساج با هاشمیان عرب تبار دربند را خوب توصیف نموده و در یک مورد از تقاضای کمک عبدالملک هاشمی از یوسف سخن گفته است. مینورسکی با استناد به هلال صابی از یک مورد سفر یوسف به شهر دربند برای بازسازی دیوارهای دفاعی شهر خبر می‌دهد (تاریخ شروان و دربند، ۱۲۸) فرمانروایی یوسف بر اران آذربایجان و دربند مورد تصدیق فرای نیز می‌باشد (عصر زرین فرهنگ ایران، ۲۲۵) یوسف در سال ۳۰۴ هجری که از سالهای پیش فقط قسمتی از مالیات‌های وصول شده را به بغداد می‌فرستاد. به این بهانه که شهر ری را خلیفه به عنوان تیول به او سپرده به آن شهر که محل پادگان سامانیان بود حمله برد. پادگان مزبور به تخلیه قلاع آنجا ناچار گشت و یوسف توانست علاوه بر شهر ری، قزوین و ابهر و زنجان را نیز به تصرف در آورد. اما خلیفه واگذاری شهر ری را به عنوان تیول به یوسف رد کرد و این خود به جنگ‌های طولانی که گاهی نیز با موفقیت حکمران عاصی آذربایجان توام بود منجر گشت.

این بار خلیفه یک فرمانده ترک- که مینورسکی وی را خاقان المفلحی و جانشین‌اش مونس خادم نام برده- برای سرکوبی یوسف به شهر ری اعزام داشت. یوسف ناگزیر به تخلیه شهر ری شد، ولی توانست تا ژوئن ۹۱۹ میلادی (برابر محرم

سال ۳۰۷ هجری) در اردبیل پایداری کند که پس از آن اسیر و به بغداد فرستاده شد. (ابن مسکویه، تجارب الامم، جلد ۱، ۴۷ تا ۵۰، ابن الاثیر جلد ۸، ۳۲، اشپولر، تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی ۱۵۱-۱۵۰؛ مینورسکی، تاریخ شروان و دربند، ۱۲۸). یوسف پس از اسارت در سال ۳۰۷ هجری که المقتدر در راس خلافت بغداد بود به مدینه‌السلام (بغداد) برده شد. وی را بر شتری دو کوهان نشانیدند و پیراهن دیبایی که به عمرولیث و وصیف خادم نیز پوشانیده بودند به تن او بود و کلاهی دراز زنگوله-دار به سر داشت و سپاه اطراف وی بود و مونس خادم و دیگر سران دولت و اهل شمشیر از پی او بودند. (مروج الذهب، جلد ۲، ۶۹۲).

یوسف سه سال در زندان خلیفه بود و در غیبت سه ساله‌ی وی (از سال ۳۰۴ تا ۳۰۷ هجری) از قرار معلوم بنده‌ای از آن یوسف به نام "سبک ترکی" (سوبوک ترکی) کارهای ولی‌نعمت خویش در آذربایجان را در پیش گرفت، چنانکه خلیفه ناگزیر گشت با یوسف از در سازش در آید و ضمن موافقت با وساطت مونس خادم در مورد آزادی یوسف، وی را در سال ۳۱۰ هجری از زندان آزاد کرده و حکومت آذربایجان و ارمنستان را بار دیگر بدو باز گردانید و شهر ری و قزوین و زنجان و ابهر را نیز در برابر خراج سالانه ۵۰۰/۰۰۰ دینار بدو داد (ریچارد ن. فرای، عصر زرین فرهنگ ایران، ۲۲۵).

یوسف پس از استقرار مجدد خود بر مسند فرمانروایی آذربایجان و ارمنستان علی‌الظاهر سه سال دیگر را بدون درگیری سپری کرد و لاکن وی در بهار ۳۱۳ هجری برابر ۹۲۵ میلادی برای مدت کوتاهی همدان را با درگیری به تصرف خود در آورد (ابن مسکویه، جلد ۱، ۸۳-۱۴۸؛ ابن الاثیر، جلد ۸، ۴۵). وی در سال ۳۱۴ (۹۱۶/۹۱۷ میلادی) ناگزیر شد تا برای جنگ با قرمطیان به "واسط" (ناحیه‌ای در عراق) برود، اما در اینجا در طی جنگ با قرامطه اسیر و سپس به قتل رسید (اشپولر، مأخذ مذکور، ۱۵۴؛ مشکور، مأخذ مذکور، ۱۳۳).

این مسکویه روایتی در تجارب الامم دارد که حاکی از منویات درونی یوسف می‌باشد. این مسکویه که این روایت را از قول کاتب یوسف "محمدبن خلف نیرمانی" آورده می‌گوید: «یوسف ابن ابی‌الساج نه تنها با خلیفه همدل نبود بلکه شعوبی و مخالف استیلای عباسیان بود و علویان را پیشوای خود می‌دانست و می‌گفت: عباسیان غاصب حق پیغمبرند و بهتر این است که کسی فرمانبردار قیصر روم باشد تا اینکه

پیرو خلیفه باشد». بنا به روایت کاتب یوسف وی عقیده‌ی قرمطیان را داشته است (اکرم بهرامی، همان مأخذ، ۲۱۲).

ابن الاثیر نیز در حوادث سال ۳۱۵ هجری، سعایت محمدبن خلف نیرمانی کاتب یوسف از وی و تعلق خاطر او به عقاید قرامطه و امامت علوی را گزارش کرده است. قتل یوسف به دست قرامطه موجی از شورش و عصیان را در بغداد به وجود آورد. حمزه‌ی اصفهانی از شورش مردم و لشکریان سخن می‌گوید و گزارش می‌کند که شکست خوردگان سپاه ابن ابی الساج (یوسف) گرد بلیق (بالیق) فراهم آمدند و برای خونخواهی و جبران شکست به سواد قرمطی بیرون آمده و با او جنگیدند ولی بلیق هم در این نبرد هزیمت یافت و سپاهانش کشته شدند (تاریخ پیامبران و پادشاهان، ۱۸۹).

قتل یوسف اگرچه اقتدار ساجیان را زیر سؤال برد لکن باعث سقوط قطعی آنان در آذربایجان نشد. پس از وی "ابوالمسافر فتح" پسر محمد بن ابی الساج و برادرزاده یوسف به فرمانروایی آذربایجان رسید.

وی مدت سه سال در سمت فرمانروایی آذربایجان باقی بود تا اینکه در شعبان سال ۳۱۷ هجری به دست یکی از زیردستان خود به نام مفلح ترکی که اشیپولر نام اصلی وی را به استناد از ابن الاثیر (جلد ۸، ۳۳) "سوبوک ترکی" نوشته مسموم و به قتل رسید. سوبوک ترکی توانست برخلاف میل حکومت بغداد حکومت موقتی در آذربایجان مستقر کند (اشیپولر، همان مأخذ، ۱۵۲).

به نظر می‌رسد که در قتل و توطئه بر علیه ابوالمسافر فتح یکی دیگر از سران سپاه بنی ساج به نام وصیف السیروانی نیز مشارکت داشته است و حتی اداره حکومت برچیده شده ساجیان ابتدا (ظاهراً برای مدت یکسال) در دست وی بوده است، زیرا در سال قتل امیر ساجیان ابوالمسافر یعنی سال ۳۱۷ هجری سکه‌ای به نام وصیف السیروانی ضرب شده است (مینورسکی، تاریخ شروان و دربند، ۱۰۸).

ابن الاثیر ذیل حوادث سنه ۳۱۹ هجری (جلد ۳، ۸۳۷) مفلح ترکی یا همان سوبوک ترکی را حاکم آذربایجان می‌خواند. این سوبوک ترکی را علی‌الظاهر نباید با "سبک مفلحی" حمزه اصفهانی که امارت شهر بصره را بر عهده داشت و در سال ۳۱۱ هجری در حمله قرامطه کشته شد یکی دانست (تاریخ پیامبران و شاهان، ۱۸۶).

مورخ ارمنی "آسوغیک" (جلد ۳ فصل ۶) اشغال شهر دوین (دبیل) توسط سوبوک ترکی را گزارش کرده است. این مورخ از سوبوک ترکی با نام «امیر اسپکی» یا «اسپک» یاد کرده است که به گفته‌ی مینورسکی «سبک» (سوبوک) خادم مورد اعتماد یوسف ابن ابی الساج بود که بعد از گرفتاری وی در آذربایجان قدرت را قبضه کرده بود. مینورسکی می‌گوید: او (سوبوک) بود که به آشوت دوم پس سمبات بگراتی (باگراتونی) لقب بسیار والای شاهنشاه را داد (پژوهش‌هایی در تاریخ قفقاز، ۱۷۱).

درباره ماهیت قومی بنی ساج بین پژوهندگان معاصر اختلاف نظر وجود دارد. برخی از آنها را ترک و برخی دیگر از تیره‌های سفدی و پارسی زبانان ماوراءالنهر دانسته‌اند (سومین کنگره تحقیقات ایرانی، ۲۰۳). لازم به ذکر است که گفته شود پژوهندگانی که بنی ساج را به تیره‌های سفدی و پارسی زبانان ماورالنهر، ارتباط داده‌اند، اغلب به آن طیف وابسته‌اند که منکر وجود ترکان در آذربایجان قبل از ظهور سلسله سلجوقیان هستند!

از میان محققان ایرانی دکتر عزیزالله بیات از نظریه ترک بودن بنی ساج حمایت کرده است. وی می‌گوید: "در دوران خلفای بنی عباس امرای ترک نژاد که به فرمان آنها به حکومت آذربایجان منصوب می‌شدند بیش از پیش ترکان را به مهاجرت به این منطقه تشویق می‌کردند. مهاجرت ترکها به آذربایجان در دوره حکومت ساجیان که ترک بودند و جانشینان آنها یعنی روادیان باز هم ادامه یافت..." (کلیات جغرافیای طبیعی و تاریخی ایران، ۱۹۷). در تایید این نگرش دقیق به موضوع اسکان ترکان در آذربایجان در قبل از برپایی سلسله بنی ساج گفتنی است که «بغای کبیر» حاکم آذربایجان و ارمنستان در سال ۲۴۰ هجری / ۸۵۴ میلادی اجازه داد که تعدادی از خانواده‌های خزری از طریق معبر باب‌الابواب (دربند) به سرزمین آذربایجان راه یافته و در ناحیه شامخور (شکمور) اسکان یابند. وی این محل را به افتخار خلیفه وقت «المتوکلیه» خواند (بلاذری، فتوح البلدان، ۲۹۲). ما ضمن توافق با نظریه دکتر عزیزالله بیات و با دلایلی که ارایه خواهیم کرد به ترک تبار بودن بنی ساج عینیت می‌بخشیم و ضمن قبول مهاجرت برخی قبایل ترک در دوره امرای ترک تبار آذربایجان در زمان عباسیان به این خطه، بر این اصل نیز ایمان داریم که قرن‌ها قبل از فروپاشی ساسانیان در ایران عناصری که امروزه به نام ترک می‌شناسیم در ترکیب جمعیت این سامان بوده‌اند و اگر بخواهیم تنها به عصر ساسانی اکتفا کنیم می‌توانیم

از ده‌ها قبیله‌ی ترک که طبق منابع تاریخی بیزانس و ارمنی در جای جای آذربایجان سکنی گزیده بودند نام ببریم نظیر: هون‌ها که پادشاهی آنها "بلاسکان" (بلاسجان) نام داشته: خزرها که خسرو انوشیروان در کارنامه کشورداری خود از اسکان ۵۳ هزار تن از آنها در اراضی آذربایجان و اران خبر داده؛ سابیرها؛ چورها (صول‌ها)؛ بلغارها؛ بارسیل‌ها؛ مسکوت‌ها (بازماندگان ماساژت‌ها که ولایت آنها در منابع عرب مسقط ضبط شده است)؛ گرگرها (در حاشیه جنوبی و شمالی رود ارس)؛ اون اقورها و هون اقورها؛ ساری قورها؛ ایلن تۆرک‌ها (خیلندورک‌ها). ما قصد نداریم که با پرداختن به موضوع سهل الوصول اسکان ترکان در آذربایجان عصر ساسانی از موضوع مقاله خارج شویم و تاکید می‌کنیم که تمامی وقایع مربوط به ترکان آذربایجان در کتب تواریخ عهد اسلامی به ویژه تاریخ طبری و تاریخ یعقوبی و ... مضبوط است و لکن این مختصر را بدین سبب پیش آوردیم که از برخی بی‌وجهی‌ها به واقعیت‌های تاریخی سخن گفته باشیم و اما ادله‌ای که "بنی ساج" را ترک نشان می‌دهند عبارتند از:

(۱) منابع جغرافیایی مسلمانان این موضوع را مطرح کرده و راه را برای هر گونه تفحص مجدد بسته‌اند. به عنوان مثال اصطخری در سال ۳۴۰ هجری یعنی بیست سال پس از بنی ساج به مشخصات مردم فرغانه و ماورالنهر پرداخته است: "و شنوده‌ام که مردمان چاچ و فرغانه چندان آلت و عدت دارند که در هیچ ثغر مسلمانی نیست... و اگر چند (اگرچه) ولایت ایشان دورتر از خطه‌ی اسلام است سابق الحاج ایشان باشند. رفتن و بازگشتن و با این همه هیچ کس پادشاهان خود را فرمانبردارتر و نیکو خدمت‌تر از ایشان نبود و به همه روزگار لشکر ترک بر دیگر گروه مقدم بوده‌اند و خلفا همیشه لشکر ترک اختیار کرده‌اند سبب آن که در سرشت ایشان نهاده است از نیک خدمتی و فرمانبرداری و مردانگی و وفاداری (مسالک و ممالک، ۲۳۰-۲۲۹).

و در تعلیقاتی که بر کتاب اشکال العالم منسوب به جیهانی از قول ابن حوقل نوشته شده، آمده است: در قدیم اطرافیان خلفا و سران لشکر ایشان از همین ترکان بودند همچون فریغونان و ترکانی که شحنگی دارالخلافة (بغداد) را داشتند و سرانجام بر خلیفه پیروز شدند. چون افشین و بنی ساج از اسروشنه و ... (اشکال العالم، ۲۲۹). خود مؤلف اشکال العالم نیز عباراتی نظیر عبارات بالا دارد. وی می‌گوید چنانچه خلفای متقدم، مردمان ماورالنهر، و ترکان ایشان را به خدمت خویش خواندند و ترکان را لشکری دادند و دهقانان را سپهسالاری و سرهنگی فرمودند... و جماعتی از

ایشان که در خدمت دارالخلافه به بزرگی و پادشاهی رسیدند و از کمال شجاعت و دلیری کارهای بزرگ و خرج‌ها کردند چون افشین و آل ابی‌الساج از اسروشنه و اخشد (اخشید) از سمرقند و ... (اشکال العالم، ۱۸۰).

(۲) ابوالقاسم ابن احمد جیهانی در ذکر ماوراءالنهر و توابع آن از ترکان قرلق (قارلق) به عنوان ساکنان اقصای فرغانه تا شهر طراز (تلاس) نام برده است (اشکال العالم، ۱۷۸).

(۳) در گزارشی که "بلاذری" درباره‌ی غذای اسروشنه و مسلمان شدن اهالی آن داده، آمده است: چون خبر آمدن سردار مأمون احمد ابن ابی‌خالد به کاوس (پدر افشین معروف) رسید، وی فضل ابن کاوس را نزد ترکان فرستاد و از ایشان یاری خواست و آنان جمع کثیری را به یاری فرستادند. (فتوح البلدان، ۶۰۰) از این گزارش معلوم می‌شود که اولاً ترکان در حوالی اسروشنه مقیم بوده‌اند و ثانیاً مشخص می‌شود که آنان با حاکمان اسروشنه و مردم آن قرابت داشته‌اند و الا چه لزومی داشت که ترکان حوالی اسروشنه از حاکمیت پادشاهی در مقابل سپاهیان عرب دفاع کنند که از جنس و تبار آنان نبود؟!

(۴) "ساج" نامی ترکی است که محمود کاشغری در ۴۶۶ هـ. ق در «دیوان لغات الترک» آن را ثبت نموده و از زبان ترکی به فارسی راه یافته است. علاوه بر این اسامی زیر دستان شناخته شده بنی‌ساج نیز چون "سوبوک" (سوموک) و بالیق نیز اسامی ترکی بوده است. در خاتمه باید تنها دلیلی که مخالفان ترک بودن بنی‌ساج آورده‌اند این است که "دیوداد" عنوانی که در ترکیب نام جد این سلسله دیده می‌شود از اسامی بودایی‌های فرغانه بوده است (اکرم بهرامی، مأخذ یاد شده، ۲۰۳-۲۰۱) در پاسخ باید گفت: اولاً این نام در کتب متقدمین به صورت دیوداد نبوده بلکه به صورت‌های "یوباره" (ابوحنیفه دینوری) و "دیودار" (طبری) و "مسعودی در نام فرزند محمدبن ابی‌الساج" هم آمده است. بنابراین تصحیح اسامی مزبور به "دیوداد" را باید با احتیاط تلقی کرد. ثانیاً بعید می‌نماید که در جامعه‌ی علی‌الظاهر اسلامی و در قلب خلافت بنی‌عباس، ساجیان می‌توانسته‌اند لقب غیراسلامی دیوداد یا دیوزاد را عنوان کرده باشند! ضمناً فراموش نکنیم ابوحنیفه‌ی دینوری و محمد ابن جریر طبری ایرانی بودند و باطبع با زبان فارسی‌آشنایی داشتند پس بعید می‌نماید که آنها نتوانسته باشند دیوداد را «یوباره» و «دیودار» تشخیص و تمیز بدهند! بنابر این در اصل کلمه

«دیوداد» به جدّ باید تردید کرد. چه بسا ممکن است اصل این کلمه هیچکدام از صورت‌های «یوباره»، «بودار»، «دیودار»، «دیوداد» نبوده و کلمه دیگری که فعلاً اصلیت آن برای ما معلوم نیست صورت اصلی و حقیقی آن بوده باشد که در اثر بی احتیاطی و یا ناآگاهی نساخان تحریف و یا تصحیف شده است.

ریچارد. ن. فرای می گوید: یوسف از سال ۲۹۹ هجری از پرداخت خراج به بغداد خودداری کرد، بدین ترتیب وی برخلاف اشپولر به ارسال حصّهای از خراج هم معتقد نیست (عصر زرّین فرهنگ ایران، ۲۲۵).

یالقیز یارپاق

نیگار خیای

من اؤت ، آلاق، یۆنجا و سئودا عطری اؤلدوم،
 بوغدا، چیچک، سۆنبول و سئوینجه سفره سالدیم.
 گۆردوم، گۆتوردوم، اییله دیم، اؤپدوم.
 من شعریمی احساسیما تۆکدوم
 من داشلاری سئودیم، من چایلاردا چیمدیم.
 من تانیشلیق وئردیم. یارپاقلارین یالقیزلیغینی دردیم.
 یؤل اؤسته بیتمیش اللرین، حسینه ایلندیم.
 گۆزلرده دؤنموش دردی دیندیردیم.
 انسانلارین قلبینه چۆکموش آغرینین
 سرّین، یاشین بیلدیم.
 من وارلیغیما تۇرپاغا هۆپدوم.
 و ایل لردن، مین ایل لردن بئله گلدیم.
 دؤیوندوم، آغلادیم، گۆلدوم،
 من انسانلیغین یانقینلیغینی سئودیم.

آذربایجان و اۆزبک دیلرینده اصطلاحلارین آیینما جریانی

ترانه شوکور اووا

فیلولوگیا اؤزره فلسفه دوکتورو، آذربایجان ملی علملر آکادئمیاسی نین نسیمی آدینا دیلچی لیک
اینستیتوتو تۆرک دیللی شیعه سی نین بؤیوک علمی ایشچیسی.

هر دیلین لغت ترکیبینه ملی تئرمینلر (اصطلاحلار) له یاناشی، آیینما تئرمینلر ده موجوددور.

آذربایجان و اۆزبک دیللی نین لغت ترکیبینه آیینما تئرمینلر ملی تئرمینلره نسبتاً اؤستوندور. بو معیاری نظره آلاق آذربایجان و اۆزبک دیلرینده آیینما تئرمینلرین موقعی، منشایی و اؤنلارین کئچمه یؤللارینی آراشدیراق.

آیینما جریانی مرکب دیل حادثه سی اولدوغوندان بو مسئله یه تدقیقاتچی لار مختلف پریزمالاردان یاناشمیشلار. آیینما سؤزلر حاقیندا بیر چوخ تدقیقات اثرلری یازیلسا دا، اؤنون بیر تئرمین کیمی دؤزگون آنلامی نین حلی هله ده مباحثه لره سبب اولور.

دیله چیلیکده آیینمالار و آیینما سؤز- تئرمینلر حاقیندا مختلف فکرلر موجوددور. ن. خودی یئف بو مسئله دن بحث ائده رک یازیر: «بعضاً «آیینمالار» تئرمینی ایله «آیینما سؤز» تئرمینی عئینی لشدیریلیر. «آیینما سؤز» تئرمینی عوضینه «اجنبی سؤز» تئرمینیندن استفاده ائدیلیلر. «اجنبی سؤز» ایله آیینمالار عئینی معنادا ایشله دیلیلر. هر شئیدن اول قید ائتمه لی بیک کی، بو ترمینلر معین درجه ده یاخین مضمونلو اولسالار دا، مختلف آنلایشلار افاده ائدیلیلر. بئله کی یالنیز آیینما تئرمینلرین اؤزو ایکی معنادا- دار و گئیش معنادا ایشله دیلیلر. بیر حالدا بو تئرمین باشقا دیلدن کئچیب، داخل اولدوغو دیلی زنگینلشدیرن لینگویستیک واحد معناسینی بیلدیریر. گئیش معنادا «آیینما» بیر دیلدن باشقا دیله سؤز کئچمه جریانی بیلدیریر. بئله لیکله ایکی معنادا بو تئرمین جریان، بیر معنادا ایسه جریانین نتیجه سینی بیلدیریر. «آیینما» و «آیینما سؤز» تئرمینلری عئینی آنلایشلاری بیلدیرمیر، «آیینما» دئدیگده بیر دیلدن باشقا دیله کئچن بۆتون لینگویستیک واحدلر، هر هانسی بیر دیل ائلمئنتی باشا

دۆشولور. «آلینما سۆز» دئدیگده ایسه یالینیز لئکسیک واحدلرین منیمسه نیلمه سی نظرده توتولور. باشقا سۆزله دئسک، «آلینما» تئرمینی داها گئنیش آنلایشی افاده ائدیر. بئله کی، «آلینما سۆز» آنلایشی نین اؤزو ده «آلینما» تئرمینی نین افاده ائتدی بی معناین ترکیبینه داخلدیر. {۶-۵. ص، ۱}

اؤ. آخمانووا ایسه تئرمینلرین معنا فرقلریندن دانیشاراق «آلینما» تئرمینی «آلینما سۆز» تئرمینیندن داها گئنیشدیر» فکری نی اساسلان دیریر. {۲۰۰. ص، ۲}

«آلینما» و آلینما سۆزدن باشقا دیلچی لیکده بو آنلامین افاده سی اؤچون «اجنبی سۆز»، «آلینمالار»، «اجنبی آلینمالار»، «خارجی سۆز» و «خارجی آلینمالار» کیمی تئرمینلر ده فؤرمالاشمیشدیر. بو فکر تامامیله دؤغرو دور. بو گۆن دیلیمیزده ایشله دیلن آلینمالار هئچ بیر فونئتیک و قراماتیک دییشیکلییه معروض قالمادان اولدوغو وارییانتدا ادبی دیلده اؤز عکسینی تاپیر. تئز بیر زمان چرچیوه سینده اؤز فکری نی بئله ایضاح ائدیر: «باشقا دیلردن آلینما سۆزلر خلقیمیزین همین دیلرده دانیشان خلقلرله اولان مختلف تاریخی و اجتماعی مناسبتلریندن آسیلی اولاراق یا بلاواسطه منسوب اولدوغو دیلدن، یا دا باشقا بیر دیلدن کئچه بیلر. {۱۳۹، ص. ۳}

آذربایجان و اؤزبک خلقلری نین تاریخ بویو باشقا خلقلرله مناسبتی، اجتماعی، سیاسی، مدنی علاقهلری بو دیللرین لغت ترکیبی نین زنگینلشمه سینه گتیریب چیخارمیشدیر. بو جور شرایط هم ده بیلینقویزمین فؤرمالاشماسینا خدمت ائدیر. سۆزلرین بیر دیلدن باشقاسینا کئچمه سی نین اساس سببلریندن بیری ده بیلینقویزم دیر.

آذربایجان و اؤزبک خلقلری همیشه ایکی دیللی لیک شرایطینده یاشامیشلار. مختلف دؤورلرده آیری- آیری خلقلرله (عرب، فارس، روس و آوروپا) انسیتده اولموشلار. ایکی دیللی لیکدن دانیشارکن اساساً آذربایجان و روس ایکی دیللی لیلی نظرده توتولوردو. لاکن قید ائتمک لازیم دیر کی، اؤرتا و عالی مکتبلرده آنا دیلی و روس دیلی ایله یاناشی خارجی دیللرین ده تدریس اولونماسی، خارجی فیرمالارین فعالیتی نتیجه سینده رئسپوبلیکامیزدا دیگر ایکی دیللی لیک شرایطی ده یارانمیشدیر.

سۆز آلمانين ايکينجى سببى هر هانسى ديلين اۆز داخلى امكانلارى حسابينا كئچه بيلمه مەسى ايله باغلى دير. دنيا ديللرينده يئنى يارانان سۆزلر اۆزلرى ايله يئنى آنلايشلار دا داخل اولدوغو ديللره يايير. آنجاق ديل هئچ واخت سۆز آلمانا نتيجه سينده اۆز ملى واحدلرينى اونوتمور.

غربى آوروپا ديللريندن آينما سۆزلر ديلچى عاليملر يميزين دقت مركزينده اولموش، تدقيقات اوبيئكتى كيمي اويرنيلميشدير. بوندان باشقا آينمالارين اويرنيلمه - سى آوروپا ديللرى نين تورك ديللرينه، او جمله دن آذربايجان و اۆزبك ديللرينه مثبت تاثيرى كيمي عمومى مسئله لرى آشكار ائتمه يه ايمان وئيرير.

تئرمين منيمسه مە پروسه سى سۆز آلمانا پروسه سى نين بير حصه سى دير. قيد ائتمه - لى بيك كى، بۆتون تئرمينلر سۆزدور، لاکين بۆتون سۆزلر تئرمين دئيبيل. ائتيمون ديلدن سۆز آلان، ديله تئرمين كئچرسه، اونون اسلوبلار سيستئمينده يالنيز علمى اسلوبلا منيمسه نيلمه سى كفايتدير.

آذربايجان و اۆزبك ديللرينده كى آينما تئرمينلرى منشأينه گۆره اوچ قروپا بۆلمك اولار.

۱- عرب و فارس منشألى تئرمينلر.

۲- روس منشألى تئرمينلر.

۳- آوروپا منشألى ترمينلر

۱- عرب و فارس منشألى تئرمينلر: تاريخ بۇيو آذربايجان و اۆزبك خلقلىرى عرب،

فارس، روس خلقلىرى ايله سيخ علاقه ده اولدغوندان اولار دان معين تئرمينلرين قبول ائديلمه سى طبعىي حالدير. آذربايجان و اۆزبك ديللرينين لغت تركيبينده كى آينما سۆزلرين اونملى بير قسمنى عرب و فارس سۆزلرى تشكيل ائدير. بو ديللره عرب و

فارس ديللرى نين تاثيرى ۷- جى عصر دن باشلاميشدير. بو پروسس ۱۹- جو عصرين

۱- جى ياريسينا قدر داوام ائتميشدير. مثال اولاراق حربى ساحه يه مراجعت ائدك:

عسگر، ضابط، محاصره، حرب، حربى آند، سرحد، كشفيات و س. تئرمينلر عرب

منشألى دير. ادبيات شوناسلىق تئرمينلرى اولان- قصيده، غزل، قطعه، مخمس، بيت،

مناجات و س. عرب منشألى ديرلر. عرب منشألى ديلچى ليك تئرمينلرى بو گۆن ده اۆز

فعالليغىنى ساخلاماقدادير. مصدر، فعل.

هله ۲۰- جى عصرين اوللرينده آذربايجان ديلينده كى عرب و فارس منشالى تئرمينلره ايكيلى مناسبت اولموشدور. بعضى لرى غليظ، ديليميزين قراماتيك قايدا- قانونلارينا جواب وئره بيلمه ين، لاکين آرتيق منيمسه نيلميش عرب، فارس، منشالى سؤز و تئرمينلرى ديلدن چيخارماغى تکليف ائتميشلر؛ بئله ليكله، تئرمين ياراديجيلىغيندا ضررلى، ضد يتلى ديلين لغت تركيبي نين زنگينلشمه سي، تكميللشمه- سينه منفي تاثير گؤسترن پوريزم جريانى ميدانا گل ميشدير. پوريستلر عرب- فارس تئرمينلرينه بير طرفلى مناسبت گؤستر ميشلر. اؤنلار آذربايجان تئرمينولوگيياسى نينين آرادان قالديريلماسى نين اساس پؤلونو بؤتون عرب و فارس سؤزلرى نين چيخاريليب، يئرینه نئجه اولورسا- اولسون «آذربايجان سؤزلرى» قؤيولماسيندا، يا خود سؤزلرين سؤنونون «آذربايجان دىلى» شكلينه سالينماسيندا [۷۰ . س. ۴] گؤروردولر.

آذربايجان ديلينده ايشله ن عرب و فارس منشالى تئرمينلرين بير قسمنه نظر سالاق: قطعنامه، ملك، قانون، مهندس، نباتات، وكالت نامه، شمال، جنوب، شرق، غرب، نظم، تعليم، حاكم مرض، علم، صنايع، كيميا، رسوم، قافيه، حرّيت، تجارت، مواجب، مخارج، تذکره، اسلوب، تدقيقات، منظوم، منثور، موسيقى و س.

بونولا ياناشى، ديليمزده عرب و فارس منشالى مؤرفئملر ده موجوددور. اؤنلار دا ايشلنمه يئرینه گؤره سؤز اؤنو و سؤز سؤنو موقعه مالکديرلر.

مثلا:

الف) اسم دؤزلدن شكيلچى لر: - يّت، - يّات، دار، - نامه، - ات، / - ات، - يّه، - ي، - وى: - جمعيت، ادبيات، كليات، تدقيقات، امكدار، احوالات، عمليات، نظريه.

ب) صفت دؤزلدن شكيلچى لر: - ي، - پرست، - پرور، - شؤناس، - خواه، - پسند، - بى، - نه، انقلابى، آوروپا پرست، وطن پرور، ادبيات شؤناس، - بدخواه، مشكل پسند، بى نوا، نامناسب، با مزه، و س.

ج) ظرف دؤزلدن شكيلچى لر: - انه، - يانه، آن: شاعرانه، داهيانه، قصداً، غفلتاً و س. ۱۹۲۰- جى ايلرده پوريزم تئرمينلرى فعاللاشير. ۳۰- جو ايللرده ايسه، ملى تئرمينلر اساس يئر توتور. ۳۰- جو ايللرين سؤنلاريندا روس- آوروپا سؤزلرينه ميل گؤجلنير.

۴۰- جى ايللرين سؤنلاريندا ايسه يئنى دن عرب- فارس سؤزلرى برپا اولونور.

خ. راحمۇنكۆلۇوون فكرىنجه «پۇستسۇۋىت مەكانىندا ياشايان تۆركلر ئاكرىتى اسلام دىنىنە ستايش ائتىدىيى اۆچون او خلقلىرىن دىللىرىندە موجود اۇلان تئرمىنلىرىن اكرىتى عرب و فارس منشالى دىر و بىر- بىرلىرىندىن فۇنئىتىك دىيشمەلرلە فرقلىرى» - [۵.۳.۲۰]

مىئلەيە بئلە ياناشما، بىزجە هئىچ بىر اعتراض دۇغورمامالى دىر. طبعى كى، بو تئرمىنلىرىن سايىنى اىستەنىلن قدر آرتىرماق اۇلار. ناماز اۇروج، رمضان كىمى دىنى تئرمىنلىرى اسلام دىنىنى قبول ائتمىش بۆتون تۆرك خالقلىرىنىن دىلىندە هئىچ بىر فۇنئىتىك دىيشمەيە معروض قالمادان ايشلىنىر.

قئىد ائتمك لازىمدىركى، عرب و فارس منشالى تئرمىنلىرى تىجە دىنى دئىيل، اجتماعى- سىياسى ساحە دە دە هم آذربايجان، هم دە اۆزبىك دىللىرىندە موجوددور. بئلە تئرمىنلىرىن آذربايجان و اۆزبىك دىللىرىندە موقعى بىر قدر فرقلى دىر. مىئلە: خصوصى وظيفە آدىنى بىلدىرىن «ناظىر» سۆز و آذربايجان دىلىندە چۆخ ايشلىكىدور. باش ناظىر، تحصيل ناظىرى: صحىه ناظىرى و س. حتى بو سۆز - لىك شكىلچى- سىنىن قبول و واسطەسىلە سۆز يارادىجىلىغى پروسەسىندە آكتىو اشتراك ائدەرك خصوصى مۇسسە آدلارنى دا افادە ائدىر. مىئلە: وئىرگىلىر ناظىرلىيى، مدنىيت ناظىرلىيى، تحصيل ناظىرلىيى، داخىلى ايشلىرى ناظىرلىيى.

اۆزبىك دىلىنە گلنىجە، بو دىلدە همىن وظيفەنى آدلاندىرماق اۆچون «وازىر» سۆزوندىن استفادە ائدىلىر. باش وازىر، وازىرلار ماخكاماسى.

ماراقلى جەهت بودوركى، بو سۆز آذربايجان دىلى اۆچون دە ياد دئىلىدور. معاصر آذربايجان دىلىنىن اساس لغت فۇندوندا بو سۆزە راست گلەسك دە وازىر سۆز و شفاهى خلق ادبىياتى نمونهلىرىندە، او جملەدن ناغىللارىمىزدا «شاهىن كۆمكىچىسى» معناسىندا راست گلنىر: قارا وازىر، باش وازىر، وازىر.^۱

آذربايجان و اۆزبىك دىللىرىندە حقوق تئرمىنلىرى آراسىندا بىر سىرا قىرقلى جەتلىر واردور. مىئلە اۆزبىك دىلىندە محكمە تئرمىنى كابينئت سۆزونون يئرىندە ايشلىنىر. ناظىرلىر كابينئتى - وازىرلىر ماخكامەسى.

^۱ - گونى آذربايجاندا و ايراندا اولدوغو كىمى ناظىر يئرىنە وزير ايشلەدىلىر.

آذربایجان دیلینده ایسه بو تئرمین صرف حقوقی معنا کسب ائدیر، «آیری- آیری مباحثه‌لری آیرد ائدن اورگان» معناسینی داشیییر: کؤنستیتوسییا محکمه‌سی، خلق محکمه‌سی، عالی محکمه.

عرب و فارس منشالی تئرمینلر هم آذربایجان، هم ده اؤزبک دیلرینده ادبیات شناسلیق تئرمینلری کیمی داها چؤخ اکتیودیر. عروض، تشبیه، غزل، قصیده، مخمس، بیت و س. تئرمینلر جزئی فونئتیک فرقلرله هم آذربایجان هم ده اؤزبک دیلرینده موجوددور. غزل، قصیده سؤزلرینی اؤزبکلر فارس واریانتیندا غزل، غصیده کیمی ایشله‌دیر.

اؤزبک دیلینده کی گئییم آدلاری داها چؤخ ملی‌دیر. لاکن آذربایجان دیلی ایله مقایسه‌ده اؤخشارلیق مشاهده ائدیلمیر؛ مثلاً قادینلارین باش گئییمی کیمی تانیدیغیمیز آراخچین سؤزو هر ایکی دیلده ایشله‌نیر. فرق بوراسیندا دیرکی، بو سؤز اؤزبکلرده بو گۆن ده معاصر دیر. آذربایجان دیلینده ایسه آرخاییکلشمه‌یه دؤغرو گئدیر.

وقتیله آذربایجان دیلینده، خصوصیله دانیشیق دیلینده ایشله‌نن رایکوم، ایسپالکوم کؤلخوز سؤزلری عمومی لیک قازانمیشدی. حال حاضرده بو تیپلی سؤزلر ده آرخاییکلشمه‌شهرک تاریخین آرخیوینه آتیلیمیشدیر.

آذربایجان و اؤزبک دیلرینده عرب و فارس منشالی تئرمینلر هله ده موقعینی ساخلاماقدادیرلار. علمی تئخنیکی ترقی، قیلوباللاشما، غربه اینترنئقراسییا داها چؤخ روس و آوروپا تئرمینلری نین دیله داخل اولماسینا شرایط یارادیر.

۲- روس و آوروپا منشالی تئرمینلر: بو تئرمینلرین آذربایجان و اؤزبک دیلرینه کئچمه تاریخی ۱۹- جو عصرین ۱- جی یاریسینا تصادف ائدیر.

م. قاسیموف روس دیلیندن تئرمین‌المانین آشاغیداکی پرنسیپلرینی گؤستریر.

۱- تئرمینلر یالنیز احتیاجلا علاقه‌دار یعنی آذربایجان دیلی نین داخلی امکاملاری اساسیندا نظرده توتولان آنلاییشلاری دقیق افاده ائدن، یاخشی یاددا قالان کؤنکرئت تئرمینلر یاراتماق ممکن اولمادیقدا آینمالی‌دیر.

۲- هم آنلاییشلاری افاده ائدن و بین‌الخالق مقیاسدا ایشله‌دیلمن تئرمینلر آذربایجان دیلینده ده بیر قایدا آلاق ترجمه‌سیز ایشله‌دیلمه‌لی‌دیر. بئله بیر

پرېنسىب بىزى مرتجع پوريزمه آپارىب چىخارار گى، بو دا دىلېمىزىن انكشافىنى
آنجاق لنگىدەبىلر.

۳- معلوم اۆلدوغو كىمى تئرمينولوژى سيستىملردن هر بىرى نىن تركىبىندە معىن
مىكروسىستىملر (تئماتىك پرېنسىپ اۆزرە بىرلشەن تئرمين - آدلار يىن مجموعەسى)
موجوددور. اودور كى روس دىلېندىن تئرمينلر گۆتورولەرك آيرى - آيرى مىكرو
سىستىملر نظره آلىنمالي دىر. [۱۶۴ - ۱۶۱. ص. ۴]

روس منشالى آلىنمالارا مثال اۇلاراق آشاغىداكى لارى نمونه گۆسترمك اۇلار:
ژورنال، نۇمرە، فىلۇسوف، كۆنفرانس، گئىئرال، كاپىتان، زاوۇد، كۆلخۇز، سۇوخۇز،
تلفن، تلوىزيون، ماشىن، گىمنازىيا، كامپانىيا، كىنو، تئاتر، كۇماندىر، ماتروس، يارماركا،
بۇلشئويك، و س.^۱

لئكىك آلىنمالارلا ياناشى مۇرفولوژى آلىنمالار دا دىلېمىزدە آكتىو موقعدە
ايشلنمىشىدور.

الف) اسم دۆزلىدن شكىلچىلر: - ايزم، ايست، - ايك: - لىبئرالىست، كۇمونىزم،
اكادىمىك، ژورنالىست.

ب) صفت دۆزلىدن شكىلچىلر: آنتى، - آ، - ايست، - ايو، - ل، - لوژى، زى، - تىك.
آنتى ايمپئريالىست، اۇبئىكتىو، فۇرمال، پئداقۇژى، سيستىماتىك و س.

تارىخ بۇيونجا عرب، فارس و روس دىللىرىندىن كئچن سۆزلىرىن بىر قسىمى
وطنداشلىق حقوقو قازاندىغىندىن دىلېمىزدە ثابتلشمىشىدور. معاصر دۇوردە اوروپا و
تۆرك منشالى تئرمينلرىن آذربايجان و اۆزبك دىللىرىنە آخىنى گئنىشلنمىشىدور.

۳- اوروپا منشالى آلىنمالار: - بىزنئس، بلانك، سئانس، ائستيمول بىزنئسمن،
ماركئت، دئپورتامئنت، ائسپونسئر، ائسپىدئنت و س.

اوروپا منشالى آلىنمالار، آلمان، فرانسىز، اينگىلىس، و س. منشالى اۇلور. آلمان
دىلېنە مخصوص اۇلانلار: كاسيسر، اۇردئن، ائستول، قالىستوك و س.

اينگىلىس دىلېنە عائد: - آذرب. - سئيف، تانك، كۇمباين، تراكتور، فوتبول،
وۇلئىبول، رئيد، و س. اۆزبك - فېنىش، فوتبول، باسكئتبۇل، بۇكس، دئپارتامئنت. و

س.

^۱ - بولغىلرىن ۹۰ فايىزى لاتىن دىللىرىندىن آلىنمادىرلار. (ج - ه)

فرانسىز سۆزلىرى: آذر - سالن، رىستوران، سالات، كۆمبوت، پلۇمبىر، پلاتو، مانتو. اۋزىك - لىتېئانت، قىئىرال، دىئانت، آرتىللىرىيا و س. تۆركىيە تۆركجەسىندىن آلىنمىلار: سۇرۇملو - مەسئول، يازار - يازىچى، اۋلاى - حادثە، اوچاق - طيارە، مۇسافىر - قۇناق.

آذربايجان و اۋزىك دىللىرىندە روس منشالى تىرمىنلردىن باشقا اينتېرناسىيوناليزملر دە موجوددور. بو تىپلى تىرمىنلر بىر نىچە دىلدە عىنى معنا داشىدىغى اۋچون اۋنلاردا قارشىلىق آختارماق لازىم دىيىل. چۆنكى اۋنلار بىن الخالق استانداردلارا اويغون قبول اۋلونموش تىرمىنلردىر. مىثالاً: مئىنجىر، مئىنجىمىنت، پىرئىدىئىنت، ائسپىكىر، بىرزا، كۆستىئوتسىيا كىمى و سايىرە تىرمىنلرە قارشىلىق آختارماق لازىم دىيىل. م. قاسىموف آلىنما تىرمىنلرىن دىلىمىزدە كى، موقعىنى بىر سىرا جەھتلردىن خاراكتىرىزە ائدىر.

۱- آلىنما تىرمىن دىلىن لغت تىركىبىندە محكم شكىلدە داخل اۋلماقلا اۋنون هم يازىلى هم دە شفاهى قۇلۇندا بو و يا دىگر مفهوما افادە ائدىر. بئله تىرمىنلر داخل اۋلدوقلارى دىلىن سۆزلىرى ايله عىنى حقوقا مالكدىر.

۲- آلىنما تىرمىنلردىن بعضى لرى يالنىز جانلى دانىشىق دىلىندە ايشلەنىر. ادبى دىلە كىچمىر.

۳- آلىنما تىرمىن معىن دۇوردن سۇنرا دىلدىن چىخا بىلىر. بو پروسىس مختلف يۇللارلا آلىنما تىرمىنى سىخىشىدىرىب آرادان چىخارىر. ب) آلىنما تىرمىنلر بىر بىرىنى سىخىشىدىرىر. مىثالاً وقتى ايله دىلىمىزدە ايشلنىمىش فىرقە، دارلفنون، سۇوتىيات تىرمىنلرى سۇنرالار پارتىيا، اۋنىوئرسىتت، فۇنتىكا تىرمىنلرى ايله عوض اۋلونموشدور. [۱۵۳ . ص. ۴]

بئله قىناعتە گلرىك كى، مستقلىك اىللىرىندە اوروپا منشالى تىرمىنلر، روس منشالى تىرمىنلردىن اۋستوندىر. چۆنكى سۇوت دۇوروندىە اوروپا يالنىز روس دىلى واسطەسى ايله آلىنىردى. مستقلىك اىللىرىندە بو منظرە آرتىق دىشىر، بلا واسطە اوروپا اۋلكەلرى ايله اقتصادى علاقه لرىن محكم لىنمەسى يىنى تىرمىنلرىن آلىنمىسىنا سبب اۋلور: بانكرۇت، دىسكۇنت، اينوئستور، كۇرپۇراسىيا، آئودىت، آلىانس، بانك، دىپۇزىت، مانكۇ، تىرئىدئر، پۇرىتئر، آئوكسىون.

مستقللیک ایللرینده آذربایجان دیلینه آشاغیداکی آوروپا منشالی آینما تئرمینلر داخل اولموشدور. آئودیتور، کلیپ، کلیپ- مئکتر، پرؤدۆسسئر، تۆک- شۆئو، شۆئو، بیزنئس، ایمپرتاسهۆپ، برۆکئر، ماکلئر، مارکئت، مارکئتینگ، ماگیستر، ماگیستراتورا، باکالاور، اسپاچه، مئنئجئر، دیلئر، کۆممئرسانت، نیۆسرائتئر، دیزاین، دیسپۆت، دایجئست، میلتیمئدییا، مئدییا مۆرفۆز، شۆئومئن، اۆزبک دیلینده ایسه آدوۆکاتور، سۆئورنیتئر، دئموکراتیا، پرنزیدئنت، رئفئرئندوم، راتیفیکاسییا، شۆئو، تۆک- شۆئو، شۆئو- بیزنئس، مارکئت، مارکئتینگ، ماگیستر، ماگیستراتورا، باکالاور، مئنئجئر، شۆئومئن کیمی آوروپا منشالی آینما تئرمینلر داخل اولموشدور.

آینما تئرمینلردن دانیشارکن، بین الملل تئرمینلرین ده اهمیتینی قید ائتمک لازیمدیر. تئرمینولوگیانین زنگینلشدیریلمه سینده قبول ائدیلمیش بین الملل تئرمینلردن دۆزگون استفاده ائتمک واجبدیر. حقیقتاً ده، احتیاج دۆیدوغونوز بین الملل سۆز و تئرمینلرین دیلیمیزه کئچمه سی نین قارشیسینی صنعی صورتده آماق دۆزگون دئییلدیر. دیلچیلر آراسیندا بین الملل تئرمینلرین معینلشدیریلمه سی اۆچون مختلف فکرلر موجوددور. آ. فرینتا «اینترناسیونال» تئرمینی نی دنیانین بۆتون، «مدنی دیلرینده» ایشله نن سۆز کیمی شرح ائدیر. [۴.ص.۱۴۷] اؤ. ب. شاخرای ایسه بوندان فرقلی اۆلاراق یازیرکی، بو و یا دیگر سۆز «بیر سئیرا» دیلرده ایشله نیرسه، اؤنو «اینترناسیونالیزملر» سئیراسینا داخل ائتمک اۆلار. [۴.ص.۱۴۷]

بیز آ. فرینتانین فکری ایله دئییل، اؤ. ب. شاخراین فکری ایله راضی لاشیریق. چۆن کی، «مدنی دیل» مفهومی بیر قدر غیر مقبول سسلنیر. تئرمینی او زمان بین- الملل حساب ائتمک اۆلار کی، اؤنو دنیانین بیر سئیرا دیلرینده سربسط شکیلده ایشلمک ممکن اولسون.

م. قاسیموف اینترناسیونالیزم تاممیله باشقا اسپئکتده ایضاح ائدیر. اؤ، اینترناسیونالیزمه بئله بیر تعریف وئیریر. اینترناسیونال تئرمینلر دئییلدیکده تام، یاخود قسماً عمومی سئمانتیکایا مالک، اؤرفوقرافیک، فۆنولوژی جهتدن نظره چارپاجاق درجه ده یاخین اۆلان بین الخلق اهمیتلی آنلایشلاری افاده ائدن، دنیانین اکثر دیلرینده (او جمله دن قوهوم اولمایان دیلرده) ایشله نن سۆزلر نظرده توتولور. [۴.ص.۱۴۹]

معاصر آذربایجان دیلینده ایشله دیلن بلۇكادا، بۇمبا، مارش، قارنیزۇن، سئرزانت، پاترون، مارشال، و س. کیمی فرانسیز منشالی حربی تئرمینلر بین المللی سجتیه داشیماقلا یاناشی، هم ده دیلیمیزین فعال لئکسیک واحدلریندن دیر. بونونلا بئله آذربایجان و اۆزبک دیلرینده اقتصادی تئرمین کیمی ایشلەنن- بیزنئسمئن، والیوتا، برۇکتر، کؤممئرسییا، کؤممئرسانت، اجتماعی- سیاسی تئرمینلر اۆلان پریزیدئنت، ویتسئپریزیدئنت، دیکتاتور، پارلامئنت، اتسپیکتر، پرۇپۇرسیئونال کیمی سۆزلر بین- المللی سجتیه داشییر.

ادبیات سیاهیسی

- ۱- خۇدی یئو ن. م. آذربایجان ادبی دیلی نین سؤونت دؤورو. باکی: معارف ۱۹۸۶.
- ۲- آخمانووا او. اتسلووارغ لینگویستیچئرسکیخ تئرمینؤو، مسکووا «سؤو. گنؤایکلویئدییه» ۱۹۶۶.
- ۳- جعفروف س. معاصر آذربایجان دیلی، باکی، معارف ۱۹۷۰.
- ۴- قاسیموو. س. معاصر آذربایجان دیلی تئرمینؤلؤگییاسی نین اساسلاری. باکی، علم، ۱۹۷۳.
- ۵- اۆزبک تیلی آتاماشونوسلیقی. تۆشکئنت، فان، ۱۹۹۲.

ساغ اول شاعر

ناظر شرفخانه (اولدوزلو دنیز کتابیندان)

احتشاملی داغ اول شاعر!
گؤل چیچکلی باغ اول شاعر
دؤرنادان، ساری بۆلبول دن!
اۆریمده یاغ اول شاعر
آغلا گؤلر سۆلان یئرده
ظالیم دیرناق، اول شاعر
هم ساغین، هم سۆلون دۆشنه،
قؤل- بوداقلی تاغ اول شاعر
ایمه باش هر کسه یئل تک.
سیلدیریملی داغ اول شاعر
دالغا اول، دالغا اول، دالغا

شانلی، توفانلی سارسیلماز،
آمالی، هئیوالی نارلی،
الهام آل غنچه دن، گؤل دن
دانیشاندا، دانیش ائل دن
دؤل بولودلار، دۆلان یئرده
مظلوما قول اۆلان یئرده
حقّی سؤیله قؤلون دۆشنه،
بوستان ایچره یؤلون دۆشنه
چاغلا، شاققیدا، جوش سئل تک
داغ دا اۆلسان چنلی بئل تک
اؤلما آغزی توتوق حالقا

دالغالاردان، دانیش خالقا
«ناظرم» غصه دن دۆشگون
اۆزو دائم آغ اول شاعر
ایلقاریم دۆز، سۆزوم دۆزگون
اولمه، اولمه، ساغ اول، شاعر
دئیجهک دیر ائلیم بیر گۆن

تۆرکجه حافظانهلر

چئویرن دوکتور رزاقی (حکیم نزهت تبریزی)

یئتیشدی مژده کۆنول لر بو غمده قالماياجاق
کئچیب کئچن، بئله لیکله بو دم ده قالماياجاق
گلرسه یاخشی یا پیس، اوُم - کوس ائيله مک یئری یوخ^۱
کی وارلیق عالمینه بیر قلم ده قالماياجاق
قتیلنج چکیب قاپیچی ملتی قوور قاپی دان
بئله ایله بیر کس حریم - حرمده قالماياجاق
ائدیسه آغ اۆزومو قاره یار حضوروندا
رقیبه سؤیله، بئله محترم ده قالماياجاق
بو ماهنی بزم - جمین باشلانیش سرودی ایمش
کی باده جامینی وئر، شاه - جم ده قالماياجاق
او وارلی یا دئگیلن یوخسولون الیندن توت
خزانهلر یانا جاق، بیر درم ده قالماياجاق
قتیزیل سویویلا یازیلیمیش زمردین طاقه
کی جز کرم آدی بو طاق - خمده قالماياجاق
دئیین او شمه کی پروانه وصلینی درک ائت
یانار بلی اؤدا پروانه، شم ده قالماياجاق
اونوتما حافظ، او چانانی، مهربان اولاجاق
ظولوم نشانی گئدرکن، ستم ده قالماياجاق

^۱ - اومماق = مرحمت گۆزله مک و کۆسمک قهر و شکایتدیر.